III. Influența maghiară la nivelul textelor românești vechi

Pentru orice cultură, studiul textelor vechi comportă o dublă însemnătate, pe de o parte culturală, pe de altă parte lingvistică. Întrepătrunderea acestor două planuri[112] caracterizează fiecare cultură scrisă, deși cu ponderi diferite. Ar fi de prisos, prin urmare, să se insiste asupra importanței pe care o are studiul textelor vechi, în general, asupra istoriei culturii și civilizației, a istoriei limbii[113] comunității care le-a produs.

Dincolo de importanța multiplă pe care o au textele românești vechi, în ansamblul lor, luate separat, fiecare ocupă un loc aparte atît prin limba întrebuințată, cît și prin contextul mai larg socio-cultural al tradiției grafice românești. Astfel, de pildă, *Catehismul* (1560) și *Pravila* (1560-1562) lui Coresi figurează printre cele mai vechi tipărituri românești, *Fragmentul Todorescu* (1571-1575) este primul text românesc scris cu litere latine, *Glosele Bogdan* reprezintă primele încercări de adoptare a unui limbaj juridic românesc, *Palia de la Orăştie* (1581-1582) este prima traducere (deși parțială) a *Bibliei* etc. În ceea ce privește studiul lor strict lingvistic, o imagine mai reală a limbii române vechi este oferită de documentele românești vechi, precum și de prefețele și epilogurile diferitelor texte, din moment ce acestea sînt relativ independente[114] de influența unui text și, implicit, a unei limbi străine. Elementele care au proveniență străină în limba română, dar care au fost înregistrate în texte neliterare sau în fragmentele aferente celor literare, dar autonome, nu mai constituie elemente *străine*, ci proprii limbii sau graiului în care s-au redactat respectivele texte. Aceeași constatare poate fi valabilă și în cazul elementelor străine care apar în textele literare, dar cu o certitudine mai scăzută, căci textele literare românești vechi sînt, în majoritatea lor, traduceri în cazul cărora prezența unui element străin în text nu înseamnă neapărat și circulația lui pe cale orală.

---

[112] Limba întrebuințată într-un text scris este produsul unei societăți (comunități), un produs cultural oglindind mentalitățile, atitudinile comportamentale, obișnuințele, normele sociale etc. ale celor ce o întrebuințează. În același timp, textul scris reflectă, întotdeauna, o treaptă înaltă de dezvoltare socio-culturală și literară. Textele românești vechi izvorăsc din obișnuințe, cunoștințe lingvistice acumulate de-a lungul veacurilor și furnizează informații prețioase privitoare la condițiile politice, socio-culturale (și mentalitare) ale vremii.

[113] Scrisul comportă însemnătate pentru studiul schimbărilor lingvistice, diferitele stadii de evoluție a limbii fiind reflectate de texte, pentru perioada veche reprezentînd singura sursă de limbă. De asemenea, prin textele vechi s-a întemeiat limba română literară modernă (cf. IORGA 1925, p. 192).

[114] Cu toate că unele prefețe sau epiloguri românești au avut și un model străin. Spre exemplu, în *Palia* precuvîntarea a fost tocmită după *Pentateuhul* lui Heltai; prefața *Molitvenicului* s-a elaborat, probabil, după originalul bănățean al textului; textele *Spunerilor* din versiunile *Apostolului* (CB și CP) redau segmentele corespunzătoare din modelul slavon; *Evanghelia cu învățătură* are o prefață care urmărește modelul slavon, spre deosebire de epilogurile din *Psaltirea românească, Psaltirea slavo-română* și *Tetraevanghelul* care sînt redactări originale (cf. *Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea. Studiu lingvistic,* în TEXTE ROM., p. 479). Firește, și scrierile care s-au putut inspira dintr-un model străin prezintă anumite libertăți față de original, traducerea plasîndu-se undeva între imitație și creație.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Prin urmare, de un interes deosebit este contextul în care scrierile românești vechi au apărut, precum și în ce chip și în ce măsură au putut pătrunde în cultura scrisă românească elemente ale unei alte tradiții scrise, în speță ale celei maghiare. Se știe că, în primele etape ale existenței sale, scrierea în limba română se dezvoltase sub tutelă slavonă (apoi și / sau maghiară pentru aria transilvană), dar începuturile scrisului românesc au ridicat probleme nu numai din cauza acestei împrejurări externe, ci și din motive interne. Astfel, în perioada veche, numărul românilor alfabetizați era destul de limitat, ceea ce a dus la o circulație mai restrînsă a textelor, chiar în rîndul clericilor, respectiv al aristocrației[115]. Pornind de la această constatare, s-ar putea presupune că și influențele maghiare asupra limbii scrise românești trebuia să fi avut repercusiuni (numai) asupra acestei pături înguste. Faptele reale infirmă însă această ipoteză, influențele maghiare cunoscînd nu doar o direcție descendentă, de la clasele privilegiate la cele mai joase, dar și una inversă, premergătoare chiar. În mod evident, textele înglobează materialul lingvistic oferit de graiurile populare, nu atît traducătorii ori scribii fiind răspunzători de acest lucru, cît însuși nivelul de dezvoltare al aspectului literar al vechii române. Limba vie a fost, deci, o sursă neîncetată de limbă, furnizînd textelor românești și elementele maghiare. O dată cu răspîndirea acestor texte dincolo de zonele de contact, elementele maghiare adoptate de tradiția scrisă românească au pătruns nu numai în textele românești scrise în alte regiuni ale țării, dar și în graiurile vii ale acestora. Textele românești vechi reprezintă, așadar, o sursă, dar și un mediu al influențelor lingvistice maghiare, calea livrescă contribuind la difuziunea și diversificarea acestora. În același timp, urmărirea circulației acestor texte românești vechi, conturează o imagine mai complexă asupra contactelor și influențelor româno-maghiare, care trec peste limite geografice și ale epocii de care aparține cutare sau cutare text.

III. 1. Începuturile culturii românești scrise – între condiție internă și influență externă

Condițiile care au favorizat apariția culturii scrise a diferitelor popoare sînt foarte asemănătoare în unele privințe și complet diferite în altele. Cert este că orice limbă scrisă își are rădăcinile într-o perioadă cînd societatea respectivă a atins un anumit nivel de dezvoltare socială, economică, culturală etc., și apare și evoluează ca răspuns dat unor nevoi pornite din sînul comunității căreia îi aparține. Potrivit acestor condiții interne, apariția scrisului datează din epoci diferite pentru diversele culturi moderne, unele cu o mai lungă tradiție grafică, altele mai puțin. Apoi, pe parcursul dezvoltării acestei culturi scrise, pot interveni unele influențe externe, mai mult sau mai puțin decisive.

[115] Acest lucru s-a datorat și faptului că, inițial, scrisul în limba română se dezvolta sub o formă străină, o dată cu adoptarea alfabetului chirilic, ,,haină împrumutată și rău adaptată limbii române" (ROSETTI 1931, p. 14).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

În ceea ce privește originea scrisului în limba română, părerile diferă de la un autor la altul nu numai cu referire la datarea sau localizarea acesteia, dar și la măsura în care factorii interni, respectiv externi sînt luați în considerare. Situația este dată de lipsa informațiilor de ordin cultural-istoric, precum și de caracteristicile unor texte apărute, probabil prin poligeneză. Cele mai multe opinii încearcă să stabilească punctual un anumit moment al începutului tradiției grafice (secolul al XVI-lea, în majoritatea cazurilor, cînd pot fi datate primele texte românești) și un anumit leagăn al acesteia (Maramureșul, cuprinzînd, prin extindere, și nordul Ardealului, unde acestea au fost localizate, de cele mai multe ori). Dacă luăm în considerare caracterul procesual al conceptului 'tradiție' grafică însuși, putem fi de acord că „problema originii scrisului în română nu se reduce la un singur moment, cel inițial, ci la o succesiune de asemenea momente"[116]. Chiar dacă primele texte românești datează din secolul al XVI-lea, încercări de a scrie românește, fie cu alfabet latin, fie cu cel chirilic au existat și înainte (vezi și prezența unor cuvinte românești în documente slave și latine). De asemenea, imboldul de a fixa prin scris cunoștințele, experiențele acumulate putea apărea simultan în mai multe regiuni ale țării, doar că unele mărturii s-au pierdut, altele s-au păstrat pînă astăzi[117].

Printre influențele externe care au contribuit la apariția scrisului în limba română au fost menționate, de-a lungul cercetărilor, cultura slavonă, husitismul și Reforma (luterană și calvină)[118]. Este adevărat că scrisul în română s-a dezvoltat în strînsă legătură cu scrierea limbii slavone, lucru datorat unor împrejurări istorico-socio-culturale[119], nevoia de a scrie românește nu poate fi însă pusă pe seama ei. Cel mult, se poate constata că introducerea limbii române în scrierea zilnică a fost favorizată de decăderea culturii slavone în țările românești începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea, iar traducerea cărților bisericești din secolul al XVI-lea a reprezentat o luptă nu numai cu canoanele ortodoxe, ci și cu însăși tradiția scrierii acestor texte, din moment ce, în această perioadă, numai greaca, latina și slava veche erau recunoscute de biserică ca limbi de cult. Astfel, a scrie cărți religioase într-o altă limbă decît acestea a însemnat o adevărată revoluție, inițiată, de altfel, de mișcarea husită[120]. Husitismul,

[116] GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 17.
[117] „De fapt, trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare" (ROSETTI 1931, p. 3).
[118] Vezi principalele teorii în GHEȚIE 1974; GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 13-17, p. 25-26; vezi și critica teoriilor, în *ibidem*, p. 26-58; vezi și IVĂNESCU 2000, p. 499-516.
[119] Prin adoptarea liturgiei slave de către comunitățile române (slavo-române) de la nordul Dunării în secolele X-XI, limba slavă a devenit limba oficialității române (ROSETTI 1931, p. 2).
[120] Această mișcare religioasă și social-politică inițiată la începutul secolului al XV-lea împotriva papalității și a feudalilor germani s-a răspîndit în rîndul românilor prin imigranți maghiari (și sași) care, căutînd refugiu în fața persecuțiilor, s-au stabilit, temporar sau definitiv, în Moldova și Transilvania. Despre mișcare husită în Țara Românească, în schimb, nu putem vorbi.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

într-adevăr, a stimulat tălmăcirea textelor sacre în limbile naționale, în general (cazul reprezentat de traducerea *Bibliei* în maghiară, din 1455), și, cu toate că acesta a avut un rol deosebit în pregătirea Reformei europene, el nu a cîștigat prea mare teren printre români. Pe de altă parte, această mișcare nici nu mai era activă în perioada în care au fost datate primele scrieri românești, ca atare, inițiativele de a traduce cărți sfinte rămîn fără ecou românesc[121]. Așadar, influența ei nu poate fi socotită covîrșitoare, cum au presupus, de pildă, N. Iorga[122] sau, la început, N. Drăganu[123].

În același fel, trebuie revizuită teza conform căreia traducerea celor mai vechi texte religioase românești s-a putut efectua numai înăuntrul unei mișcări cultural-religioase patronate de Reformă. Traducerea și tipărirea cărților sfinte care au apărut sub patronajul luteranismului sau al calvinismului (multe dintre acestea avînd originale maghiare) răspundeau, de fapt, unor acțiuni de convertire (implicit, cu scopuri comerciale, economice), influența lor asupra promovării scrisului în limba română fiind, prin urmare, secundară. Cu toate acestea, aportul protestantismului la revendicarea și, în cele din urmă, la impunerea limbii naționale (române) în slujbele bisericești este de netăgăduit. Lucrul acesta nu ar fi fost însă posibil dacă nu întîlnea tendința internă de emancipare a bisericii românești locale de sub jurisdicția episcopiilor străine[124] și de a scrie românește, în general.

Astfel, problema larg dezbătută a influenței externe asupra originii scrisului își poate afla soluția dacă se au în vedere condițiile menționate mai sus. De altfel, erorile metodologice se datorează, pe de o parte faptului că nu s-au clarificat îndeajuns conceptele de factor 'intern', respectiv 'extern'[125], pe de altă parte faptului că nu s-a delimitat problema influențelor străine exercitate prin traduceri de cea a scrisului în limba română, în genere, care trebuia să fi avut deja o oarecare tradiție în momentul apariției traducerilor - o altă ordine ar contraveni logicii. Nu se poate spune că scopul de a scrie românește ar fi consecința unei influențe externe; acesta își are originea înăuntrul societății românești, pornind de la necesități reale ale acesteia tocmai pentru a satisface aceste nevoi. De aceea, indiferent dacă avem de-a face cu inițiative ortodoxe, husite sau reformate, textele rezultate trebuie socotite a fi „expresia unui curent intern de promovare a limbii române"[126], din moment ce se datorează unor români și răspund nevoilor spirituale ale societății românești a vremii. Factorii externi

[121] „Nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrățișat de români", afirmă Al. Rosetti (în ROSETTI 1931, p. 5). Argumente care contravin teoriei husite vezi *ibidem*, p. 6.
[122] În IORGA 1925, p. 100 ș. urm.
[123] Vezi, de exemplu, în DRĂGANU 1921-1922a, p. 582-592.
[124] Vezi ce spune Ion Gheție despre *curentul național* în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p, 89.
[125] Ion Gheție face o distincție foarte clară între acestea (în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 69), după care face aplicația lor pe două texte românești: *Cartea de cîntece* și *Palia de la Orăștie.*
[126] GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 424.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

pot contribui la declanşarea, realizarea sau accelerarea unor tendinţe specifice, chiar şi latente, împletindu-se cu cei interni; modul în care influenţa externă se manifestă variază de la un text la altul.

III. 2. Statutul influenţei maghiare în funcţie de repartizarea şi filiaţia textelor

Dincolo de lipsa indicaţiilor precise privind datarea, localizarea şi autograful unor texte româneşti vechi, constatările făcute asupra pătrunderii şi a răspîndirii influenţei maghiare în şi prin aceste texte întîlnesc, uneori, şi alte dificultăţi. Una dintre acestea este datorată faptului că diversele texte ne-au parvenit în codice miscelanee[127]. O asemenea culegere poate îngloba texte provenind din variate regiuni ale ţării, din diferite epoci, legate, la rîndul lor, în locuri şi timpuri diferite, alături de alte texte slavone, slavo-române sau maghiare[128], ceea ce poate îngreuna concluziile formulate în legătură cu prezenţa unor elemente maghiare în acestea.

O altă problemă o constituie faptul că cele mai multe texte româneşti ni s-au păstrat sub formă de copii[129]. În acest caz, evaluarea statutului elementelor ungureşti se face, pe de o parte, pentru zona în care s-a efectuat copia, pe de altă parte, pentru regiunea din care provin originalele româneşti după care s-a copiat[130]. De altminteri, repartiţia fenomenelor lingvistice maghiare se poate face cu referire la proveniența dialectală a autorilor, şi nu la regiunea în care a fost tradus şi/sau copiat textul, cu toate că nu este exclus ca acestea să coincidă. Se poate întîmpla, de pildă, ca autorul să provină dintr-o regiune puternic influenţată de maghiară, dar să-şi desfăşoare activitatea într-o altă parte a ţării. În acest caz, textul atribuit acestuia poate purta atît particularităţile zonei originare, cît şi pe cele ale regiunii în care s-a elaborat sau s-a copiat textul. Acelaşi lucru se constată şi în cazul în care copistul este originar

[127] Astfel se prezintă, de pildă, culegerea de texte populare, *Codicele Sturdzan*, care s-a alcătuit din mici manuscrise diferite ca dată şi origine, dar şi scrise de copişti diferiţi aparţinînd aceloraşi perioade sau zone. Cele mai multe dintre scrierile cuprinse în CS au fost copiate de popa Grigore din Măhaci; altele, datorate unui scrib anonim, sînt localizabile în nordul Hunedoarei; iar celelalte sînt transcrise de copişti necunoscuţi (cf. *Studiu filologic* la CS, p. 23; cf. şi GHEŢIE 1975, p. 316). La fel, *Codicele de la Ieud* - în care ni s-au transmis *Catehismul* şi *Pravila* lui Coresi - cuprinde texte de proveniență şi vechime diferite, legate împreună la o dată necunoscută. La o dată posterioară (cca 1601) s-au legat şi cele patru foi ale *Fragmentului Todorescu*, alături de alte cîteva texte. *Codicele Todorescu*, la rîndul lui, cuprinde texte din timpuri diferite (ediţia N. Drăganu, DMV, p. 13-15). Adiţional, ceea ce putea îngreuna localizarea şi datarea textelor româneşti vechi este şi faptul că unele texte sînt reproduse în mai multe culegeri de acest fel. Astfel, *Tîlcul evangheliei de la judecată*, *Apocalipsul apostolului Pavel, Cugetări în ora morţii*, de pildă, se găsesc cuprinse în CS şi în COD. TOD.

[128] Scrieri slavone (ex. *Evanghelia cu învăţătură*), slavo-române (ex. *Legenda Duminicii*) conţine *Codicele de la Ieud* (cf. TEXTE ROM., p. 131) şi *Codicele Sturdzan.* În acesta din urmă este inclus şi un text maghiar (*Tatăl nostru*, f. 76^{v}/1-15) scris cu litere chirilice (cf. *Studiu filologic* la CS, p. 23).

[129] Lucrurile se prezintă şi mai complicate în cazul în care un text românesc a avut la bază mai multe texte originale, fie în română, fie în maghiară.

[130] Spre exemplu, textele (originale) care au stat la baza celor cuprinse în *Codicele Sturdzan* sînt de origine sud-est ardeleană sau chiar muntenească, bănăţean-hunedoreană, sud transilvăneană şi nord moldovenească (sau nord-est transilvăneană) (Vezi *Studiu filologic* la CS, p. 72).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

din zona în care își desfășoară activitatea, însă copia se efectuează după originale aparținînd altei arii lingvistice[131]. Prin urmare, statutul elementelor maghiare poate fi altul în cazul fiecărui text, iar evaluarea acestuia trebuie făcută cu mare prudență.

Cu toate acestea, unele texte românești vechi pot fi tratate la un loc în ceea ce privește statutul influenței maghiare, cel puțin al elementelor maghiare populare. Într-o primă categorie pot fi incluse, de pildă, textele cu originale (românești) localizabile în Banat-Hunedoara, respectiv copiate sau tipărite pe baza unor texte provenind din această regiune nord-vest ardelenească. Printre acestea se numără: *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Hurmuzaki*, copiate în Moldova; *Psaltirea Scheiană*; unele texte din *Codicele Todorescu; Catehismul, Molitvenicul* lui Coresi, tipărite la Brașov și unele texte din *Codicele Sturdzan.* La acestea s-ar putea adăuga și *Fragmentul Todorescu*, imprimat la Cluj[132], respectiv *Palia de la Orăştie* a cărei traducere originală și tipărire s-au efectuat în Banat-Hunedoara. În aceste texte, elementele ungurești ar putea fi considerate ca aparținînd unei *norme* regionale, puternic influențate de maghiară și care admite, în consecință, asemenea elemente ca pe un fapt firesc, datorită existenței unor contacte vii și intense cu maghiarimea. Prin urmare, este lesne de înțeles faptul că în aceste texte se înregistrează și cele mai multe maghiarisme ale epocii, unele găsindu-și explicația și în faptul că textele în care se atestă sînt, de fapt, traduceri după modele maghiare. Apoi, unele dintre elementele ungurești, specifice acestei zone mai restrînse, au putut fi transmise, uneori și preluate, în alte zone, în urma copierii, respectiv a tipăririi textelor, deși nu în mod necesar.

Oarecum asemănătoare se prezintă situația textelor aparținînd zonei (nord) moldovenești, prin original sau printr-o sursă intermediară, cum sînt: *Pravila* coresiană, tipărită la Brașov; unele texte din *Codicele Sturdzan*; *Glosele Bogdan,* deși acestea reflectă un alt strat de influență maghiară. Cu toate că Moldova prezintă o anumită unitate lexicală cu Transilvania, unele împrumuturi maghiare caracterizînd ambele regiuni, fiind negăsite în sudul țării, influența maghiară trebuie să fi avut aici alte consecințe asupra normei regionale. Motivațiile care au determinat încorporarea elementelor ungurești sînt însă explicabile, și în

[131] Studiile mai recente au arătat, spre exemplu, existența a două straturi lingvistice în textele *Codicelui Voroneţean*: unul nord-moldovenesc, datorat, probabil copistului și unul bănățean-vest ardelenesc aparținînd unui model provenind din această regiune (vezi *Studiu filologic* la CV, p. 19). În mod asemănător, *Psaltirea Hurmuzaki* prezintă fenomene lingvistice de tip nordic, aparținînd zonelor bănățene-hunedorene, datorate originalului, respectiv celei moldovenești, unde s-a efectuat copia (cf. *Studiu filologic* la PH, p. 20-21). Constatările care s-au făcut cu privire la unul sau unele dintre aceste texte pot fi extinse și asupra celorlalte texte din seria celor ,,rotacizante". Aceste rezultate sînt de valorificat apoi și pentru alte texte care se află, într-un fel sau altul, în relații de filiație cu acestea sau au fost influențate de acestea

[132] Al. Rosetti ia în considerare, ca loc de imprimare posibil, și Oradea-Mare (în ROSETTI 1931, p. 12).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

acest caz, prin existența unor contacte directe (dar și indirecte) pe aceste meleaguri care au putut favoriza intrarea și menținerea unor elemente maghiare în graiurile locale.

Mai puțin justificate, deși nu întru totul nemotivate, sînt maghiarismele atestate în textele cu localizare sud-transilvăneană, incluzînd, prin extindere, și o parte a Țării Românești, precum: *Codicele Bratul,* localizat în Șchei*;* unele tipărituri coresiene, printre care *Tetraevanghelul, Lucrul Apostolesc (Praxiul), Tîlcul evangheliilor (Cazania I), Psaltirea românească, Psaltirea slavo-română, Evanghelia cu învățătură (Cazania II),* imprimate la Brașov; sau unele texte din *Codicele Sturdzan,* localizate în sud-estul Transilvaniei. În acestea, cum este firesc, elementele ungurești sînt mai puține și au alte explicații. Una dintre acestea ar putea fi faptul că, deși existau și în aceste regiuni contacte româno-maghiare, acestea au fost, probabil, mai puțin intense, cel puțin în comparație cu zonele nord-vestice și nord-estice ale țării. Astfel, elementele ungurești observabile aici nu se conformează în mod necesar uzului local. Cel mai probabil, ungurismele, care nu erau cu totul necunoscute nici în aceste regiuni, au fost, mai degrabă, *tolerate* în uz.

În sfîrșit, elemente ungurești se regăsesc și în textele românești din Țara Românească propriu-zisă care sînt, în marea lor majoritate, documente oficiale, scrieri neliterare (vezi cele incluse în DÎ și DRB)[133]. Influența maghiară surprinsă aici este una mai redusă, cel puțin în comparație cu celelalte regiuni, și se referă, cu precădere, la elemente în strînsă legătură cu organizarea socio-economică și administrativă a societății românești.

De bună seamă că evaluarea influenței maghiare în textele românești vechi nu se poate face exclusiv pe baza repartizării lor teritoriale. În calificarea statutului elementelor maghiare trebuie să se țină seama și de alte aspecte. Printre acestea se poate aminti, de pildă, filiația textelor, prin care se poate surprinde menținerea, răspîndirea sau, dimpotrivă, restrîngerea unor influențe maghiare, însă constatările făcute au un grad variabil de probabilitate. Spre exemplu, apariția unui termen maghiar într-un text care prezintă puține influențe maghiare, mai degrabă accidentale și acelea, și care provine dintr-o zonă în care vorbitorii români nu au avut contacte intense cu maghiarii, se poate explica tocmai prin descendența acelui text dintr-unul influențat de maghiară, eventual tradus din maghiară, nu neapărat prin circulația reală în graiul viu a termenului în discuție. Și în acest caz însă pot exista excepții. Astfel, de pildă, apariția unor termeni maghiari în versiunile cunoscute ale *Întrebării creștinești*[134], cu o

[133] De altminteri, lucrările scrise în limba română în aceste părți ale țării sînt mai numeroase începînd cu secolul al XVII-lea.

[134] Cuprinse în diverse codice miscelanee, printre care tipăritura coresiană (Brașov, 1560) în *Codicele Ieud,* manuscrisul popii Grigore din Măhaci (cca 1607) în *Codicele Sturdzan* și un alt manuscris în *Codicele Marțian* (din nordul Transilvaniei (cca 1640).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

repartizare atît în nordul cît și în sudul Transilvaniei, se poate datora ascendenței comune a acestor versiuni, fie copii, fie prelucrări ale unui original românesc, respectiv unele după altele[135]. Însă, descendența comună a versiunilor nu justifică, pe deplin, prezența maghiarismelor, precum nici faptul că (și) un model maghiar trebuia să fi fost pus la contribuție în elaborarea traducerii originale românești folosite în aceste versiuni. Prezența elementelor ungurești nu poate fi accidentală cu atît mai mult cu cît un termen care nu corespunde nevoilor reale ale vorbitorilor sau care este disfuncțional este sortit, de cele mai multe ori, pieirii. Or, păstrarea maghiarismelor în aceste versiuni din diferite arii și timpuri, precum și prezența lor și în alte texte ale acestor regiuni reprezintă indicii destul de solide pentru circulația termenilor în graiul viu.

În chip asemănător, cu toate că nu este exclusă explicarea prin filiație, credem că explicația unor elemente ungurești înregistrate în versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea[136], aparținînd diferitelor arii lingvistice, trebuie căutată altundeva. Indiferent de natura relațiilor de filiație[137] a acestor texte, prezența maghiarismelor, și în acest caz, trebuie că se datorează nu numai unui original românesc dintr-o zonă de influență maghiară, original copiat apoi fie independent, fie una de pe cealaltă, fie în compilație în celelalte versiuni, ci unei obișnuințe caracteristice epocii de a întrebuința termeni și/sau surse maghiare. Uneori, în spatele întrebuințării anumitor maghiarisme se află simpla deprindere a scriptorului de a utiliza aici termeni (fie ca pe unii aflați în uzul său curent, fie ca pe unii aparținînd registrului său cult), alteori acea întrebuințare decurge dintr-o opțiune deliberată, alegerea nefiind impusă de o necesitate reală.

III. 3. Forme de manifestare a influenței maghiare asupra textelor românești vechi

Propagarea influenței maghiare asupra limbii române scrise a cunoscut variate căi, textele românești fiind, deopotrivă, sursă și vehicul al înrîuririlor lingvistice maghiare. Formele de manifestare pe care acestea le-au luat se prezintă în mod diferit sub mai multe aspecte. Pe de o parte, unele influențe maghiare sînt premergătoare elaborării textelor

[135] Printre teoriile privind raporturile de filiație între cele trei versiuni cunoscute, precum și cea pierdută, putem aminti: descinderea primelor trei din originalul traducerii care trebuia să fi fost un text rotacizant; o altă ipoteză este că versiunile derivă din aceeași traducere românească care avea drept model variante germane (a lui Luther) sau maghiare (a lui Heltai); alte opinii emise sînt cele conform cărora versiunea din *Codicele Sturdzan* ar fi o copie după Coresi; versiunile sibiană și coresiană au la bază catehisme luterane maghiare diferite - de altfel, contribuția unui model maghiar este susținută de mai mulți cercetători – alții așază la baza versiunilor *Catehismul de la Sibiu* (1544), folosit de Coresi, cel din urmă fiind copiat de popa Grigore și de autorul din *Codicele Marțian* (vezi detalii la Alexandra Roman Moraru, în *Studiu filologic* la *Catehismul* lui Coresi, în TEXTE ROM., p. 24-30).

[136] Incluse, în ordine relativ cronologică, în *Codicele Bratul,* în *Codicele Voronețean,* în *Praxiul* coresian și în *Apostolul Iorga*.

[137] Asupra acestei probleme vezi nota cu referințele bibliografice la Al. Gafton, în *Studiu filologic* la CB, p. IX.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

românești, iar diferențieri se pot constata, atît calitativ, cît și cantitativ, de la un text la altul în funcție de graiul vorbit pe care îl vehiculează textul luat în vedere. Pe de altă parte, există unele influențe maghiare care pătrund în aceste graiuri concomitent cu redactarea textelor românești și care sînt produse tocmai în urma acestei întreprinderi. Astfel, traducerile românești și, în cadrul acestora, cele efectuate (și) după surse maghiare, înglobează influențe maghiare de altă natură decît scrierile independente de vreun model străin care, la rîndul lor, pot fi literare sau neliterare. Apoi, diferențe există atît în ceea ce privește valorificarea elementelor ungurești în scrierile de natură cultă (religioasă), care au inclusiv scopuri de popularizare, cît și în cele care au un caracter, mai degrabă, privat. În mod firesc, scrierile religioase (literare) se conformează (și) altor principii de organizare și de structurare a materialului lingvistic decît cele neliterare, chiar dacă acestea nu se află întotdeauna sub controlul conștientului. În egală măsură, fiecare text în parte, chiar în cadrul celor care aparțin aceleiași regiuni, prezintă diferențe în ceea ce privește încorporarea și procesarea influențelor venite din partea limbii maghiare, în măsura în care textul este o materializare (și) a uzului propriu autorului, a deprinderilor și a nivelului de cunoștințe dobîndite de acesta, fie pe cale populară, fie pe cale livrescă.

Influența maghiară are un statut cu totul deosebit în cazul traducerilor românești efectuate după originale maghiare. Aceste texte sînt deosebit de relevante în ceea ce privește comportamentele traducătorului și ale scriptorului, nu atît prin posibilitățile de influențare valorificate, cît prin celelalte nevalorificate, prin care scriptorul devine evaziv. Contactul românilor cu limba maghiară a fost constant asigurat de circulația unor texte ungurești biblice care le-au servit traducătorilor români drept izvor și model pentru edificarea și consolidarea unei tradiții liturgice scrise, mijlocite anterior și de cultura slavonă. Cum era și firesc, aceste traduceri românești nu au reușit să șteargă pe deplin urmele originalului maghiar ale cărui amprente se regăsesc la tot pasul. Astfel, traducerile românești au înregistrat, voit sau involuntar, multe cuvinte de origine maghiară, unele cunoscute deja uzului vorbit, altele pătrunzînd tocmai în și prin aceste texte nu numai în limba română scrisă, dar, uneori, și în cea vorbită. Prezența maghiarismelor în aceste traduceri reprezintă, așadar, o formă de manifestare a influenței maghiare, indiferent de faptul că acestea se datorează traducerii sau o precedă. Împrumuturile lexicale nu constituie însă singurele consecințe ale întrebuințării unui original maghiar. O altă cale prin care textul-sursă poate reieși la suprafață în mijlocul textului-țintă, în mod destul de izbitor, o reprezintă calchierea. Fie că se referă la structuri sintactice mai reduse, de tipul formelor flexionare sau al relațiilor sintagmatice străine, fie că se referă la pasaje mai largi, de dimensiunile propoziției, ale frazei sau ale textului, fie că se

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

referă la urmărirea topicii străine, calcurile reflectă fără echivoc prezența simultană a celor două limbi.

În unele traduceri românești după originale maghiare, consecințele influenței maghiare privesc însuși modul de structurare a compoziției, respectiv influența se manifestă și la nivel formal. Astfel, deși excepțional, printre textele tipărite cu litere latine (puține, de altfel) figurează *Cartea de cîntece* în care s-a aplicat sunetelor românești ortografia ungurească. De asemenea, cîntecele din această carte sînt împărțite în versete care imită ritmul cantitativ al modelelor ungurești[138].

Unele manifestări ale influenței maghiare arată și dincolo de existența izvoarelor maghiare, respectiv de procesul traducerii propriu-zise. Elemente ungurești pot fi surprinse și în acele texte românești care nu sînt traduceri sau, cel puțin nu după maghiară. Astfel, de pildă, maghiarisme sînt de găsit în majoritatea textelor epocii, traduse sau nu. Aceste împrumuturi fie reflectă graiurile vii, în care acestea sînt elemente firești, cu drepturi depline asemenea celorlalte elemente moștenite sau de alte origini, fie apar ca o necesitate datorată unei constrîngeri lingvistice, limba română nedispunînd de alți termeni pentru a denumi noțiunile desemnate de acestea. Uneori însă, dincolo de cauzele generale ale procesului de împrumutare și de explicațiile datorate regiunii influențate de maghiară sau autorului cunoscător de maghiară, prezența ungurismelor în unele texte românești vechi se explică nu atît printr-o constrîngere, cît prin *preferința* de a întrebuința termeni de origine maghiară. Pe cînd prezența împrumuturilor maghiare într-un text precum *Palia* nu prezintă nici o curiozitate, din motive lesne de înțeles, mai curioasă este prezența maghiarismelor într-un text precum *Codicele Bratul,* care, față de cel dintîi text, nu are o sursă maghiară, ci slavonă și aparține unei regiuni din afara zonei de influență maghiară. Situațiile în care limba română deține un termen pentru conceptul de redat, dar este preferat un altul, de origine maghiară, sînt deosebit de semnificative și de grăitoare, atît în ceea ce privește unele percepții și raportări ale scriptorului relativ la aspectul cult, cît și în ceea ce privește poziția limbii maghiare în diasistemul său mental care gestiona norma literară cu care el opera[139]. Mai mult decît atît, această preferință se manifestă și acolo unde în alte texte similare alegerea s-a făcut în favoarea termenului slav. Astfel, de pildă, în CB (*Sp. la 2Ioan*) se întrebuințează *celuitor* față de *prilăstitori* (*ibidem.*) sau *înșelătoriu* (*2Ioan*, 1, 7) în CP. Tot așa, *a făgădui* se prezintă în CB ca o opțiune din moment ce limba română a secolului al XVI-lea dispunea de sinonime ca *a giurui* (CV), *a jura* (CP).

[138] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 114.
[139] Fapt observat de Al. Gafton, în GAFTON 2001a, p. 242-243.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

De altminteri, o predilecție către introducerea ungurismelor, în special în texte religioase, se poate observa și în secolul al XVII-lea. Această opțiune deliberată poate fi urmărită, spre exemplu, în NTB, care întrebuințează maghiarisme acolo unde celelalte texte biblice preferă termeni de alte origini[140]. Astfel, de pildă, *oraș* este cvasi-general în NTB, față de *cetate* care domină în CB, CP și BB; *chipurele* (FA, 7, 43) spre deosebire de *obrazele* (CB, CP); *tîrnaț* (FA, 3, 11) se preferă față de *tindă* (CB, CP); *viteaz* (FA, 10, 7) în loc de *voinic* (CB, CP). Alături de acestea, NTB mai înregistrează și alte maghiarisme, precum: *beseadă, a cebălui* 'a ameți, a (se) buimăci'[141], *a murgui* 'a mustra, a chinui, a necăji'[142]. Unele maghiarisme erau, cel mai probabil, percepute ca aparținînd normei culte și în BB[143]. În acest sens, se poate menționa situația derivatelor verbului *a birui* 'a stăpîni', ca în: ***biruitoriu** și judecătoriu* (BB), ales în locul altor termeni, precum *jude* (CB, CP) sau *domnu* (NTB); la fel, ***biruința** limbilor* (BB) față de *ținearea limbilor* (NTB) sau *întru a ta **biruință*** (BB) față de *în putearea ta* (NTB).

Firește, nu toate maghiarismele reflectă o opțiune liberă, în sensul preferinței; uneori alegerea termenului a fost determinată de încercările traducătorului de a reda cît mai precis un sens întîlnit în textul de tradus, iar termenul respectiv cunoscuse, eventual, o întrebuințare livrescă. Astfel se poate explica, de exemplu, ocurența verbului de origine maghiară *a pesti*[144] (CB, FA, 20, 16) pentru sensul 'a nu zăbovi', termen care se folosește și în CV și CP. De altminteri, în *Codicele Bratul*, pe lîngă maghiarisme, frecventa utilizare a formelor verbale în *–ui* (vezi și *a ilui* 'a trăi' < mgh. *élni*), sufix atribuit mai cu seamă împrumuturilor maghiare, arată și ea deprinderea de a întrebuința termeni și surse maghiare sau din zone influențate de maghiară[145].

Un alt caz interesant îl constituie și *Glosele Bogdan*, unde pentru explicarea unor termeni slavoni se întrebuințează maghiarisme. Lucrul acesta prezintă interes și deoarece aceste însemnări au fost alcătuite la cumpăna secolelor XVI-XVII, în nordul Moldovei, epocă și regiune din care ni s-au păstrat prea puține mărturii de limbă veche românească.

Nu în ultimul rînd, limba maghiară și tradiția scrisului în maghiară au reprezentat un model nu numai pentru textele literare românești, dar și pentru redactarea unor documente și zapise românești. Există cazuri în care fragmentul de text românesc constă într-o însemnare

[140] Vezi observațiile privind această problemă la GAFTON 2005, p. 146 ș.urm.
[141] În: ***cebăluit** de somn* (cf. DENSUSIANU 1977, p. 55). Autorul consemnează și prezența lui *a leșui* 'a sta la pîndă' (< mgh. *les-ni* „id.") în NTB (*ibidem*, p. 55).
[142] Cf. GHEȚIE 1982, p. 28.
[143] Observația lui Al. Gafton, în GAFTON 2005, p. 137 unde vezi și exemplele invocate.
[144] GAFTON 2001a, p. 246.
[145] GAFTON 2001a, p. 245.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

făcută pe marginea unor texte ungurești[146], respectiv rezumă conținutul unui document maghiar pe care s-a făcut însemnarea[147]. Tot așa, o altă însemnare cuprinde validarea făcută de un ban român a unei scrisori în limba maghiară pe care o adresează bistrițenilor[148]. Alte texte oficiale românești vechi sînt redactate de unguri, în unele intercalîndu-se și fragmente de texte ungurești[149]. Acestea pot fi indicii care arată că demnitarii epocii erau familiarizați cu limba maghiară, schimbînd corespondență (și) în această limbă. Împrumuturile maghiare sînt prezente și în aceste texte neliterare, în special transilvănene, unele caracteristice doar acestor texte ca *birău* 'primar' (< mgh. *bíró*), *sichireaș* 'vizitiu' (< mgh. *szekeres*), *cherăițe* 'creițar, monedă' (< mgh. *krajcár*). Textele oficiale române vechi cuprind și elemente din terminologia savantă latinească, dar care au pătruns, așa cum arată forma lor, prin intermediu maghiar, cum ar fi *canțeler* (cf. *kancellár*) 'cancelarist', *canțilaria* (cf. *kancellária*) 'cancelaria', *teteluș* (cf. *titulus*) 'titlu', *calamar* (cf. *kalamáris*) 'călimară'.

Toate acestea indică faptul că, în epoca veche, și cu precădere în anumite regiuni românești, influența maghiară a fost mai mult decît o consecință a cunoașterii accidentale a textelor și a limbii maghiare și mai mult decît o soluție momentană, adoptată prin forța unei constrîngeri lingvistice. Se poate vorbi, mai degrabă, de o puternică familiarizare, de deprinderea și practicarea reală a limbii maghiare scrise și vorbite.

III. 3. 1. Influența maghiară prin traducerea de texte

Probabil cele mai complexe consecințe ale influenței maghiare se regăsesc în traducerile românești după surse maghiare, iar acestea decurg, direct sau indirect, din caracteristicile actului traducerii în sine, respectiv din cele ale stadiului în care se afla „știința" traducerii românești în epoca veche.

Traducerea constituie un act complex cultural și lingvistic, care ia naștere ca răspuns dat anumitor nevoi concrete ale comunității în sînul căreia aceasta se efectuează. Deși aceasta presupune un anumit stadiu de dezvoltare a culturii și limbii în care se face translarea, dinamica diferitelor mecanisme implicate în acest proces este asemănătoare, indiferent de treapta pe care cultura și limba avute în vedere se află în evoluția lor. În fiecare caz,

[146] Vezi *Însemnare,* *Transilvania, 1599-1600, în DÎ, XXIV, care redă o însemnare a lui Mihai Viteazul pe un document maghiar al lui Andrei Báthory.
[147] Vezi *Însemnare*, Transilvania, [1599-1600], în DÎ, XXVI.
[148] Vezi *Însemnare,* *Mediaș, [1600], în DÎ, XLIII. b.
[149] Vezi *Scrisoare,* Suceava, [1595], în DÎ, CIII, redactată de Mihály Tolnay (pîrcălabul Sucevei), adresată primarului Bistriței, Johannes Budaker, care cuprinde fragmentul maghiar „Tolnaj Mihalj hatman es Suchouaj kapitan kegelmetokonek bisedalmas sonsegia es baratia" (<<hatmanul și căpitanul Sucevei, vecinul și prietenul dumneavoastră de nădejde>>).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

transpunerea unui anumit conținut comportă, deopotrivă, implicații lingvistice și culturale deosebit de complexe[150].

La modul cel mai simplu, traducerea înseamnă transpunerea unui fond conceptual, ideatic dintr-o formă (în cazul de față, maghiară) în alta (română), altfel zis un caz de contact lingvistic care poate genera influențe reciproce între două limbi[151]. În sens restrîns, acest contact se realizează între formele și structurile lingvistice utilizate în cadrul celor două texte (cel de pornire, adică sursa, respectiv cel de sosire, traducerea), ceea ce reprezintă o parte fragmentară a posibilităților care există, în mod virtual, în ansamblul sistemelor limbilor în contact. Nici în acest caz, al contactului lingvistic textual, translarea nu se reduce însă exclusiv la căutarea unor corespondențe, echivalențe lingvistice, eventual, la împrumutarea termenilor fără corespondență în limba-țintă sau la crearea unora noi apelînd la resursele proprii sistemului acesteia, ci afectează însuși modul de organizare a materialului lingvistic pus la dispoziție, influențat de modelul oferit de textul-sursă. Astfel, transferul lingvistic și, implicit, conceptual, poate atinge chiar regulile de funcționare ale sistemului de plecare. Deși conștient de constrîngerile limbii materne, traducătorul are uneori tendința de a extinde libertățile oferite de limba-sursă și asupra limbii-țintă, unde acestea nu ar fi permise. În egală măsură, contactul cu o altă limbă, ca produs al traducerii, poate arunca o lumină asupra unor trăsături funcționale, posibilități oferite de propriul sistem care, altfel, nu se prezintă atît de pregnant. Așadar, chiar unele nevoi interne ale sistemului pot fi scoase în evidență sau accelerate prin contactul cu o altă limbă. Limbile în contact își (re)definesc în permanență conținuturile și formele. Prin urmare, în sens larg, traducerea de texte antrenează cele două limbi în ansamblul lor în acțiuni și interacțiuni multiple. Dincolo de concretizările sistemului lingvistic al limbii-sursă în și prin text participă la acest contact prin traducere întregul potențial al acestui sistem, inclusiv acele particularități ale sale care nu cunosc o actualizare concretă în text. În urma traducerii, limba-țintă se poate modela conform limbii-sursă, dar, în același timp, este supusă unor tensiuni în urma cărora este nevoită să interacționeze cu sine însăși. Unele impulsuri se manifestă pe loc, altele rămîn latente pentru o anumită perioadă, după care reorganizarea structurii limbii se manifestă explicit, sau, dimpotrivă, se elimină, în

[150] Factorul cultural se impune, poate, în mod mai pregnant în cazul traducerilor religioase românești vechi, întrucît în cadrul acestora, simultan cu ele, se edifică tocmai cultura și limba românească veche. În același timp, vechiul aspect literar românesc se constituie pe baza soluțiilor de traducere întrebuințate de traducătorii și/sau revizorii acestor texte aparținînd secolelor XVI-XVII, cf. GAFTON 2009-2010.

[151] Prin urmare, nu corespunde pe deplin realității afirmația lui S. C. Mândrescu conform căreia ungurismele au intrat nu pe cale cultă, ci „numai și numai prin contactul acestor două popoare" (în MÂNDRESCU 1892, p. 12). Pe lîngă contactele vii, directe, care, în mod firesc, au o însemnătate mai mare, fiind mai durabile, o seamă de elemente maghiare au pătruns și pe calea vechilor traduceri. Asupra traducerii ca formă de contact lingvistic vezi și GAFTON 2010b, p. 77 ș. urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

cele din urmă. Pînă se decide însă soarta fiecărui efect produs în urma traducerii, limba-țintă se luptă cu sine. În același timp, cînd vorbim despre contact lingvistic realizat prin procesul traducerii, nu putem trece cu vederea nici faptul că acesta are loc nu doar prin materia lingvistică concretizată sau permisă de sistemele limbilor, dar neactualizată, ci, mai ales, prin traducătorul însuși care le vehiculează. Traducerea implică, așadar, sistemele lingvistice, fie prin contacte vii, fie pe cale cultă și, la rîndul lor, acestea sînt determinate de graiul regional al cărui exponent este traducătorul însuși. Se întîlnesc, astfel, limba vie a traducătorului cu o coloratură regională și limba dobîndită de către el prin surse culte, de la alți traducători români sau străini, determinîndu-i tehnica și căile de traducere[152].

Consecințele cele mai evidente ale traducerii rămîn, firește, împrumuturile de cuvinte din textul-sursă, deși interferențele gramaticale sînt și ele prezente. Acestea din urmă pot fi urmărite cel mai bine în situațiile cînd replica unei relații gramaticale din limba de tradus încalcă un tipar de relație existent în limba de sosire, ceea ce se concretizează în cazuri de imitare servilă a originalului. Uneori efectele urmăririi unui text-sursă nu se manifestă imediat, pe loc, ci, mai mult sau mai puțin, întîrziat, într-alt loc. Lucrul acesta se datorează, bunăoară, caracterului mnezic al traducerii care, de altfel, implică și acțiuni care scapă de sub controlul conștientului. Astfel, se explică, de pildă, de ce unele tipare lingvistice specifice limbii-sursă se regăsesc în alt loc în traducerea românească decît în textul de bază.

În egală măsură, traducerea este și o modalitate de a întreține contacte între două culturi, civilizații și mentalități vehiculate de limbile respective[153]. De aceea, traducerea generează și susține interacțiuni nu numai între două sisteme lingvistice diferite, ci și între două sisteme de gîndire. Transpunerea lingvistică implică un transfer de cultură și mentalități vehiculate, în mod explicit, prin structurile lingvistice existente în limbă (vezi, de pildă, existența unor termeni intraductibili dintr-o limbă în alta) și, implicit, prin modul de structurare a materialului lingvistic disponibil, diferit în fiecare limbă. Felul cum omul percepe, structurează și se raportează la lumea exterioară se oglindește în modalitatea în care se exprimă pe cale lingvistică. Un text sacru cu atît mai mult tinde să reflecte această conceptualizare a lumii prin alegerea unei forme capabile să redea cît mai fidel această

[152] Asupra procesului traducerii, în general, a dificultăților pe care le aveau de înfruntat traducătorii vechilor texte românești s-a pronunțat, în repetate rînduri, Al. Gafton – constituind, de altfel, o preocupare permanentă a autorului – în studii precum: GAFTON 2009a, p. 125-134, unde are în vedere textele CB, *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi, BB, PO și NTB; GAFTON 2009b, p. 52-57; GAFTON 2010d, p. 53-61; dar și în lucrări mai ample, printre care: GAFTON 2005; ARVINTE - GAFTON 2007, p. 7-51; sau GAFTON 2012.
[153] Cf. GAFTON 2010b, p. 77-100.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

viziune[154] la care a ajuns grupul uman respectiv. De aceea, traducerea presupune nu numai înțelegerea conținutului textului de tradus, descifrarea formei în care acesta a fost turnat, dar și accesul la mentalitatea unui alt grup, aflat pe un nivel de dezvoltare asemănător sau diferit. O dată deschise căile de acces către universul de gîndire a celeilalte comunități, traducerea poate opta apoi pentru diverse soluții de redare a acestuia, fie prin apelul la echivalențe ideatice, fie prin înlocuirea cu elemente ale sistemului spiritual propriu, elemente ce îndeplinesc aceleași funcții ca și cele pe care le înlocuiesc din cadrul universului conceptual al grupului-sursă. În mod firesc, există și elemente fără putința de echivalare sau de înlocuire datorată evoluției independente și stadiului diferit atins de cele două comunități, caz în care încercarea de a aduce mai aproape universul străin de cel propriu, de a-l familiariza cu membrii grupului-țintă și apoi de a-l transfera, sincronizîndu-se, poate urma calea împrumutării[155]. Transferul cultural se manifestă, cel mai evident, în încercările de a soluționa incompatibilitățile dintre cele două sisteme lingvistice și de gîndire prin imitarea modelului oferit de sursă.

Cum s-a menționat, translarea unui conținut într-o altă formă decît cea existentă se plasează la intersecția mai multor constrîngeri lingvistice (referitoare la textul de tradus, la limba-sursă, pe de o parte, și la limba-țintă, pe de altă parte, la nivelul de dezvoltare a acestora), umane (înțelegînd prin acestea determinările și limitele traducătorului și ale publicului vizat), conceptuale etc. În cazul traducerilor de texte religioase din secolul al XVI-lea, o altă frînă în calea desăvîrșirii procesului o constituia și chestiunea legitimării, necesitate acut resimțită de către traducătorii vremii, care presupunea nu numai adecvarea conținutului, dar și conformarea la dogma religioasă considerată acceptată în spațiul românesc (ortodox), care avea să asigure credit și credibilitate traducerii, proces la care se raportau, de altfel, cu mari rezerve. Astfel, traducătorii se îngrijeau mai mult de a nu provoca limitele conservatorismului religios, și manifestau mai puțin interes față de a nu leza spiritul sistemului limbii române, preocuparea față de destinatarul textului fiind aproape neînsemnată.

Este interesant de văzut și modul în care s-a făcut alegerea sursei/surselor în cazul vechilor traduceri românești, criteriile care au orientat sau chiar au impus utilizarea unui

[154] Este interesant, în acest sens, exemplul dat de Al. Gafton referitor la un eufemism. Despre femeile evreice se spune, în textul maghiar, că sînt „*vastagoc*" (tradus în română prin „*mîndre*", în PO, *Ex.*, 1, 19). Autorul observă că termenul maghiar redă sensul din ebraică care n-a fost surprins nici în traducerea latinească, nici în cea greacă. Acestea din urmă, mai degrabă, interpretează conceptul de redat și îl transpun conform realităților sociale, mentalităților și uzurilor proprii lumii lor (în GAFTON 2009b, p. 2).

[155] În mod cert, există și situații în care un segment din textul de tradus nu a fost înțeles corespunzător de către traducător, tocmai datorită acestui aspect de situare în afara universului de tradus, de unde rezultă greșeli de traducere. Pentru exemple concrete în care redarea unui element lingvistic este strîns dependentă de o anumită mentalitate pe care o poartă vezi GAFTON 2009b, p. 2 ș. urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

anumit izvor. Efecte puternice, în acest sens, au avut, de pildă, constrîngerile culturale. Adoptarea unui model de text biblic disponibil în epocă (slavon, latin, maghiar, german) a fost orientată, la nivel restrîns, de autoritatea locală[156], reprezentată de confesiunea dominantă (ortodoxă sau protestantă), iar, pe plan mai larg, de sfera de influenţă culturală căreia îi aparţinea regiunea în care se efectua traducerea. Sub acest din urmă aspect, spaţiul românesc în secolul al XVI-lea era împărţit în Moldova şi Muntenia, pe de o parte, care se înscriau în sfera de influenţă orientală (greco-slavonă), respectiv Transilvania, pe de altă parte, sub influenţă occidentală (latină)[157]. Este cît se poate de firesc că, spre deosebire de traducerile biblice din Moldova sau Ţara Românească, avînd izvoare slavone, în regiunea Banat-Hunedoara, traducătorii textelor sacre apelează frecvent, în proporţii diferite, la surse maghiare care au jucat rolul de intermediar dinspre Occident. În acelaşi timp, versiunea, precum şi limba alese drept sursă pentru traducere, trebuiau să se bucure de un anumit prestigiu. Prestigiul unei anumite versiuni era conferit de acceptul confesiunii locale (pentru PO, de pildă, calvine), iar limba îşi putea procura prestigiul fie din condiţiile istorico-politice, fie din caracterul ei de limbă de cultură (cum era cea maghiară). Nu în ultimul rînd, iniţiatorul şi/sau finanţatorul traducerii putea avea cuvîntul decisiv în impunerea unui anumit izvor.

Problemele ridicate de vechile traduceri româneşti diferă şi în funcţie de numărul surselor consultate. Textele cu două surse (cum este PO) implică acţiunea succesivă, paralelă sau combinată a două sisteme lingvistice, dar şi a două sisteme de gîndire, o interacţiune mai complexă decît în cazul traducerilor efectuate pe baza unui singur izvor[158]. Cînd se au în vedere două sau mai multe surse diferite, în mod firesc, sporesc posibilităţile traducătorului de alegere a anumitor forme corespunzătoare conţinutului şi sub aspect ideatic, şi, în acelaşi timp, cît mai apropiate de sistemul lingvistic propriu.

În acelaşi timp, deseori, textul de bază nu rămîne o simplă sursă, ci devine model de urmat[159], lucru lesne de înţeles deoarece limbile în care existau acele izvoare erau mai avansate în ceea ce priveşte nivelul de dezvoltare al aspectului literar şi se bucurau de prestigiu. Limba română, în schimb, nu era încă suficient de matură pentru a reda mereu nici constructul ideatic avînd complexitatea cerută de către textul biblic, nici aspectul formal în toată coerenţa sa. Într-o astfel de situaţie, este cît se poate de natural ca limba care prezintă un

[156] Vezi aspectul *teologic* în alegerea surselor, la GAFTON 2009a, p. 3; vezi şi Al. Gafton, *Sources déclarées et sources réelles. Le cas des anciennes traductions roumaines de la Bible*, în „Synergies Roumanie", no. 7 – 2012, p. 257-284.

[157] GAFTON 2009a, p. 7. De altfel, în secolul următor, această împărţire începe să se dizolve în tendinţa generală de a se orienta către cultura grecească, asumată total sau doar prin elemente împrumutate.

[158] GAFTON 2009a, p. 4. Vezi şi ARVINTE – GAFTON 2007, p. 26-27.

[159] Vezi GAFTON 2009a, p. 6. Acelaşi autor ajunge, îndreptăţit, la concluzia că „în plan profund, textul străin devine model parţial pe care limba română îşi edifică aspectul literar" (în GAFTON 2010d, p. 1).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

asemenea deficit să se edifice urmînd modelul unei limbi care a reuşit să se ridice la acel nivel de dezvoltare, condiţie *sine qua non* a transmiterii corespunzătoare a mesajului divin[160]. Astfel, traducătorul nu doar redă prin corespondenţe conceptuale şi/sau formale conţinutul ideatic ci, cîteodată, acţionează în spiritul limbii-model, utilizează anumite tipare ale limbii-sursă, adoptînd însăşi modalitatea de exprimare a acesteia. Presiunea modelului se manifestă cu atît mai acut cu cît, la vremea respectivă, existau puţine modele româneşti de traduceri aparţinînd înaintaşilor[161]. Aşadar, un alt obstacol în calea traducătorilor era reprezentat de particularităţile limbii în care se traducea, de stadiul de dezvoltare în care se afla limba română în secolul al XVI-lea. În această ordine de idei, nu înţelegerea formelor străine sau dobîndirea conţinutului ideatic al textelor sacre reprezenta dificultatea principală, ci „achiziţia şi crearea de către cultura şi de către limba română a unor mijloace productive şi capabile de a reda astfel de forme şi conţinuturi”[162].

Deşi despre o teorie a traducerii nu putem vorbi în secolul al XVI-lea[163], urme ale unei oarecare concepţii a traducătorilor asupra traducerii putem găsi, fie în mărturiile directe din *Prefeţe*, fie în soluţiile concrete pe care aceştia le-au adoptat. De asemenea, această concepţie reiese şi din scopul urmărit, explicit sau implicit, în efectuarea traducerii. Cele mai multe traduceri urmăresc transpunerea cît mai fidelă a conţinutului, şi puţine acordă interes adecvării la capacităţile şi la nevoile cititorului. Semnificativă pentru configurarea unei concepţii asupra traducerii este, de pildă, *Palia* unde disimularea[164] autorilor din *Prefaţă* poate furniza informaţii privind sursele considerate prestigioase, urmărind legitimarea textului românesc. Pe de altă parte, izvorul ales pe anumite porţiuni ale textului românesc (fie latin, fie maghiar) sau soluţia de traducere (fie compilaţia celor două, fie independent de ambele) poate indica grija

[160] De altfel, aşa cum observă Al. Gafton (în GAFTON 2010a, p. 3), acest dezavantaj s-a putut manifesta şi ca un avantaj pentru limba română care, fiind astfel mai receptivă şi mai uşor de modelat, a reuşit să atingă acel nivel de dezvoltare „unde are capacitatea de a reda un text atît de complex”.

[161] Traducerea în secolul al XVI-lea se află în tranziţie de la „starea primordială”, cu atenţie acordată transferului de conţinut, la o activitate care se organizează treptat, la o „stare elaborată” cînd se recunoaşte însemnătatea instrumentelor de lucru, a adecvării tehnicilor la cerinţele limbii şi ale cititorilor (GAFTON 2009a, p. 1).

[162] GAFTON 2009a, p. 4. Tot astfel, limba textului de tradus „nu a constituit doar un vehicul care a purtat în cultura română nişte conţinuturi prin forma concretă a unui text, ci şi un model cu ajutorul căruia însuşi sistemul limbii române şi-a edificat treptat un aspect apt să vehiculeze conţinuturi” (GAFTON 2012, p. 21).

[163] Vechile traduceri ale textului biblic din secolul al XVI-lea constituie practici „izolate şi nu în cadrul unei activităţi unitare” (GAFTON 2009a, p. 1). Treptat însă traducătorii capătă cunoştinţe şi practici unii de la alţii privind tehnicile de lucru, iar în secolul următor (vezi NTB, BB) lucrările înaintaşilor se află, cu certitudine, pe masa de lucru a traducătorilor, chiar dacă aceştia utilizează, în principiu, surse străine. Asupra concepţiilor vechilor traduceri româneşti, cu aplicaţii pe texte, vezi şi GAFTON 2011a, p. 205-207; *idem* 2011b, p. 261-272.

[164] De altfel, disimularea nu se referă doar la menţionarea în *Prefaţă* a surselor prin care se vrea a induce în eroare cititorul, firește, pe motive întemeiate, dar şi la utilizarea voită, pe parcursul întregului text, a unor slavonisme, începînd cu denumirea celor două părţi prin *Bitia* şi *Ishod*, precum şi prin alte cuvinte de origine slavă destul de rare chiar şi în sfera de influenţă ortodoxă-slavonă (cf. GAFTON 2009a, p. 4; vezi şi GAFTON 2012, p. 47-68).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

pentru inteligibilitate, în centrul atenției traducătorilor fiind așezat cititorul căruia îi era destinat produsul final al traducerii.

III. 3. 1. 1. Texte românești vechi cu originale maghiare

Cum s-a menționat, multe dintre primele texte religioase românești sînt traduceri după originale maghiare, ccea ce implica o cunoaștere mai profundă a ambelor culturi și limbi în cauză. Limba din care se traducea nu constituia doar un mijloc de a pune în circulație mesajul divin, dar era și un model de limbă, cu atît mai mult cu cît se bucura de prestigiu. Totodată, pe lîngă motive de ordin social, economic, politic, prestigiul limbii maghiare fusese asigurat în epocă și de existența precedentă a unei traduceri a *Bibliei* în această limbă vernaculară. Dată fiind premisa contactelor vii între români și maghiari, textul sacru cu cea mai mare autoritate le-a fost accesibil românilor și în această limbă. Prin urmare, traducerea textelor maghiare, eventual, folosirea, printre alte surse, și a unor modele maghiare[165] era un dat firesc, iar aceste surse maghiare au alimentat, la rîndul lor, influențele reciproce între cele două limbi. Printre textele românești pentru care specialiștii au propus surse maghiare, se numără, de pildă, *Catehismul* de la Sibiu (1544)[166], deși ipoteza că acesta s-ar fi efectuat după o prelucrare maghiară a textului luteran nu este verificabilă, din punct de vedere lingvistic, din moment ce nu ni s-a păstrat. Nu este exclus nici ca, în mod asemănător, *Catehismul* lui Coresi (cca 1560) să fi avut un model protestant maghiar[167], cu toate că o astfel de redacție este necunoscută. Un original maghiar poate fi adus în discuție deoarece, cum s-a arătat, textul reflectă două straturi lingvistice[168]. Un strat aparține graiurilor de tip sudic, muntenesc, sud-est-ardelenesc și poate fi atribuit reviziei făcute de Coresi și/sau colaboratorii săi. Un alt strat îl constituie cel nordic, moldovenesc, nord-ardelenesc, datorat, probabil, originalului. La acestea se mai adaugă și unele particularități de limbă neromânești[169], cum ar fi unele calcuri sau dezacorduri, precum și unii termeni ungurești, precum *hasnă* 'folos' sau *a sădui* 'a ocări' cu întrebuințare numai în Banat-Hunedoara. Pe baza acestor trăsături, se poate afirma că traducătorul trebuie să fi avut pe masa de lucru (și) un text maghiar, traducerea fiind efectuată în zona hunedoreană, tipărită, în original sau sub formă de copie, de diacon. La fel, originalul *Cazaniei I* a lui Coresi (1567-

[165] Vezi exemplele date, cu argumente convingătoare, în ROSETTI 1931, p. 12; GHEȚIE 1982, p. 13-15; *ibidem*, p. 183; GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 222-267; *ibidem*, p. 361-416 *passim*.
[166] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 222.
[167] Afirmă N. Sulică, N. Drăganu, Al. Rosetti, Al. Mareș și alții (cf. GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 228).
[168] După trecerea în revistă a principalelor teorii formulate asupra proveniență textului, la această concluzie ajunge autoarea *Studiului filologic* la *Catehismul lui Coresi*, în TEXTE ROM., p. 35.
[169] Spre exemplu, utilizarea unor sintagme adverbiale, corespunzătoare exprimării ungurești cu prefixe verbale, ca în: „derept ce-ș deade Dumnezeu zeace cuvintele sale *afară*" (CAT.C., 5^{r}/12-14). Asemenea construcții se întîlnesc și în PO. Alte exemple privind fonetismul sau particularitățile morfologice neromânești, respectiv caracteristice zonei bănățene-hunedorene ale tipăriturii coresiene vezi în *Studiu filologic* la *Catehismul lui Coresi*, în TEXTE ROM., p. 72-80.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

1568) poate fi căutat în învățăturile calvine maghiare[170]. De asemenea, traducerea *Decalogului* (păstrată în *Catehismul* coresian și în *Cazania II*) pare a se fi făcut din maghiară sau germană după un catehism luteran similar[171]. Traducere din maghiară este și *Molitvenicul*[172], un produs al calvinismului, prelucrare a textului corespunzător din Agenda lui Heltai. Tot o traducere după culegeri ungurești similare este și *Cartea de cîntece* (1570-1573)[173] calvinistă. Un alt produs al mișcării calvine românești, din Banat-Hunedoara, și, probabil, cea mai însemnată pentru influența maghiară este *Palia de la Orăștie* (1582) care, alături de versiunea latinească, urmează *Pentateuhul* lui Heltai. De altminteri, se poate observa faptul că *Palia*, sub aspect lexical, prezintă asemănări cu *Cartea de cîntece*, *Cazania I* și cu *Molitvenicul*[174]. Cu mai puțină certitudine, deși nu exclus, se poate presupune un izvor maghiar și pentru un text de magie populară, *Începătură de nuiale* (din CB) sau pentru *Simbolul atanasian* (reprodus la sfîrșitul PS)[175]. Cu toate că, cu excepția *Molitvenicului*, a *Cărții de cîntece* și a *Paliei*, izvorul maghiar nu este sigur și în afara oricărei discuții pentru toate aceste texte, cel puțin ca o posibilitate el trebuie luat în vedere, fie și ca sursă secundară, printre altele. În ansamblu, se poate conchide că limba maghiară a fost pusă la contribuție de către traducătorii români ai secolului al XVI-lea în mod destul de frecvent, urmînd imediat după limba slavă.

În mod indiscutabil însă, cel mai însemnat text pentru influența maghiară este *Palia de la Orăștie*, drept pentru care acesta merită un spațiu aparte, în cele ce urmează.

III. 3. 1. 1. 1. *Palia de la Orăștie* (1581-1582)

Deși contemporan cu celelalte texte românești din secolul al XVI-lea (traduceri din slavonă), acest text reprezintă un salt calitativ nu numai în direcția ameliorării traducerii propriu-zise, dar și ca text scris în limba română veche[176]. Începînd cu acesta, limba română capătă premisele pentru a putea deveni un instrument de cultură în adevăratul sens al

[170] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 239.
[171] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 256.
[172] Originalul *Molitvenicului* ar fi *Agenda azaz Szentegyházi chelekedetec, Mellyeket követnek közönségesképpen a keresztényi Ministerec és Lelkipásztoroc* (vezi DRĂGANU 1921-1922b, p. 267). Cartea românească prezintă pasaje întregi de traducere cuvînt cu cuvînt din ediția a doua a lucrării lui Heltai (*ibidem*, p. 267) și cuprinde multe maghiarisme (*ibidem*, p. 295). Considerații asupra originalului vezi și în GHEȚIE 1982, p. 13-15; GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 267.
[173] Prima ediție, însoțită de un studiu lingivstic, a acestui text este de M. Sztripszky și Alexics Gy., *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban,* Budapest, 1911.
[174] N. Iorga (în IORGA 1904, p. 75-76) a arătat că între CC_1 și PO există o asemănare stilistică și lexicală – vezi întrebuințarea maghiarismelor *săblazn*ă, *hasn*ă – dar autorul explică acest fapt printr-un traducător comun. Similitudini între textele în discuție vezi și în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 361.
[175] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 416.
[176] Cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 50. Pe de altă parte, textul dispune și de un aparat științific superior celorlalte traduceri ale epocii, notele marginale cuprinzînd glose, dar și indicații la texte paralele.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

cuvîntului. Unele dintre problemele de care s-au izbit traducătorii vechilor texte românești sînt soluționate și prin acea că, pe lîngă sursa latină, textul are la bază și un alt izvor, textul maghiar, adică un text într-o limbă vernaculară. Astfel, traducătorii *Paliei* puteau simți o libertate mai mare în procesul traducerii decît cei care traduceau din limbile de cult, preocuparea principală a înaintașilor avînd în vedere forma mesajului divin și mai puțin conținutul, receptorul sau chiar cerințele proprii limbii române. Traducătorii *Paliei,* în schimb, caută să urmărească inteligibilitatea pentru cititor, purtînd grijă nu numai pentru fidelitatea formală, dar și pentru cea de conținut și, în același timp, încercînd să îndeplinească cerințele structurii limbii române. Astfel, textul în discuție are o însemnătate deosebită și pentru edificarea limbii române literare[177], contribuind, implicit, la unificarea limbii române. Aceasta reiese și din încercările traducătorilor de a evita particularitățile regionale.

De altminteri, limba *Paliei* se caracterizează, deopotrivă, prin unitate[178] și prin diversitate. Textul reflectă o relativă unitate, ceea ce se poate datora faptului că el se adresează tuturor românilor, dat fiind și conținutul, dar coerența lui internă nu exclude nici existența, eventual, a unui revizor (ca, de exemplu, în cazul tipăriturilor coresiene). În același timp, el cuprinde fonetisme și forme morfologice specifice ariei lingvistice a Banatului, precum și un lexic presărat cu elemente regionale. Unele dintre acestea sînt de origine maghiară, datorate, pe de o parte, originalului maghiar, pe de altă parte, traducătorilor cunoscători de maghiară și, în general, regiunii puternic influențate de limba maghiară. Pe de altă parte, cauzele divergențelor[179] pot fi căutate și în existența mai multor traducători.

Cît privește importanța *Paliei* din punct de vedere cultural, aceasta este, la rîndul ei, multiplă, ea fiind „fără îndoială, una din cele mai însemnate cărți românești din suta a 16-a”[180]. În primul rînd, aceasta constă în însuși conținutul ei, în caracterul ei sacru. Pentru

[177] Precedînd NTB în care se explicitează de asemenea intenția de a se adresa *tuturor* românilor, la autorii PO se face simțită aceeași intenție. Tendința către o relativă unitate lingvistică în cadrul textului poate fi datorată încercării de constituire a unei norme comune, accesibile tuturor vorbitorilor români (cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 416). În acest sens, prezența în text a unor variante fonetice ar putea fi atribuită normei regionale care admitea, eventual nediferențiat, aceste realizări.

[178] Textele începînd cu PO reprezintă „în genere, tot atîtea texte de limbă literară, accesibile tuturor românilor”, iar graiul ardelenesc le conferă doar „o coloratură generală” (Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noțiuni generale,* p. 79; cf. și IVĂNESCU 1944-1945, p. 51). Firește, Al. Rosetti încearcă să argumenteze în favoarea tezei sale, conform căreia la baza limbii literare românești stă graiul lui Coresi răspîndit asupra întregului teritoriu românesc o dată cu tipăriturile diaconului.

[179] Vezi existența, în epocă, a unei „conștiințe lingvistice regionale” (IVĂNESCU 1944-1945, p. 99) care a putut genera diversele variante de „dialecte literare”.

[180] Formularea aparține lui I. Popovici, în POPOVICI 1979, p. 266. Alte aprecieri asupra *Paliei*, aparținînd diferiților autori, vezi în volumul dedicat acestui text: PO 1582-1982. Se impune însă și observația că, uneori, aceste aprecieri se supun unor ideologii politice, ca, de pildă, cea conform căreia frumusețea limbii *Paliei* atestă, implicit, „vechimea și statornicia românilor pe aceste meleaguri dacice!” (Ion Dodu Bălan, *Un monument de limbă românească*, în *ibidem,* p. 68). La fel de forțată se prezintă și ideea că *Palia* ar fi „rodul unei opere conștiente de politică culturală română” prin care „se înfăptuia unitatea spirituală a poporului nostru” (I. Ionescu,

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

fiecare popor creștin, traducerea *Bibliei* în limba națională a însemnat un moment crucial pentru exersarea credinței sale. Adițional, pentru unele limbi (ca de exemplu, germană), acest moment a constituit și fixarea limbii literare. Astfel, se înțelege importanța *Paliei,* ca primă traducere (deși nu integrală) a *Bibliei*[181]. Pe de altă parte, apariția acestui text, la Orăștie, va așeza regiunea hunedoreană[182] printre centrele de răspîndire a scrisului românesc, după tipografiile din Sibiu, Brașov, Cluj.

Traducerea și tipărirea *Paliei* se datorează propagandei calvine[183] pe care o desfășurau ungurii din Ardeal. Organizația calvinistă a românilor ardeleni găsește un puternic sprijin în cercurile conducătoare, printre care Mihail Tordași, episcop calvino-român, inițiatorul cărții sau Francisc Geszty, comandant militar al Hunedoarei („*vestit viteadz, alesu hotnogiu Ardelului și Țăriei Ungurești*") care purtase cheltuiala „*cu alți oameni buni lîngă sine*". De asemenea, această carte creștinească a apărut „*cu știrea măriei lui Batăr Jigmon, voivodăl Ardealului și a țăriei ungurești*". Cît privește durata elaborării, traducătorii afirmă: „*și se-au început aceste cărți luna noiembrie 14 și se-au săvîrșit în luna lu iunie 14 [dzile]. Vă leato 7090*". Această traducere apare ca o necesitate, „*jelanie scriptureei sfinte, că vădzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu numai noi românii pre limbă nu avem*". Împrejurările în care a apărut *Palia* le aflăm chiar din precuvîntarea[184] ei, unde se menționează, pe lîngă acestea, și traducătorii[185]: Herce Ștefan, Zacan Efrem, Peștișel Moisi și Acharie, precum și tipografii: „*eu Șerban diiacu, meșterul mare a tiparelor, și cu Marien diiac*". De altfel, nu există nici un argument solid care să fie în măsură a rezolva

---

Palia de la Orăștie, în *ibidem*, p. 73). Este indiscutabil că textul are o oarecare relevanță pentru unificarea limbii române, dar nu se poate vorbi despre „unitate spirituală" cu atît mai mult cu cît textul acesta este o inițiativă calvină, ceea ce este împotriva ortodoxismului, așadar a *spiritului românesc*.

[181] PO cuprinde primele două cărți ale lui Moise: *Bitiia* și *Ishodul*. Prima parte prezintă „*începătura a toate făpturilor*", „*cumu se-au sporit oamenii de la Adam și de la Eva*" și „*Iacov cu feciorii săi cum fu dus în Eghipet*", iar a doua carte cuprinde ieșirea din țara Egiptului, trecerea în pustie, legile.

[182] Inițial, textul s-a bucurat de mare interes și datorită faptului că era atribuit unei regiuni „căreia nu pare să-i aparțină cu exactitate nici un alt text din secolul al XVI-lea" (M. Roques, în PO 1925, p. V). Ulterior s-a dovedit însă că acest text nu este singurul provenit din zona extinsă a Banat-Hunedoarei.

[183] Biserica calvină unguroască își ia începutul în 1564, cînd maghiarii se despărțiră de sași în urma hotărîrii luate în dieta de la Turda. Alte texte care se datorează calvinilor români sînt: *Tîlcul evangheliilor* (cuprins în *Cazania I*, 1567-1568), *Molitvenicul,* precum și *Fragmentul Todorescu*.

[184] De altfel, în texte vechi, prefețele ori epilogurile erau menite a transmite, în special, trei idei: motivarea răspîndirii prin tipar, solicitarea bunăvoinței cititorilor pentru eventualele greșeli, respectiv precizarea locului, a datei, a patronilor și a ucenicilor imprimării.

[185] N. Iorga împarte chiar rolurile traducătorilor. Astfel, Achirie „să fi fost cunoscător de grecește", Zacan de sîrbește, Herce „era poate ungur". Ei o fi fost doar întrebați, zice N. Iorga, iar traducerea „s-o fi făcut Peștișel, incontestabil un român" (N. Iorga, *Palia de la Orăștie: Însușirile acestei traduceri,* în PO 1582-1982, p. 11). Firește, acest lucru se explică prin faptul că autorul dă crezare celor spuse în prefață privind originalele, ceea ce nu corespunde, de fapt, realității. Asta nu exclude ca, printre traducători, să se fi aflat și un ungur sau că aceștia să fi vorbit limbile amintite. O altă teorie privind traducătorii este cea conform căreia „toți aceștia au fost români neaoși, deși au îmbrățișat legea reformată" (Ion Bălan, *Palia de la Orăștie,* în *ibidem*, p. 14). În orice caz, cert rămîne faptul că printre ei trebuie să fi fost și buni cunoscători ai limbii maghiare, chiar bilingvi naturali.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

problema traducătorilor, deoarece nu putem accepta, fără îndoieli, ce ni se spune în *Prefață*. Exprimarea la plural („noi") era caracteristică vremii, iar printre ei vor fi fost și alții necunoscuți. De asemenea, este imposibil de spus cine a efectuat o anumită porțiune de text sau dacă n-o fi existat chiar un revizor care supraveghea, eventual intervenea în elaborarea textului.

De-a lungul cercetărilor, s-au stabilit diverse ipoteze[186] privind originalele *Paliei,* multe fiind greșite deoarece se conformau celor afirmate în *Prefața* acesteia, potrivit cărora „*scoasem den limbă jidovească și grecească și sîrbească pre limbă românească*". S-a arătat însă, fără echivoc, că nu se poate da crezare acestei mărturii prin care traducătorii urmăreau, de fapt, acceptarea tipăriturii de către biserică, de pe o parte, și de către cititori, pe de altă parte. Analiza lingvistică a demonstrat ulterior că textul are la bază o sursă maghiară, *Pentateuhul* lui Heltai Gáspár, tipărit la Cluj în 1551[187], recunoscută relativ devreme[188]. Problema originalelor a fost soluționată apoi de M. Roques care a arătat că „influența lui Heltai e dominantă, dacă nu exclusivă în unele părți", dar textul acesta nefiind unica sursă. „Trăsăturile prin care aceasta se distinge de modelul maghiar nu provin nici din ebraică, nici din greacă, nici din slavonă, nici din versiunea lutherană"[189], ci s-a consultat o ediție a *Vulgatei,* deși nu se poate stabili cu exactitate care anume.

Măsura în care textele-sursă își exercită efectul asupra textului tradus depinde atît de traducător, a cărui opțiune poate prima, cît și de posibilitățile limbii în care se traduce. Uneori constrîngerile impuse de limba-țintă, presiunea sistemului acesteia sînt forțate sau chiar încălcate, mai ales atunci cînd traducătorul, din diverse motive, optează pentru adoptarea modelului străin. Acomodarea limbii proprii la particularitățile celeilalte limbi sînt determinate însă nu numai de cerințele de conținut sau de formă ale izvorului, dar, într-o oarecare măsură, și de imaginea traducătorului față de propria limbă. În acest sens, se

[186] M. Gaster a presupus un original slavon datorită denumirii celor două cărți prin *Bitie*, respectiv *Ishod*, precum și pe baza „construcțiunii sintactice a limbei" (în CH. R., p. XXIV); N. Iorga constată că „s-a întrebuințat textul biblic în mai multe limbi", printre care ebraica, greaca, slavona, însă „un text latin n-a fost întrebuințat" (N. Iorga, *op. cit.*, în PO 1582-1982, p. 11); T. Cipariu are în vedere o versiune calvinistă după ebraică. Corectările de rigoare vor fi efectuate de M. Roques, în partea a III-a a *Introducerii* la ediția autorului, în cap. *Auteurs et circonstances de la traduction* (p. XIV-XIX), precum și în cap. *Le travail de traduction, les originaux* (p. XXXII – XXXIX).

[187] Cu toate că sursa maghiară s-a făcut evidentă, stabilirea redacției textului maghiar necesita încă un travaliu din partea cercetătorilor. Ediția ungurească din 1551 s-a fixat drept izvorul traducerii maghiare pe baza segmentării capitolelor, prin luarea în considerare a notelor marginale, prin trecerea în revistă a maghiarismelor și a calcurilor și uneori chiar prin punctuația aplicată (vezi M. Roques, în PO 1925, p. XLVII).

[188] Încă în 1911, I. Popovici emite părerea că *Palia* a avut ca original *Vechiul Testament* unguresc, apărut sub titlul *A Bibliánac első része, az az Mosesnec öt könyue: Mely Magyar Nyelvre fordittatot, a Régi és Igaz Szt. Konyuekbol* (în POPOVICI 1979, p. 268), apoi M. Roques va susține aceeași părere în 1913, formulată în *Prefața* ediției textului din 1925.

[189] M. Roques, *Palia de la Orăștie. Introducere. 3. Munca traducătorilor: Originalele,* în PO 1582-1982, p. 21 – reprodus din lucrarea apărută în 1925 la Paris.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

constată, de pildă, că, la momentul traducerii, limba română era insuficient formată pentru a putea îmbrățișa la tot pasul conținutul de transmis. În același timp, latina fusese modelul cult de prestigiu și cu autoritate, datorate tradiției îndelungate, dar cu o întrebuințare relativ restrînsă în epocă, față de maghiară care putea fi mai accesibilă. În ceea ce privește desăvîrșirea actului traducerii, textul *Paliei* este mult mai complex față de celelalte traduceri ale perioadei, lucru ce se datorează, firește, și celor două surse ale sale. Astfel, pe unele porțiuni, se poate arăta cu o oarecare certitudine versiunea care a stat la baza acelui fragment de text (fie pasaj, verset, propoziție sau construcție sintactică, eventual lexeme), deși nici în aceste cazuri nu este exclus ca și celălalt izvor să fi fost avut în vedere. Alteori cele două modele se împletesc în așa fel încît este greu a arăta exact care dintre cele două versiuni se urmărește: latina sau maghiara, eventual ambele simultan[190]. În egală măsură, traducătorul are uneori și libertatea de a-și crea propria versiune, cînd nici una dintre surse nu este distinct perceptibilă. Există situații cînd lucrul acesta se concretizează prin interpolări de conținut, alteori se datorează unor motive strict lingvistice, deoarece toate limbile cunosc modalități de realizare formală și lingvistică diferite, iar ceea ce se poate exprima concis într-o limbă, într-o alta presupune alte mijloace. Apoi, diferențele observabile între textul rezultat și sursele sale pot constitui și consecința unui alt factor. Influența izvorului nu se manifestă în toate cazurile imediat, ci își poate exercita presiunea și întîrziat căci mintea traducătorului este capabilă de a reține, pentru o anumită vreme, în stare latentă, informațiile procurate din izvor care, după aceea, pot ieși la suprafață în alt loc decît în sursa propriu-zisă.

III. 3. 1. 1. 1. 1. Influența maghiară reflectată în *Palie*

Deși în efectuarea traducerii au fost puse la contribuție două surse, în ansamblu, modelul maghiar este mai prezent în produsul final al textului românesc, chiar dacă, în unele locuri izvorul maghiar este foarte asemănător sau chiar coincide cu cel latin, atît sub aspect formal, cît și cel al conținutului. Intensitatea influenței maghiare se explică oarecum și prin accesibilitatea modelului maghiar față de cel latin, atît în privința unei înțelegeri mai profunde a conținutului de către traducător, cît și în cea a turnării acestui mesaj într-o formă vernaculară, deci, mai apropiată de receptor.

Statutul influenței maghiare în textul *Paliei* este extrem de complex, îmbrățișînd atît aspecte lingvistice, implicînd mai multe niveluri ale structurii limbii române, cît și extralingvistice. De asemenea, este de remarcat și faptul că influența maghiară în *Palie* trebuie

[190] Contaminarea celor două surse, cînd în același pasaj românesc se îmbină ambele izvoare, se găsesc, de pildă, sub *Gen*. 4, 26, *Ex*. 21, 3 (cf. M. Roques, în PO 1925, p. L). Pentru exemple de acest fel vezi și ARVINTE – GAFTON 2077, p. 53 ș. urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

discutată în cadrul mai larg al influențelor caracteristice zonei căreia îi aparține, regiune în care influența slavă încetase de mult[191], cea maghiară devenind dominantă, dacă nu chiar unica acceptată de către comunitățile locale. Pe de altă parte, influențele se manifestă nemijlocit, prin însăși sursa maghiară care, la rîndul ei, afectează nivelul lexical-semantic, prin împrumuturi imediate și prin calcuri, pe cel sintactic, prin urmărirea uneori atentă a frazeologiei maghiare etc. În egală măsură, textul conține și unele efecte ale influenței maghiare relativ independente de textul-sursă, cum ar fi unele cuvinte ungurești intrate anterior în limba română, familiare traducătorilor și în regiune, influențe care, așadar, preced elaborarea textului propriu-zis. Prin urmare, nu putem separa influențele exercitate prin contacte vii de cele pe cale cultă, prin actul traducerii, care se împletesc uneori inextricabil. Adițional, în anumite cazuri, influența maghiară se poate urmări imediat, atunci cînd textele maghiar, respectiv românesc coincid, dar și ulterior. Altfel spus, presiunea sistemului maghiar, la orice nivel ne-am referi, își poate exercita efectul în alt loc, prin capacitatea minții de a depozita în memorie anumite tipare lingvistice și de a le întrebuința independent de sursă, eventual, de a crea, pornind de la acestea, altele noi. Ne putem, bunăoară, întreba: ce constrîngeri au determinat traducătorii să urmeze, în unele porțiuni, mai degrabă textul maghiar – în condițiile în care poate chiar același traducător urmează apoi *Vulgata* chiar în interiorul aceluiași pasaj? Altfel zis, ce criterii s-au impus atunci cînd una dintre versiuni devine dominantă, pe cînd cealaltă pare a fi suspendată sau, dimpotrivă, traducătorul se arată adeptul utilizării ambelor în același timp, respectiv, prin extindere, care este concepția călăuzitoare a traducerii? Foarte probabil, opțiunea traducătorilor[192] trebuie să fi fost orientată nu numai de motive pur lingvistice.

De altfel, formele de manifestare a influenței maghiare în textul PO pot fi urmărite prin anumite „mărci ale traducerii”[193]. Acestea arată, în mod indiscutabil, urmarea textului maghiar, mai cu seamă atunci cînd elementele textului românesc nu au corespondent în textul latin, dar redau exact ceea ce apare în textul maghiar. Printre acestea putem aminti unele elemente cu rol discursiv, unele împrumuturi, respectiv calchierea.

Din prima categorie fac parte inserturile afective cu interjecția *ni* sau *batăr*: ***Ni, batăr,*** *așa să fie cum dzici* (*Gen.,* 30, 34, cf. ***Am bator*** *vgy legyen à mint mondod*); sintagmele adjectivale ca mărci ale afectivității în cazul adresării directe: *Ascultă-ne,* ***bun*** *doamne* (*Gen.,*

[191] Observație valabilă, evident, pentru româna *vorbită*, întrucît la nivelul limbii cultivate slavona, ca limbă sacră a românilor ortodocși, a avut un rol capital pînă la impunerea românei ca limbă de cult.
[192] Despre opțiunea traducătorilor textelor biblice de mai tîrziu (NTB și BB) vezi GAFTON 2005, p. 137 ș. urm., 146 ș. urm.
[193] Vezi prezentarea detaliată a acestor mărci la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 52-188.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

23, 6, cf. mgh. *Halgasmeg münket* ***ió*** *vram*, cf. lat. *audi nos domine*); ***drag*** *fiiule* (*Gen*., 43, 29, cf. mgh. ***Szeretö*** *fiam,* cf. lat. *fili mi*), ***Drag*** *Doamne* (*Gen*., 44, 18, cf. ***Szeretö*** *Wram*), ***Drag*** *tată!* (*Gen*., 27, 18, cf. ***Szeretö*** *attyam*); sau unele formule afective de întărire, frecvente în maghiară, precum: ***Bine*** *cunoaştem* (*Gen*., 29, 5, cf. ***Jol*** *ismeryiuc*) care urmăresc, evident, tiparul de exprimare și modelul de construcție a discursului oferit de sursă, păstrînd inclusiv topica maghiară. Ca urmare a unor calcuri, apar în text și exprimările superlativului prin *prea* sau *tare,* în: ***tare*** *plodit face-voi tine* (*Gen*., 17, 6, cf. mgh. ***igen*** *gyümölchezeue teszlec tegedet,* cf. lat. *faciamque te crecere vehementissime*), ***prea tare*** *voiu înmulți* (*Gen*., 17, 20, cf. mgh. ***igen*** *meg is sokasitom,* cf. lat. *et multiplicabo eum*), *păcatele lor* ***tare*** *se-au îngreoiat* (*Gen*., 18, 20), ***tare*** *se spămîntă și* ***tare*** *tremura* (Gen., 32, 7), adverbele românești corespunzînd mgh. *igen*[194].

Tot aici pot fi menționați și unii conectori care au menirea de a întări coerența discursului. Aceștia reprezintă un mijloc de construcție a mesajului oferit de modelul maghiar, fiind întrebuințați, uneori, chiar cu valoarea morfosintactică a corespondenților lor ungurești ca în: *Lot* ***încă*** *mearse cu el* (*Gen*., 12, 4, cf. *Lotth****is*** *elmene vele*); ***După aceea*** (*Gen*., 8, 19, cf. *Annakutanna*), ***Așa*** (*Gen*., 12, 5, cf. *Eképen*), ***În acest chip*** (*Gen*., 31, 20, cf. *Ekepen*), ***derept acea*** (*Gen*., 17, 23, cf. *azokaert*, cu variantele ***derept aceaia***, *Gen*., 50, 25 sau ***derept aceasta***, *Gen*., 19, 32, cf. *Ezokaert*). Reprezentativă pentru influența maghiară, cu o frecvență considerabilă, este și întrebuințarea conjuncției *iară*[195], utilizată drept echivalentul mgh. *kedig*, ca în: ***Iară*** *aceasta este legătura care voi țineți între mine și între voi...* (*Gen*., 17, 10, cf. *Ez* ***kedig*** *az én Kötesem, mellyet tü meg tarchatoc, én közettem s tü közettetec*); în: *El,* ***iară***, *zise lor* (*Gen*., 24, 56, cf. *Ö* ***kedig*** *monda*); sau în: *Eu,* ***iară***, *o bucățea de pîine aduce-voiu voao* (*Gen*., 18, 5, cf. *En* ***kedig*** *egy falat kenyeret hozoc tünektec*); în: *Adunară,* ***iară***, *într-o grămadă broaștele* (*Ex*., 8, 14, cf. *Rakásba gyüytec* ***kedig*** *à békákat*, unde, în textul latin, avem un *și* narativ). În asemenea cazuri, *iară* funcționează, mai degrabă, ca un element discursiv, fără valoare gramaticală propriu-zisă, asemenea mgh. *kedig*, care se aseamănă unui modalizator. Aceste construcții s-au produs, de fapt, prin extinderea unor valori semantice (cvasi)echivalente în română și maghiară (de pildă, cea adversativă sau conclusivă) a acestor elemente de legătură și asupra altor situații în care traducătorilor li s-a putut părea acceptabilă această procedură. Influența maghiară, privind întrebuințarea acestui element de relație, este

[194] Superlativul cu *igen* cunoaște și alte corespondențe în română, precum în: *bărbat* ***vîrtos*** *mare* (*Ex*., 11, 3 – cf. ***igen*** *nagy ember*, unde *igen* are sensul 'cu adevărat, într-adevăr').
[195] Vezi și ARVINTE – GAFTON 2007, p. 77 ș. urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

vădită și datorită faptului că, în versiunea latină, de cele mai multe ori, nu apare nici un element de legătură.

Tot ca mărci ale traducerii pot fi considerate și elementele lexicale, deși doar în virtutea segmentului mai restrîns în care acestea figurează, cu toate că nici în asemenea cazuri nu este absolut necesar ca textul urmărit să fie cel maghiar deoarece unele cuvinte preced traducerea, respectiv trec dincolo de zonele de contact direct cu maghiarii. Așadar, prezența unui maghiarism poate fi un posibil indiciu al modelului maghiar, dar în sine nu este suficientă pentru demonstrarea unei relații directe și stricte la nivelul textelor în contact. Argumente mai valide pentru a stabili filiația textelor ar fi calcurile de expresie și cele semantice, construcțiile străine limbii române.

Se poate spune că, în plan latent, influența maghiară privește însăși tehnica de construcție a discursului. În mod evident însă, privită în totalitatea ei, la nivelul vocabularului, ea se concretizează prin împrumuturi din maghiară, respectiv prin calcuri, precum și la nivel morfo-sintactic, prin construcții specifice limbii maghiare, aspecte care vor fi urmărite în continuare. De altfel, în ansamblu, ,,influența ungurească nu e așa de mare în ce privește numărul elementelor, după cum s-ar fi părut că ar fi după influențele morfologice și sintactice", cum observă I. Popovici[196].

III. 3. 1. 1. 1. 1. 1. Împrumuturi maghiare în PO

Textul *Paliei* înregistrează un număr considerabil de împrumuturi maghiare a căror explicație și funcționalitate se prezintă în mod diferit sub mai multe aspecte. Aprecierile care se pot face cu privire la statutul acestor elemente lexicale pot viza: modul lor de pătrundere, întrebuințarea lor teritorială, vitalitatea și productivitatea lor etc. Aceste criterii se pot aplica cu privire la stadiul de dezvoltare a limbii în epoca veche, eventual incluzîndu-se și etapele ulterioare, pe de o parte, și cu privire la nivelul mai restrîns al textului tradus, pe de altă parte. În mod firesc, rezultatele obținute, în parte, pentru fiecare dintre cele două perspective coincid, de cele mai multe ori, indiferent dacă ne situăm la nivelul sistemului sau dacă luăm în considerare planul textual. Uneori însă acestea pot reflecta și diferențe de nuanță în funcție de perspectiva adoptată. Astfel, spre exemplu, se poate întîmpla ca un împrumut să aibă altă motivație atunci cînd el intră în graiul poporului, față de situația cînd acesta se întrebuințează în text. Adoptarea unui împrumut, concomitent sau ulterior actului de traducere, limba unui text se explică, de cele mai multe ori, prin nevoia de a umple un gol conceptual sau de a reda o anumită nuanță a acestuia, într-un cuvînt, printr-o *necesitate*, chiar dacă aceasta nu reflectă,

[196] POPOVICI 1979, p. 279.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

de fiecare dată, o nevoie reală[197] sau, în orice caz, dirijată nu exclusiv de raţiuni pur lingvistice. Se poate întîmpla ca sistemul să dispună deja de un corespondent românesc, caz în care adoptarea formei străine se motivează, mai degrabă, ca opţiune susţinută (şi) de factori psiho-sociali, precum natura bilingvă a vorbitorului (sau a autorului). În aceste cazuri, împrumutul nu este, în mod necesar, controlat de nivelul conştientului, iar asumarea acestuia de către utilizator se limitează, probabil, la o întrebuinţare cu scopul comunicării unui mesaj. În cazul traducerii PO însă, introducerea unui împrumut (deja în uz sau nou) în text nu întotdeauna apare ca rezultat al unei constrîngeri lingvistice, şi nici nu se limitează în fiecare caz la translarea şi transmiterea mesajului divin. Uneori traducătorii par să urmărească (şi) alte scopuri. Astfel, pe lîngă motivaţia inexistenţei unui element în limbă[198], respectiv dincolo de a opera corespondenţele cerute de textul-sursă, prezenţa unui împrumut maghiar în text se prezintă, în unele locuri, ca o opţiune a traducătorului ale cărui motivaţii depăşesc sarcinile propriu-zise ale traducerii. Într-o situaţie, precum cea a termenului subliniat din *Nestătoriu şi* ***buduşlău*** (*Gen.*, 4/12), întrebuinţarea maghiarismului pare a răspunde mai degrabă unei sarcini de traducere, din moment ce textul maghiar impune prezenţa ambilor termeni (cf. *Nyughatatlan es Budoso*), şi în plus între acestea există şi o diferenţă de nuanţă. Nu în toate cazurile însă, introducerea împrumutului maghiar în contextul în care apare se explică prin textul-sursă sau prin cerinţe de ordin lingvistic. De exemplu, întrebuinţarea lui *hasnă* (< mgh. *haszna*), deşi în română exista *folos,* şi mai ales în contextul în care se găseşte chiar şi corespondentul - precum în: *Folosuri şi* ***hasne*** (*Prefaţă*) -, îşi găseşte explicaţia dincolo de cerinţele limbii române, căci nu se poate spune că cele două concurente s-ar fi specializat într-un anume sens şi nici că vechiul termen românesc s-ar fi supraîncărcat sub aspect semantic[199]. Totuşi, ar fi greşit să spunem că utilizarea acestuia este superfluă sau parazită deoarece, la momentul respectiv, termenul avea curs în zona bănăţeană-hunedoreană, resimţit, poate, conform cu norma regională. Astfel, traducătorii puteau urmări aici îmbogăţirea unei serii sinonimice, dotînd limba română cu un mijloc de exprimare adecvat tipului de text. Într-un chip asemănător, textul românesc introduce şi alte împrumuturi maghiare în acelaşi context cu corespondentele lor româneşti, acestea fiind utilizate ca echivalente sinonimice. Acesta este cazul termenilor *samă,* în: ***Sama*** *şi numărul* (în *Prefaţă*), al lui *sălaş*, în: *Numărul* ***sălaşelor*** *şi locurelor* (*Prefaţă*), sau cel al lui *aleaneş,* în: *protivitoriu va fi* ***aleaneşului*** *tău* (*Ex.*, 23,

[197] „Nevoia resimţită de agentul care operează împrumutul sau calcul (traducător sau vorbitor) poate fi subiectivă, minoră, chiar falsă" (GAFTON 2010b, p. 79).
[198] „Traducătorii dispuneau de un lexic sărac şi nu aveau la îndemînă termeni româneşti suficienţi, care să corespundă tuturor termenilor slavoneşti sau ungureşti din versiunea biblică" (ROSETTI 1931, p. 138). Autorul enumeră aici şi unele procedee prin care se înlătură aceste dificultăţi.
[199] GAFTON 2010b, p. 79.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

22)[200]. În aceste cazuri, explicația termenilor ungurești poate fi multiplă. Pe de o parte, acestea pot reflecta uzul curent și, ca atare, sînt elemente firești, fie în procesul creativ de elaborare a unui mesaj, în primele două exemple, fie ca răspuns la situația de traducere, în exemplul din urmă. Pe de altă parte, nu este exclus ca acestea să fi fost resimțite drept elemente regionale și, drept urmare, traducătorii să fi urmărit, eventual, clarificarea sensului acestora, reluîndu-l prin corespondentele românești. Acest lucru putea fi necesar în măsura în care intenția traducătorilor era de a se adresa tuturor românilor, deci și celor care se situau în afara regiunii și cărora termenii ungurești în cauză putea să nu le fi fost cunoscuți. De altminteri, acesta pare să fie și cazul termenului *băsău,* în: *Sta-voiu* ***băsău*** *sau în alean* (*Gen.* 9, 5), caz în care acesta, intrînd într-o construcție rezultată în urma unui calc după maghiară (cf. *boszszut álloc*), necesita, eventual, explicații. În mod interesant, lămurirea vine tocmai din partea unui alt împrumut maghiar (*alean*) care, deci, putea fi mai vechi decît primul și resimțit ca fiind mai uzual. În același timp, nu este exclusă nici posibilitatea ca prin aceste împrumuturi traducătorii să fi urmărit tocmai rafinarea, nuanțarea mijloacelor de exprimare ale limbii române, pe care o puteau considera mai puțin dezvoltată sub acest aspect, cel puțin în comparație cu limbile-sursă.

Firește, situațiile de tipul celor menționate reprezintă cazuri a căror frecvență nu este prea ridicată. În ansamblu, maghiarismele din traducerea românească apar ca soluții de traducere, altfel spus, slujesc transpunerii mesajului sacru. Pentru aceasta traducătorii aveau la dispoziție un bagaj lingvistic preexistent în care intrau și elementele de origine maghiară însușite anterior (prin grai viu sau, eventual, prin lecturi), pe care îl puteau valorifica în diverse feluri pe parcursul traducerii, și unul oferit de textul-sursă. De regulă, conceptele se redau prin corespondentele românești, iar printre acestea unele sînt de origine maghiară. În cazul în care limba nu dispunea de un termen pentru conceptul de redat, traducătorii puteau opta pentru preluarea acestuia chiar din textul-sursă.

Prin urmare, în ceea ce privește modul de pătrundere a împrumuturilor maghiare, o primă distincție se poate face între elementele *populare,* respectiv *culte*. Primele au cunoscut o circulație premergătoare, avînd curs în vorbire, fie în graiul regiunii, fie în cel al poporului întreg.

Statutul de element popular al unui împrumut maghiar din *Palie* se poate susține prin ocurența lui și în alte texte ale epocii și care nu sînt traduceri după maghiară. În această

[200] Construcția este, de fapt, un calc după maghiară. Însă este interesant faptul că, pe cînd textul maghiar repetă același termen (mgh. *ellenseg* ‘dușman, potrivnic’), traducătorul optează pentru lexeme diferite sinonimice (*protivitoriu* și *aleaneș*). Acest lucru poate arăta o oarecare tendință către nuanțarea exprimării.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

situație se află termenii: *alean, a amistui, băsău, beseadă, beteag, bir, a birui, bumb, a celui, chelciug, a cheltui, chizeaș, chin, a chinui, chip, dejmă, a făgădui, fe(a)l, florint, hasnă, a hicleni, hicle(n)șug, holdă, hotar, hotnogiu, iliș, a îngădui, a lăcui, a (se) legăna, majă, marhă, a (se) mîntui, meșter, mohorît(ă), a murgui, neam, oraș, pildă, samă, sălaș, a sălășui, șpan, tar, a tăgădui, talpă, uriaș, uric, varmigie, viteaz*, atestați în diferite texte (literare și/sau neliterare) contemporane. Firește, indiciile cele mai concludente sînt oferite de actele și de documentele (oficiale) românești care redau mai fidel uzul vorbit, și care nu reprezintă neapărat traduceri ale unor texte maghiare.

Pe de altă parte, faptul că împrumutul maghiar cunoștea circulația în graiul viu, fie și regional, al românilor se poate proba și în cazul în care acesta nu este notat în texte contemporane, însă cunoaște atestări anterioare sau ulterioare secolului al XVI-lea. Acesta poate fi, de pildă, cazul unor cuvinte cu întrebuințări regionale, unele dintre ele caracterizînd îndeosebi textele calvino-românești, precum: *a bintătui*, 'a pedepsi' care, după PO, este atestat în texte bănățene[201], precum și în scrisori și documente ardelenești, păstrat și astăzi în unele zone din Transilvania (cf. DA, s.v.). În același chip, *ocă* 'motiv', 'cauză' este notat în texte calvino-românești din secolele XVI-XVII[202], iar răspîndirea actuală cuprinde nord-vestul Transilvaniei[203]. Termenul *tîrnaț* 'pridvor', 'tindă', 'prispă', la rîndul lui, este specific textelor vechi calvino-române, iar astăzi circulă în Transilvania (ALR, II, vol. I, h. 234), în nordul Banatului, în Crișana și în vestul Maramureșului[204]. Într-un mod asemănător, *ciurdă* 'turmă de vite' se păstrează și astăzi cu sensul etimologic, în graiurile prin Banat și Transilvania. La fel, *tărcat* 'pestriț', 'cu pete de diferite culori' a pătruns de timpuriu în graiurile ardelenești, avînd, în secolul al XVI-lea, circulație în Banat-Hunedoara, și fiind regăsit și astăzi în graiurile populare din Ardeal (cf. DLR, s.v.)[205]. În chip asemănător, *budușlău*, 'fugar','rătăcitor' și *a budușlui* 'a rătăci', 'a pribegi' puteau fi cunoscute în graiul popular din Ardeal, unde se păstrează și astăzi, atît cu sensul primitiv, cît și cu unele nuanțe dezvoltate pe terenul limbii române.

O oarecare vechime poate arăta și faptul că termenul apare într-o formă derivată în text, cum este *bărătăș* 'prieten, tovarăș' **(**în**:** *Și Avimelec la el mearse den gherar și Ahusa,* ***bărătășul*** *acestuia, Gen.*, 26, 26 – cf. mgh. *barattya*), derivat pe terenul limbii române de la

[201] Vezi GHEȚIE 1982, p. 25-26.
[202] Cf. PAMFIL 1958, p. 240, GHEȚIE 1982, p. 29.
[203] GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 291.
[204] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 298.
[205] Cf. MÂNDRESCU 1892, p. 106-107; PAMFIL 1958, p. 241.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

bărat ‘id.’, respectiv faptul că acesta cunoaște și alte derivate în textele contemporane, cum este (*a*) *gînd(i)* (vezi *negîndire, negîndite*).

În egală măsură, uneori traducerea românească, la rîndul ei, aduce dovezi care pot susține, cu un oarecare grad de certitudine, statutul de element popular al unui termen. Aceste dovezi se referă la situațiile în care, în textul tradus, cuvîntul de origine maghiară este întrebuințat relativ independent de textul-sursă. Cu alte cuvinte, împrumutul poate apărea în alt loc decît etimonul său, fie că îl precedă, fie că îl urmează, dar corespunde, în text, diferiților termeni ungurești. În această situație se află: *a adăvăsi* ‘a prăpădi un popor’ care are o singură ocurență în text, în: *Împărți-voiu pre ei în Iacov și voiu* ***adăvăsi*** *în Izdrail* (*Gen.*, 49/7) unde redă mgh. *el szelesztem.* Într-un mod asemănător, *pochiolat* ‘văl (cu care se acoperă capul)’ apare o singură dată, în: *Și încinge și Aaron și feciorii lui cu brînele și* ***pochiolatele*** *leagă-le pre cap* (*Ex.*, 29/9), drept corespondent al mgh. *föketöket.* Cu diverse corespondente apare verbul *a (se) (în)tîlni* ‘a găsi în mers pe cineva’, ‘a se încrucișa’, ‘a se întretăia’, redînd mgh. *összue ér* în sintagma: ***Se tîlnește*** *într-una* (*Ex.*, 28/27, 39/20) sau mgh. *leszec szömbe vele* (*Gen.*, 32/20). Un caz interesant îl constituie și *aleaniș* (var. *aleaneș*) ‘dușman’, ‘inamic’, ‘potrivnic’ care, în toate ocurențele sale, corespunde în text unui alt termen unguresc *ellenség* ‘id.’ care, de altminteri, a dat în română *alenșig*, atestat într-o altă traducere românească după maghiară (în FRAG. TOD.). Cu toate că nu se poate exclude proveniența cultă a termenului, rămîne de explicat opțiunea autorului pentru forma *aleaneș* în loc de *alenșig,* care corespunde etimonului din textul maghiar.

Pe de altă parte, există cîteva împrumuturi asupra cărora este mai greu să ne pronunțăm deoarece există puține atestări în epocă, pentru unele tot din PO, însă sînt notate, regional, în limba actuală. În această situație se află, spre exemplu, *beartă* ‘margine, tivitură’ care prezintă și probleme de etimologie[206]. Acesta este notat în PO, în: *Cunună de aur fă pre ea și* ***beartă*** *den giur împregiur* (*Ex.*, 25, 24, unde redă mgh. *pártát*), iar celelalte atestări sînt numai din limba română actuală, unde apar cu sensuri specializate. În mod asemănător, *a (se) bizui* ‘a se baza’, ‘a se sprijini’, ‘a se încrede’ cunoaște în epocă puține atestări, notat în PO: *Și să cunoști între ei atare bărbați înțelepți,* ***bizuiaște*** [*bidzuiaște*] *pre ei dobitoacele meale* (*Gen.*, 47, 6, unde corespunde mgh. *bizd*), fiind însă cunoscut azi. În aceeași situație se află și *șireag* ‘mulțime’, ‘trupă’, ‘rînd de soldați’, ‘armată’, ‘neam’, notat în PO: *Și* ***șireagul*** *împărțind el,*

[206] Termenul este derivat fie din germ *Barte, Borten* (cf. DA, s.v. *bartă*), fie din mgh *párta* (vezi SD, s.v. *partă*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 538; vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269; cf. DER, s.v. *bertă,* var. *b(e)artă, bortă, partă* ‘podoabă de cap, văl’ < mgh. *bérta*, din germ. *Berthe,* cf. fr. *berthe*, sp. *berta*; vezi și *ibidem*, s.v. *partă* 1. ‘panglică, colier de mătănii sau de medalii’, 2. ‘cingătoare’, în Banat, < mgh. *párta*).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

slugile lui loviră pre ei (*Gen*., 14/15, unde redă etimonul *sereg*), circulînd şi azi sub forma *şirag*.

În mod firesc, nu toate elementele populare au acelaşi statut în limba română veche şi nici în economia textului. Pe de o parte, acestea pot fi privite diferit în funcţie de nivelul limbii la care ne situăm: grai sau limbă literară (comună). Astfel, există elemente lexicale care aveau circulaţie în cele mai multe dintre graiurile româneşti vechi, alţii doar în regiunea bănăţeană-hunedoreană. Pe de altă parte, unii, deşi existenţi, dar aparţinînd, eventual, vocabularului pasiv, au putut fi reintroduşi, întăriţi prin utilizarea şi frecvenţa lor în acest text şi, iarăşi, alţii au cîştigat o mai largă circulaţie în graiul viu. În egală măsură, aceste împrumuturi pot fi privite atît în sincronie, cît şi în diacronie.

Printre împrumuturile ungureşti care au cunoscut şi cunosc şi astăzi o întrebuinţare generală, răspîndite pe tot teritoriul românesc, aparţinînd fondului lexical de bază, se înscriu, de pildă: *a birui, a cheltui, chin, chip, a făgădui, fel, (a) gînd(i), hotar, a îngădui, a lăcui, oraş, a tăgădui, talpă*[207]. Altele au făcut parte din fondul principal în secolele trecute, iar astăzi pot fi considerate ca ieşite din vocabularul comun, ca: *bir, chizeaş (chezaş), dejmă, uric*, din moment ce a dispărut realitatea extralingvistică pe care o denumeau.

Cele mai multe împrumuturi maghiare din PO sînt regionalisme[208], caracterizînd, în secolul al XVI-lea, îndeosebi graiurile bănăţene-hunedorene, precum: *alean, alnic, aleaneş, bărătaş, băsău, beartă, beseadă, a buduşlui, a celui, ciurdă, hasnă, ocă, marhă, a murgui, pochiolat, samă, tîrnaţ, varmigie.* Unele dintre acestea se păstrează pînă astăzi în aceste graiuri, altele au devenit arhaisme, şi, iarăşi, altele şi-au extins sau şi-au restrîns sfera de întrebuinţare în secolele următoare, fiecare împrumut trebuind urmărit separat.

Spre deosebire de elementele populare, împrumuturile culte au intrat mai degrabă o dată cu traducerea textului, sub influenţa modelului maghiar. Unele dintre acestea n-aveau corespondent în limba română veche, altele poate aveau, dar frecvenţa lor era mai redusă în graiul viu, fiind sporită tocmai prin utilizarea sursei maghiare.

În principiu, printre termenii culţi de origine maghiară, introduşi în urma traducerii PO, pot fi menţionaţi: *a aldovani, alnic, batăr, berc, gheman, giolgiu, jemblă, lepiniu, mereu, naşfă, ni, pint, rudă, sicluş, siriu, a sucui, şinor* şi *a văndăgi*, cu toate că nu este exclus ca unele dintre aceste maghiarisme să fi avut o circulaţie, chiar şi restrînsă, în graiul viu al poporului din regiunea bănăţeană-hunedoareană căreia îi aparţine traducerea românească.

[207] GRAUR 1954, p. 48-55.
[208] Deşi se situează la periferia lexicului privit în ansamblul lui, pentru cei ce le întrebuinţează în comunicarea lor zilnică, în egală măsură vorbitori de română, elementele regionale sînt tot atît de vii ca şi celelalte cuvinte întrebuinţate în alte regiuni.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

În majoritatea cazurilor, acestea se găsesc în același loc cu etimoanele lor ungurești, cu toate că acest lucru în sine nu este un argument suficient pentru a susține, în fiecare caz, pătrunderea livrescă a acestora. Faptul însă că, în secolul al XVI-lea, acestea sînt notate doar în PO, cu ocurențe izolate și aici, apărînd ca replică imediată a textului-sursă, coincizînd, atît formal, cît și semantic, cu etimonul unguresc, respectiv că acestea nu se înregistează nici în secolele următoare, sau se înregistrează, dar au aceeași repartiție, eventual, sînt atestate cu alte sensuri decît cel redat în text, este în măsură să susțină cu tărie caracterul cult al acestora.

În această situație se află, de pildă, *gheman* 'diamant', atestat doar în PO, în: *În al doilea rînd fie carmel, safir și* ***gheman*** (*Ex.*, 28, 18 – cf. mgh. *Gemāt*, cf. lat. *iaspis*), *Carmen, safir și* ***gheman*** (*Ex.*, 39, 11 – cf. mgh. *Gemant*)[209], care ulterior nu se mai notează. În chip asemănător, *șinor* 'cordon', 'laț', 'șiret', 'șnur' cunoaște întrebuințări doar în acest text, în: *Și leagă aceaia cu* ***șinor*** *de mătase galbină* (*Ex.*, 28, 37 – cf. mgh. *sinor*), nefiind reținut în textele secolelor următoare.

Altele sînt reținute și în secolul următor, dar cunosc și acum întrebuințări limitate. Acesta este cazul lui *batăr*, conj., adv. 'fie', 'bine', 'măcar', 'cel puțin', 'barem', 'cu toate că', din: *Ni,* ***batăr****, așa să fie cum dzici* (*Gen.*, 30, 34 – cf. mgh. *Am bator*)[210]. Adverbial, și cu sensul etimologic, acesta se atestă și în secolul al XVII-lea, în texte din zona restrînsă a Banatului (DLRLV, s.v. *batîr*). În mod asemănător, termenul *rudă* 'prăjină', 'oiște', atestat în: *Și polei cu aur scîndurile,* ***rudele*** *încă le polei* (*Ex.*, 36, 34 – cf. mgh. *rudakat*)[211], se mai aude astăzi prin Transilvania, Banat și, rar, prin Moldova, înregistrînd și sensuri specializate (cf. CADE, SD, s.v., PAMFIL 1958, 240). La fel, *siriu* 'unealtă', 'instrument', 'armă', atestat în PO, în: *Ia, derept acea,* ***siriul*** *tău, cucura, arcul și pasă la cîmp și prinde vînat mie* (*Gen.*, 27, 3 – cf. mgh. *szerszam*, cf. lat. *arma*) [212], sub forma *sir* (< mgh. *szer*), acesta se regăsește și în secolul următor în Banat și Transilvania de sud-vest, unde are și unele sensuri specializate (DLRLV, s.v.). La rîndul lui, *a sucui* 'a obișnui', 'a avea obiceiul să...' are o ocurență, în: *Cum omul cu priiatnicul său* ***au sucuit*** *a grăi* (*Ex.*, 33, 11 – cf. mgh. *szokot*). Acesta este atestat și în secolul următor (vezi și var. *soclui, suclui*), avînd aceeași repartiție (DLRLV, s.v.). Astăzi termenul mai circulă prin Transilvania[213]. Mai specială se prezintă situația lui *mereu* '(despre aur) curat', 'pur', 'autentic', 'nealterat', 'întreg' *Și tot acest lucru dentreg și* ***mereu*** *aur era*

[209] Forma românească putea rezulta în urma unei asocieri greșite cu desinența acuzativului unguresc *–t*, cum s-a întîmplat și în cazul altor împrumuturi.
[210] În alt loc, pentru etimonul maghiar avem corespondentul rom. *bine-i zău* (*Ex.*, 10, 10).
[211] Etimonul apare și anterior în versiunea ungurească, tradus în română prin *prăjine* (*Ex.*, 26, 29).
[212] În alte locuri, etimonul maghiar este tradus prin *unealtă* (*Ex.*, 31, 9) sau prin *fătpuri de aur* (*Ex.*, 35, 22).
[213] Cf. ALR, II, h. 140; PAMFIL 1958, p. 241.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

(*Ex*., 37, 22 - cf. mgh. *merö*)[214], care, adjectival, se atestă, și în secolul următor, dar în Moldova, și cu sensuri dezvoltate (DLRLV, s.v.).

Un caz interesant îl reprezintă și ***ni*** (interj.) 'uite!', 'vezi!', 'haide!', care, în epocă, în afară de PO, se notează și în alte cîteva texte cu surse maghiare, nemaifiind notat însă în secolul următor. Cu toate acestea, nu este exlusă nici circulația, mai redusă, în graiul bănățean-hunedorean. În text, acesta corespunde, în cîteva cazuri, altor termeni, de asemenea ungurești, precum în: ***Ni*** *să pogorîm gios și să turburăm limba lor* (*Gen*., 11, 7 – cf. mgh. *Jer*), ***Ni****, deaca amu ai vrut să te duci* (*Gen*., 31, 30 – cf. mgh. *No*).

Alteori, deși se întrebuințează în aceeași secvență ca și etimoanele pe care le redau, unele maghiarisme ridică, totuși, probleme pentru care statutul lor de elemente culte ar putea fi pus sub semnul întrebării, cel puțin ipotetic vorbind.

Astfel, un caz interesant îl constituie situația lui (*a*) *aldovani* 'a (se) sacrifica, a (se) jertfi', care, sub această formă, se înregistrează numai în PO: *Mielul paștilor noastre Hs. cine derept noi* ***se-au aldovănit*** (PO, *Ex*., 12 – cf. mgh. *aldosztatot*). Este de remarcat, însă, faptul că termenul are o temă (< mgh. *áld*-) destul de productivă, care se regăsește și în alte împrumuturi maghiare (vezi rom. *aldămaș* < mgh. *áldomás* < mgh. *áld*), cunoscînd și derivate românești, unele aparținînd, și astăzi încă, graiurilor populare (vezi *a aldui, alduială*, cf. SD, s.v.)[215]. Viabilitatea temei poate indica o anumită vechime a acesteia în limba română, deci și o posibilă preluare a ei de către limba vie. Astfel, cu toate că forma în discuție se datorează, probabil, sursei maghiare, nu este exclus ca verbul să fi fost cunoscut traducătorului din graiul său regional[216].

O altă situație specială o constituie ***berc*** 'pădurice', 'dumbravă', 'crîng', care a pătruns în graiul românilor din Transilvania și Banat destul de devreme, acesta fiind atestat în toponime și onomastică, dar și în documente slavo-române din Țara Românească din secolul al XVI-lea[217]. Termenul putea fi cunoscut traducătorilor și din alte medii decît textul-sursă. Cu toate acestea, cel mai probabil, maghiarismul se întrebuințează în PO sub influența versiunii maghiare a textului biblic, unde este notat și etimonul său: *Însă preastoalele acelora zdrobește [!] și bozii lor fringe și* ***bercurele*** *lor taie* (*Ex*., 34, 13 – cf. mgh. *Berkeket*).

[214] Etimonul său apare, de fapt, mai înainte, într-o glosă marginală (*Ex*., 25, 11) unde se și dă explicația sintagmei: *„merő arany – Az az semmi forrasztas ne essec benne* („mereu aur – Fără a fi sudată în vreun loc", trad. n.). Mai frecvent, corespondentul românesc este *curat aur* sau *întreg aur*.
[215] În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, derivatul *alduială* cunoaște o repartizare în Transilvania de sud-vest, iar *alduitură* 'binecuvîntare' în Banat și Crișana (DLRLV, s.v.).
[216] De altminteri, Viorica Pamfil îl discută printre elementele regionale în lexicul PO (PAMFIL 1958, p. 234).
[217] Vezi PAMFIL 1958, p. 236.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Oarecum asemănător este și cazul lui ***giolgiu*** ‘pînză fină’ care, cu toate că este posibil să fi avut curs și în uzul vorbit – unde apare în zilele noastre, cunoscînd și alte variante fonetice (vezi *jolj*, în Transilvania, cf. SD) –, în secolul al XVI-lea, este atestat sporadic în PO: *Fă lor den* ***giolgiu*** *și cămășui* (*Ex.*, 28, 42). Un indiciu care poate arăta proveniența livrescă a termenului este faptul că acesta redă perfect mgh. *gyolch* din textul maghiar.

Pe de altă parte, există și unele situații în care etimonul maghiar este prezent în textul maghiar, dar acesta se notează în alt loc decît împrumutul introdus în română. Acest fapt poate constitui un indiciu în favoarea statutului de element popular al termenului românesc, nefiind însă un lucru cert, întrucît mintea traducătorului este capabilă de a reține, pe parcursul traducerii, date pe care, ulterior, le poate întrebuința independent de textul-sursă. În acest caz, caracterul cult al termenului se poate motiva prin apariţia sa izolată.

În această situație se află, de pildă, ***naşfă*** ‘legătură’, ‘podoabă (la îmbrăcăminte)’, ‘bijuterie’, care se întrebuințează relativ independent de versiunea maghiară a textului biblic, întrucît acesta nu este un reflex imediat al textului-sursă, corespunzînd, de cele mai multe ori, mgh. *boglar* ‘podoabă’, ca în: *Aduseră… cercei, ineale,* ***naşfe*** *și tot fealiul de făpturi de aur* (*Ex.*, 35, 22, cf. mgh. *boglarokat*). Pentru prima dată, etimonul mgh. *násphát* apare în *Gen.*, 24, 22, unde este însă tradus prin *cercel de aur*, ceea ce poate fi un indiciu că termenul a fost, eventual, cunoscut în graiurile bănățene-hunedorene, chiar dacă nu se înregistrează în nici un alt text.

În mod asemănător, ***a văndăgi*** ‘a precipita, a arunca’, ‘a împresura’ putea să fi avut o circulație restrînsă în graiul vorbit de românii bănățeni[218], din moment ce etimonul său unguresc nu se găsește în același loc cu termenul românesc, notat în: *Și* ***văndăgindu****-i pre ei Domnedzeu înecă-i în mijloc de unde* (*Ex.*, 14, 27), cel din urmă corespunzînd, în text, secvenței maghiare: *szoritabe öket az WR*. Faptul că acesta nu este notat în nici un alt text din epocă și nici nu cunoaște circulație în limba actuală[219], face mai plauzibilă clasificarea lui printre elementele culte.

Ceva mai complex se prezintă situația lui ***alnic*** ‘viclean’, ‘șiret’, ‘perfid’, care, adjectival, apare independent de versiunea maghiară, în: *Și șarpele era mai* ***alnic*** *de toate jigăniile pămîntului* (*Gen.*, 3, 1), caz în care redă mgh. *rauazb*. Derivatul substantival al acestuia, însă, *alnicie*, îi corespunde etimonului mgh. *alnakul* (‘captiose’, ‘cu răutate’, MNYSZ), în: *Răspunseră … cu* ***alnicie*** *prence cum pre soro-sa pre Dina o ruşinase* (*Gen.*, 34, 13). Pornind de la considerentul că termenul cunoaște o întrebuințare relativ liberă de textul-

[218] Cf. PAMFIL, 1958, p. 241.
[219] Cf. DIMITRESCU 1973, p. 67.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

sursă, se poate presupune și o răspîndire – chiar dacă limitată – în graiul viu bănățean-hunedorean[220].

Alteori nu este exclus ca prezența unor ezitări în planul fonetic al formei împrumutului să reflecte variante regionale, acesta avînd, eventual, circulație și în graiul viu. Acesta poate fi cazul lui *lepiniu* 'lipie', 'pîine rotundă și turtită, făcută din cocă fără aluat', în: *Pîine adzimă cu oleiu mestecată pogace și cu uleiu uns* ***lepiniu*** *de adzimă* (*Ex.*, 29, 2 – cf. mgh. *lepént*), care cunoaște, în PO, și varianta *lepiiu: Ia o pită, o pogace cu uleiu și un* ***lepiiu*** *den coșnița adzimelor* (*Ex.*, 29, 23). Oscilațiile fonetice pot reflecta încercări de adaptare, însă nu este exclus ca acestea să reprezinte variante funcționale. Pe de altă parte, repartizarea ulterioară în graiurile ardelenești (și moldovenești) poate fi un indiciu care arată că acesta putea fi cunoscut în graiurile populare și în secolul al XVI-lea.

Oarecum asemănător se prezintă și situația lui *jemble* 'pîine albă' din: *grăbeaște-te și meastecă trei măsuri de făină de* ***jemble*** *și coace pîine* (*Gen.*, 18, 6 – cf. mgh. *semlye*, cf. lat. *similae*), care cunoaște și varianta *jimble* în text: *făninâ de* ***jimble*** (*Ex.*, 29, 40).

O altă clasă o constituie neologismele savante care aparțin, de fapt, terminologiei ebraice a *Bibliei*, dar pe care traducătorii le-au putut lua din textul maghiar, după cum arată formele în care acestea apar în traducerea românească.

În rîndul neologismelor savante se poate număra ***pint*** 'unitate de măsură pentru lichide', 'hin', 'cană', care apare în secvența: *și un* ***pint*** *de uleiu de lemn* (*Ex.*, 30, 24 – cf. mgh. *Hin*, cf. lat. *hin*). Termenul românesc preia forma ungurească care provine din lat. *pincta*[221], pătruns în maghiară prin mediere franceză *pinte* și germană veche *Pinte*, *Pint* (cf. MESZ, s.v.). În același text, într-un alt loc, se păstrează forma *hin* (vezi *Ex.*, 29, 40: *hin de vin*).

Într-o situație specială se află și ***sicluș*** 'veche monedă evreiască'[222], care a putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar, fie din izvorul latin: *Luo acel bărbat un cercel de aur, care cumpăniia giumătate de* ***sicluș*** *și doao podoabe a mînurilor pre mînule ei, care 10* ***sicluș*** *de aur cumpăniia* (*Gen.*, 24, 22 - cf. mgh. *syclus*, cf. lat. *siclos*), acesta fiind notat și cu variantele *șicluși, siclus, siclus, sicloș*. În primul caz, împrumutul maghiar este preluat într-o formă care a supus deja unui tratament fonetic termenul latinesc. În

[220] Cf. PAMFIL 1958, p. 227. De altminteri, termenul se păstrează și în secolul următor, în texte de influență calvină (cf. DRĂGANU 1929–1930, p. 246, cf. și DLRLV, s.v.).
[221] Cel mai probabil, termenul latinesc s-a desprins din sintagma *pincta canna* 'cană pictată', care denumea un fel de ulcior care avea măsurile de capacitate pictate pe el (cf. MESZ, s.v.).
[222] Sensul este explicat într-o notă marginală a versiunii maghiare, în *Gen.*, 23: „*Syklus, ezüst penznec neme vant a Sidoknal*" („*Sicluș, monedă de argint a evreilor*", trad. n.), alături de alte precizări care lipsesc din traducerea românească.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

cel de-al doilea caz, forma putea fi alterată de traducătorul familiarizat cu procedeul de transcriere ungurească (cf. și *teteluș*)[223]. În această situație din urmă, termenul maghiar joacă rolul unui mediator formal, ceea ce se constată, de altfel, și în cazul altor termeni savanți.

În ansamblu, cu excepția lui *lepiniu*, atestat și într-un text coresian, respectiv a lui *ni*, notat și în alte traduceri românești după modele ungurești, aceste maghiarisme culte cunosc, în secolul al XVI-lea, atestări doar în PO. O parte a acestora a încetat să mai fie întrebuințată începînd cu secolul următor (vezi *aldovani, gheman, jemblă, naşfă, ni, sicluș, șinor, a văndăgi*), altele s-au păstrat și în secolele următoare ca termeni „regionali literari"[224], cu o repartiție îndeosebi în zona originară, respectiv, rar, prin extindere, și cu sensuri dezvoltate, și în Moldova sau în sudul Transilvaniei. În mod firesc, faptul că acestea nu cunosc atestări în secolul al XVII-lea și/sau în cele următoare nu exclude cu totul posibilitatea ca acestea să fi putut circula în graiul viu, chiar și în arii restrînse.

Integrarea împrumuturilor maghiare în cadrul textului PO și în cel al limbii secolului al XVI-lea presupune relaționarea și interacționarea acestor maghiarisme cu celelalte cuvinte de alte origini. Poziția împrumuturilor în lexicul românesc poate fi întărită și de faptul că acestea intră în serii sinonimice sau antonimice[225], deoarece între constituenții acestora se stabilesc relații foarte strînse, atrăgîndu-se și sprijinindu-se reciproc. Introducerea noului cuvînt (a sinonimului neologic) nu duce automat la eliminarea celui vechi, ci, uneori, presiunea se manifestă tocmai invers, consolidînd locul acestuia. De asemenea, tensiunea dintre cel vechi și cel nou se poate rezolva și prin diferențierea sensurilor, astfel încît ambele pot rămîne funcționale în limbă, cum este cazul *a cugeta* – ***a gîndi***. În același fel, un antonim vechi poate atrage după sine antonimul nou, evitîndu-se, astfel, dispariția acestuia din urmă. Sinonimia nu se realizează doar de la cuvînt la cuvînt: ***sama*** și *numărul, folosuri* și ***hasne***, ci și prin echivalare semantică între un cuvînt și expresie, locuțiune: *împotrivă – în* ***alean****, a se răzbuna – a sta* ***băsău***. De asemenea, sinonimia se poate realiza între un termen maghiar și altul sau alții de origini diferite, precum și între două sau mai multe cuvinte de origine maghiară. Acest din urmă caz este reprezentat de: ***alnicie*** – ***hiclenie*** – ***hicleșug***, ***lăcuită*** – ***sălaș***. Printre perechile și seriile sinonimice în care intră maghiarismele în PO mai putem aminti: ***bărătaș*** - *priiatnic*; ***beseadă*** – *cuvînt, glas, grai, limbă*; ***biruiți*** – *domniți*; ***budușlău*** – *nestătoriu*; ***ciurdă***

[223] M. Roques, PO 1925, p. XXXVII.
[224] Prin sintagma termen „regional literar" se desemnează „un cuvînt (sau un sens) care a circulat în uzul literar al unei zone mai restrînse decît întreaga Dacoromanie" (DLRLV, p. 9). Uzul literar poate cuprinde „nu numai termeni proveniți din graiurile locale, direct sau prin intermediul tradiției scrise, ci și elemente din alte graiuri sau din limbi culte" (*ibidem*, p. 9).
[225] Nu se poate însă generaliza, căci, uneori, concurența sinonimului duce la înlăturarea termenului în cauză. În general, acele cuvinte sînt repede înlocuite care nu au avut la dispoziție timpul necesar să se consolideze în limbă, adică să-și formeze derivate, să intre în expresii, să-și lărgească cîmpul semantic.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

– *turmă*; ***rudă*** – *prăjină*; ***a sălășui*** – *a răposa* – *a odihni*; ***siriu*** – *unealtă* etc[226]. Prezența acestor sinonime, dar și a multor altora (de alte origini) este un argument pentru a susține grija traducătorilor față de limba pe care o promovau, pentru efortul lor privitor la nuanțe, pentru o exprimare cît mai adecvată. De asemenea, aceste sinonime puteau urmări explicarea unor cuvinte considerate mai puțin cunoscute, eventual în alte regiuni, dar și efecte stilistice. În privința rezistenței în timp, există perechi sau serii în care unul dintre constituenți, tocmai cel maghiar, a dispărut, a devenit arhaism, eventual, s-a păstrat regional, ca în: ***(a) aldovani*** – *a jertfi*, ***aleaneș*** - *vrăjmaș*, ***a besedui*** – *a grăi*. Sînt și cazuri în care cuvîntul astăzi arhaic are o frecvență mai mare în text decît sinonimul său păstrat: ***siriu*** (apare de 15 ori) – *unealtă* (cu 9 ocurențe).

Pe lîngă împrumuturile de nume comune, sporesc cantitativ și numele proprii în limba română veche, unele trădînd influența maghiară. Acesta este cazul, de pildă, al unor antroponime pe care traducătorii, preocupați de a nu modifica denumirile cu care poate nu erau familiarizați, le-au păstrat în forma flexionară în care acestea apar în versiunea maghiară, cum ar fi: *Ananimot, Leabimot, Ludimot* (*Gen*., 10, 13), unde *–(o)t* este desinența acuzativului în maghiară (cf. lat. *Ananim, Laabim, Ludim*). Alteori influența maghiară se trădează tocmai de către încercarea de a o evita. Astfel, o tendință inversă se manifestă în secvența: *o fîntînă ce iaste lîngă* ***Saru*** (*Gen*., 16, 7), unde forma numelui propriu se datorează eliminării desinenței de acuzativ, deși forma unguréască nu rezultă din *Saru* + *-t*, ci este un compus: *Sar* (cf. lat. *Sur*) + *ut* ‘drum’[227].

În ansamblu, elementele de origine maghiară figurează într-o proporție mai mare în PO decît în alte texte românești ale secolului al XVI-lea, din cauze ușor de înțeles. Ca pondere, maghiarismele urmează după elementele slave, unele intrînd în vocabularul de bază al textului.

III. 3. 1. 1. 1. 1. 2. Calcurile lingvistice în PO

Permeabilitatea limbilor prilejuiește, în general, transferul unor structuri dintr-o limbă într-alta. În cazul traducerii PO, interferențele lingvistice sînt ocazionate de prezența simultană a două surse, care actualizează, deși nu integral, două sisteme lingvistice diferite (latină și maghiară), la care se adaugă sistemul lingvistic al limbii-țintă (română). Produsele lingvistice ale interferențelor își pot procura însă justificarea și durabilitatea numai în punctele slabe ale

[226] Pentru mai multe exemple vezi Florica Dimitrescu, *Observații asupra artei cuvîntului în „Palia de la Orăștie*”, în PO 1582-1982, p. 152-189 unde autoarea elaborează tabloul sinonimic al PO, cu peste 200 de serii sinonimice.
[227] M. Roques, PO 1925, p. XLIV.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

sistemelor lingvistice în contact, cu alte cuvinte, acolo unde paradigmele existente ale sistemului sînt incomplete. Această umplere a unor poziții vide poate lua forma nu numai a împrumutului unui element existent în paradigma unei alte limbi, dar și a calcului după aceasta din urmă. Nu în ultimul rînd, această penetrabilitate este condiționată și istoric[228], disponibilitatea sistemului lingvistic pentru transfer fiind diferită de la un moment al evoluției sale la altul. Prin urmare, interferențele afectează în primul rînd norma unei epoci, apoi, eventual, sistemul. În acest sens, limba română bisericească a secolului al XVI-lea se caracteriza prin numeroase viduri semantice care se iveau pe parcursul traducerii de texte biblice. Compensarea acestui neajuns a dus, în această epocă, la o masivă îmbogățire a vocabularului limbii române, deși, în cazul traducerii textelor biblice, creativitatea lingvistică a fost restricționată de principiul literalității[229]. Calcurile după maghiară din PO constituie un exemplu elocvent pentru manifestarea acestei tendințe de amplificare a vocabularului românesc vechi, în care se îmbină creativitatea și imitația, libertatea oferită de dinamica (autoregenerarea) unui sistem preexistent și constrîngerile unei tradiții caracterizate prin literalitate.

Calcurile după limba maghiară constituie o formă subtilă, dar cu o forță constructivă deosebită, de manifestare a influenței maghiare, cazuri în care o secvență lingvistică ia ființă din <<materie română și spirit maghiar>>[230]. Numeroase sînt exemplele cînd textul românesc urmărește în mod evident versiunea maghiară, preluînd elemente proprii sistemului acestei limbi sau, pur și simplu, imitîndu-l, de unde rezultă tot atîtea formulări (lexeme, sintagme, construcții sintactice) străine limbii române. Alteori însă, este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de a stabili care versiune s-a urmărit pe porțiunea respectivă, fie pentru că cele două surse prezintă contexte identice sau foarte asemănătoare, datorate faptului că acestea, la rîndul lor, au consultat aceeași sursă, fie pentru că în aceeași secvență se regăsesc, simultan, elemente proprii ambelor izvoare, fie, în sfîrșit, deoarece disimularea este atît de reușită încît haina străină se potrivește aproape insesizabil. Pe parcursul traducerii, nu întotdeauna se recurge la procedeul mai comod de preluare *mot à mot* a unor structuri lingvistice sau la traducere prin corespondențe, ci, deseori, se copiază numai modul de organizare al unui

[228] Cf. MUNTEANU 2008, p. 9.
[229] Vechile traduceri românești ale textelor religioase se caracterizează prin literalitate, de care autorii se eliberează în situațiile cînd primează orientarea către cititor, cînd primordială devine comunicarea unui conținut mai greu de înțeles (cf. GAFTON 2010d, p. 1).
[230] Formularea lui C. Tagliavini, în TAGLIAVINI 1928, p. 29, unde autorul consemnează prezența unor calcuri în *Lexicon Marsilianum*. Printre acestea figurează, spre exemplu, calcul de expresie *voitor bon* (‘bun’), după compusul unguresc *jóakaró* ‘voitor de bine’, care traduce latinescul *patronus*.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

cuvînt sau a unei construcții mai ample, ceea ce duce la un „împrumut indirect sau mascat”[231]. Pe lîngă opțiunea involuntară sau deliberată a traducătorului, indusă de condiții pur lingvistice, dată fiind natura acestuia de bilingv, prezența în text a acestor calcuri (lexicale, frazeologice sau gramaticale) are și o altă motivație, de natură cultă, religioasă, care explică numărul lor deosebit de mare. Din moment ce mesajul divin nu putea fi compromis în nici un fel, modalitatea de redare a textului sacru, acceptată de cercuri mai largi, era traducerea literală, iar aceasta a dus, evident, la calcuri în toate limbile vernaculare[232].

Chiar dacă o delimitare tranșantă între ceea ce se califică drept *calc* (lexical) și ceea ce este rezultatul traducerii propriu-zise este deseori greu de operat, unele lexeme sau construcții românești mai ample sînt, indiscutabil, rezultatul calchierii. Situațiile concrete în care aceasta se prezintă sînt numeroase și variate, putînd fi disociate în clase tipologice distincte. Față de taxonomiile[233] calcurilor lingvistice existente în lingvistica românească, de altfel deosebit de fertile, s-a optat aici pentru repartizarea calcurilor românești după maghiară în *calcuri lexico-frazeologice*, respectiv în *calcuri gramaticale*. Cu toate că acestei clasificări i se poate reproșa faptul că nu operează micile nuanțări terminologice[234] existente și extrem de utile în cadrul

[231] HRISTEA 1968, p. 146, unde vezi și definiția și clasificarea calcurilor lingvistice.

[232] Cf. ARVINTE 2006, p. 463. Din moment ce traducerile de texte sacre în limbile vernaculare, respectînd aproape cu sfințenie textul modelului, au preluat și calcurile, urmărirea pătrunderii calcurilor după limba greacă, spre exemplu, în traducerile ulterioare constituie o problemă extrem de interesantă. Astfel, s-a putut întîmpla ca un calc după versiunea grecească să pătrundă simultan sau prin intermediul altor traduceri în mai multe limbi, iar problema devine și mai complexă acolo unde traducerea a avut la bază mai multe versiuni în afară de cea grecească. În acest caz, stabilirea originii calcului devine și mai dificilă. Astfel se prezintă, de pildă, cazul *Bibliei de la București* (1688) care a încorporat mai multe versiuni. Cu toate că anumite calcuri pot fi derivate direct din greacă, altele puteau pătrunde deja în română (și) pe alte căi (prin intermediul altor limbi sau al altor texte românești), acestea avînd circulație în tradiția biblică scrisă. Spre deosebire de aceasta, în PO, problema calcurilor se pune altfel. Cu toate că un anumit calc este, la origine, evreiesc, preluat de versiunea lui Heltai, în textul românesc acesta trebuie considerat fie latinesc, fie unguresc, din moment ce textul ebraic nu s-a întrebuințat în traducerea românească.

[233] Dintre care s-a recurs aici la HRISTEA 1968, p. 146 ș. urm.; GAFTON 2001a, p. 260 ș. urm.; ARVINTE 2006, p. 463 ș. urm.; MUNTEANU 2008, în special, p. 272-340 (capitolul *Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la Bucureşti (1688) şi în versiunile preliminare contemporane*). Pentru calcurile româno-maghiare din PO vezi și M. Roques, în PO 1925, p. III – LXIII *passim*, p. XV-XVI, XLIV-XLV; PAMFIL 1958, p. 209-218; V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 390-408; Al. Gafton, în *ibidem*, p. 52-188 *passim* (unde vezi și categoria calcurilor *aparente*, p. 132 ș. urm.); GAFTON 2012, p. 205-238 *passim*.

[234] Spre exemplu, extrem de precisă și de minuțioasă este clasificarea operată de E. Munteanu, în MUNTEANU 2008, p. 272-340, unde autorul, pe urmele lui E. Coșeriu, disociază între „calcul lexical de semnificat” și „calcul lexical de expresie”, în cadrul cărora se stabilesc alte subunități, în funcție de „criteriul formal (după clasa morfologică căreia îi aparţine lexemul respectiv)” și „un criteriu semantic-funcţional (după procedeul calchierii)” (p. 281). Astfel, de pildă, calcurile lexicale de semnificat se diferențiază în calcuri „rezultate prin confuzie” (p. 224), „rezultate prin echivalare mecanică” (p. 226), respectiv în cele „rezultate prin substituţie” (p. 227). Calcurile lexicale de expresie, la rîndul lor, se disting în clase distincte pe baza „criteriului formal al apartenenţei unităţilor model la clasa derivatelor sau a compuselor” (p. 295), iar în interiorul fiecărui tip se operează și „o separare potrivit clasei morfologice”. Autorul preferă acești termeni în locul tradiționalelor „calc lexical semantic”, respectiv „calc lexical de structură” (HRISTEA 1968, p. 151) care pot părea inoperante deoarece induc iluzia că numai primul caz ar reprezenta un calc semantic. Or, în esență, și în cazul în care s-a calchiat structura unei unități lingvistice, ceea ce se urmărea, de fapt, trebuie să fi fost redarea unui anumit sens. De asemenea, autorul menționează și o clasă reprezentată de „calchierea semantică sintetică” (p. 289).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

unei cercetări mai ample, ea beneficiază, totuși, de acuratețea faptelor lingvistice consemnate, cel puțin în măsura posibilului. Fără a încărca peste măsură expunerea prin stabilirea unor subclase pentru fiecare caz de calc aparte, fixarea celor două clase a avut în vedere disocierea nivelelor microstructural al unităților comunicative *primare* (lexeme), respectiv *derivate* (cuvinte derivate și compuse) și *contextuale* (structuri frazeologice) de cel macrostructural al unităților morfo-sintactice. Prima clasă cuprinde laolaltă calcurile lexicale și pe cele frazeologice, ca unități microstructurale, în virtutea faptului că și combinațiile frazeologice reprezintă, din punct de vedere semantic, o singură unitate lingvistică unitară asemenea unui lexem de bază întrucît sensul global al unei sintagme, locuțiuni sau expresii nu reprezintă în mod necesar suma constituenților care le compun. De asemenea, calcurile lexicale propriu-zise și cele frazeologice au fost întrunite în ideea că în ambele cazuri avem de-a face cu transferuri de sens. Faptul că, în anumite cazuri, aceste calcuri urmăresc (și) structura, modul de organizare a materialului lingvistic prezent în modelul maghiar, cuprinzînd, eventual, chiar și împrumuturi maghiare, nu infirmă constatarea făcută. Și în aceste situații, obiectivul primordial al traducătorilor trebuie să fi fost redarea unui sens găsit în textul de tradus. Spre deosebire de calcurile lexico-frazeologice, cele gramaticale se referă, preponderent, la modul de organizare a mesajului tradus în română și nu atît la surprinderea și transpunerea unui anumit înțeles, deși sensul global al unei construcții mai ample nu este nici aici lipsit de importanță. Firește, diferitele realizări concrete prezintă întrepătrunderi nu numai între diversele subclase identificabile în cadrul celor două categorii de calcuri stabilite, ci și între clasele fixate. Astfel, se poate vorbi și despre o clasă mixtă a calcurilor *lexico-gramaticale*.

Cert este că textul maghiar a constituit pentru traducătorii PO nu numai o sursă și un vehicul al mesajului divin, dar și un model (de limbă) literar(ă) în această primă fază de constituire a limbii de cultură românească. Fiind vorba de nivelul cultivat și scris al limbii române, interferențele lingvistice caracterizează textul tradus în mod relativ sistematic și conștient. Nu de puține ori, traducătorii trebuie să fi operat, chiar și intuitiv, analiza cuvintelor, a sintagmelor care urmau a fi traduse. Prin aceasta, se urmărea, de fapt, dobîndirea și crearea unor mijloace de expresie cît mai rafinate sau mai adecvate intențiilor de redare a conținutului textului, deși rezultatele propriu-zise (calcurile) au rămas oarecum accidentale, adică ocazionale.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

III. 3. 1. 1. 1. 1. 2. 1. Calcuri lexico-frazeologice[235]

Printre procedeele de îmbogățire a limbii române vechi, sub aspect lexical, alături de împrumut, figurează și calcurile lexicale și frazeologice. Acestea sînt menite a soluționa, deși numai momentan, o anumită stare conflictuală datorată unei dificultăți de traducere. În același timp, calcurile stimulează productivitatea mijloacelor de îmbogățire interne a limbii române și creativitatea lexicală.

Transferul în limba română al unui semnificat existent în limba maghiară a avut loc acolo unde acel semnificat lipsea din sistemul semantic al limbii române și, mai cu seamă, în situații în care lexicalizarea unui concept a ridicat dificultăți. În acest caz, copierea unui sens găsit în maghiară printr-un termen românesc cu care fusese echivalat semantic se putea prezenta ca fiind modalitatea cea mai la îndemînă pentru traducătorul bilingv. Suprapunerea sensului nou cu cele existente a dus apoi la polisemie și/sau omonimie, respectiv la extensia acestor relații semantice. Uneori, aceste calcuri se datorează și neînțelegerii sau înțelegerii incomplete sau greșite a sensului de redat din textul maghiar.

Avînd în față textul maghiar, uneori, traducătorii PO traduc cuvinte și expresii prin corespondentele lor românești, fără a ține seama de contextul în care apar, punînd în circulație un cuvînt românesc cu un sens nou, preluat din limba-sursă, în ciuda faptului că acesta poate fi neinteligibil sau, în orice caz, nefiresc pentru vorbitorul român. Aceste calcuri semantice se regăsesc, destul de puternic marcate, la nivelul lexemelor, lucru care se va urmări prin exemplele de mai jos.

Își are punctul de plecare în versiunea maghiară, de pildă, denumirea tablelor legii prin termenul de *adevăr*[236] după mgh. *bizosag* ‘ceea ce este demonstrat, ceea ce este adevărat’ (și nu lat. *testificationem*), în: *Și **Adevărul** carele eu ție voiu da în ladie să puni* (*Ex.*, 25, 16) sau în sintagma: *table a **adevărului*** (*Ex.*, 32, 15 – după mgh. *Bizossagtételnec*). Tot așa, poate,

[235] Spre deosebire de HRISTEA 1968, p. 151, unde sub această formulare se stabilește o clasă aparte, aici se vor include următoarele situații, luate separat de către autor: *calcul lexical*, *semantic* și *calcul frazeologic*. De altminteri, o delimitare a calcurilor *lexicale* de cele *semantice* nu se poate face, întrucît și primele se bazează pe împrumutul de sens. Trebuie precizat și faptul că aici diferențierea între *lexical* și *frazeologic* se referă la unitatea lingvistică considerată, și anume nivelul lexemelor sau al structurii frazeologice (sintagme - expresii, eventual, construcții mai ample, mai complexe). De asemenea, unele calcuri din această categorie sînt strîns legate prin aspecte de ordin morfo-sintactic, fie într-una dintre cele două limbi, fie în ambele. Pe de altă parte, se includ aici atît „calcurile lexicale de semnificat” (MUNTEANU 2008, p. 224-229, 279 ș. urm) cît și cele „de expresie” (*ibidem*, p. 229, 293 ș. urm), cu alte cuvinte atît cazurile cînd transferul se referă doar la o unitate semantică, cît și cazurile în care acesta este acompaniat și de un transfer al modului de lexicalizare a sensului. În ansamblu, exemplele pentru prima situație sînt mai multe, mai puțin reprezentate fiind calcurile în care se preia forma internă a termenului maghiar care vehiculează semnificatul de tradus.

[236] Calc înregistrat și de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 390-391, unde vezi și traducerile în și din alte limbi.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

întrebuințarea verbului *a amorți*[237] cu sensul ‘a (se) încremeni’ în: ***Să amorțească*** *ca piatra* (*Ex*., 15, 16) reflectă asocierea sensurilor ‘a înțepeni’, ‘a amorți’ ale verbului mgh. *meg mereuedgyenec*, prin care se explică preluarea sensului și de către corespondentul românesc.

Astfel se explică și întrebuințarea cuvîntului *bunătate*[238] cu sensul ‘dobitoace, animale’ (pentru care există și *marhă*) în: *Că* ***bunătatea****-le foarte era multă cum într-una nu puteau lăcui* (*Gen*., 36, 7), unde redă mgh. *jószág* care, în maghiară, înseamnă atît ‘vite, animale’ cît și ‘bunătate’ (‘virtus, bonitas’, vezi MNYSZ, s.v.).

Sensul ‘om fără păcat’ al cuvîntului mgh. *igazat* este extins și asupra corespondentului său românesc *derept*[239], în: *Că tine am văzut* ***derept*** *naintea mea* (*Gen*., 7, 1), *Nevinovatul și* ***dereptul*** *să nu-l omori* (*Ex*., 23, 7). Referitor la tîlcuirea visului faraonului (*Gen*., 41, 25), traducătorul român apelează și aici la un echivalent românesc pentru mgh. *meg magyaraza* ‘a explica’, redat prin rom. ***să-l dezlege***[240].

Cuvîntul rom. *față*[241] dobîndește sensul ‘culoare’, în: *Veșmînt de multe* ***feațe*** (*Gen*., 37, 3) sub influența termenului maghiar corespondent *szinü* deoarece acesta, pe lîngă ‘culoare’, înseamnă și ‘față’.

Tot un caz de calc semantic avem în: *Tot ce va zice Sara* ***îngăduiaște*** *ei* (*Gen*., 21, 12) sau în: *Ai* ***îngăduit*** *glasului mieu* (*Gen*., 22, 18), unde verbul *a îngădui*[242] și-a îmbogățit sfera semantică cu sensul ‘a da ascultare cuiva’, sens pe care etimonul său unguresc îl avea. Verbul *a întoarce*[243] în: *Cinci cărți ale lui Moisi prorocul, carele sînt* ***întoarse*** *și scoase den limbă jidovească… pre limbă rumănească* (*Prefață*) este utilizat cu sensul ‘a traduce’ după mgh. *fordítani* care înseamnă atît ‘a traduce’ cît și ‘a întoarce’. De altfel, întregul titlu al cărții reproduce formularea lui Heltai: *A Biblianac elsö resze, az az Mosesnec ött könyue...*[244].

Ideea ‘alianță’, ‘promisiune’ se exprimă prin cuvîntul *legătură*[245], în: *Semnul* ***legăturiei*** *meale între mine și între voi* (*Gen*., 17, 11), după mgh. *Kötésnec* ‘legătură’.

[237] Cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.
[238] Acest calc a fost consemnat și de Viorica Pamfil, alături de alte calcuri semantice, precum *a cădea* ‘a se întîmpla’ după mgh. *esik* ‘a cădea’ și ‘a se întîmpla’; *a sosi* ‘a ajunge, a deveni’; *a preîmbla* ‘a căuta, a cerceta’; *rămășiță* ‘urmaș, moștenitor’; *a ști* ‘a putea’; *mereu* ‘întreg’ etc. (Viorica Pamfil, *Contribuții la studiul limbii din Palia de la Orăștie,* în PO 1582-1982, p. 122). Unele dintre cele menționate de autoare reprezintă însă „calcuri aparente”, structuri care puteau fi dezvoltate de mai multe limbi și nu neapărat ca rezultat al traducerii textului maghiar. Așa este, de pildă, *rămășiță* ‘urmaș, moștenitor’ (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 133).
[239] Vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 394.
[240] Observații asupra acestui calc vezi în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 394.
[241] ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.
[242] Observații asupra întrebuințării acestui verb vezi la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 197-198.
[243] Cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 106.
[244] Cf. M. Roques, în PO 1925, p. XLV.
[245] Cf. și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 400.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Echivalarea semantică între rom. *putere* și mgh. *erő* produce calcul în: ***cu puterea*** *era luați* după mgh. *Eröuel elvöttenec,* adică 'luaseră cu forța'. Termenul *scumpete*[246] din ***Scumpeate*** *fu, iară, în acea țară* (*Gen*., 26, 1) se utilizează cu sensul 'foamete', 'timp în care totul are un preț ridicat' după mgh. *drágaság* < *drága* 'scump'. *Soț*[247] din *Muiarea care ai dat mie* ***soț*** (*Gen*., 3, 13) redă mgh. *tarsul* 'drept tovarăș', 'partener' *adal* 'ai dat'. Verbul din *Viața mea* ***ai slobozit*** (*Gen*., 19, 19), cu sensul 'a salva', se întrebuințează după modelul mgh. *meg szabaditottad*. Ideea 'străin (venit din afara unei comunități)', 'pribeag' se redă printr-un echivalent al mgh. *iöueueny* (< *jönni* - 'a veni') în: ***Venitul*** *să nu-l pedepsești* (*Ex*., 23, 9) sau în sintagma: ***venitul de laturi***[248].

Multe dintre calcurile semantice apărute în textul românesc pot fi grupate în diverse cîmpuri semantice, precum: 'generație – popor – moștenire', 'nenorocire – dezastru – pieire', 'a avea relații sexuale și urmările acestora' etc.

Astfel, textul românesc cunoaște variați termeni pentru a exprima conceptul 'generație' (vezi *sămînță, seminție, neam*), printre care ar fi și cel subliniat în: *Iară ei trecînd 4* ***urme*** *de om* (*Gen*., 15, 16). În acest context, cîmpul semantic al cuvîntului românesc *urmă* s-a îmbogățit cu sensul 'generație', în urma traducerii substantivului maghiar *nyom*[249] (față de lat. *generatione*), care cuprinde în sfera sa și această noțiune. De asemenea, ideea 'popor, neam' este redată, și printr-un alt calc după maghiară, și anume: ***unii oamini*** (*Gen*., 34, 16, 22) după mgh. *egy népé*[250]. Legate de transmiterea unor drepturi din generație în generație, mai precis în 'dreptul de întîi născut' (lat. *primogenitus*) sînt construcțiile: ***nașterea...dentăiu*** (*Gen*., 25, 34 – după mgh. *elsö születségedet*), ***nașterea de-a prima*** (*Ex*., 11, 5 – după mgh. *Elsö születte*), ***născutul de-a prima*** (*Ex*., 13, 15 – după mgh. *elsö születtem*). Iar 'fiul unic' se redă, după maghiară, prin *unul născut,* în: *Feciorul* ***cel unul născut*** *al tău* (*Gen*., 22, 2 – mgh. *A te egyetlen egy*)[251]. Tot așa, 'urmașul', 'moștenitorul' sînt exprimate prin termenul *rămășiță,* urmînd mgh. *maradekyocközett*, în: *Legătura mea... între sămînța ta și între* ***rămășițele*** *lor* (*Gen*., 17, 7).

[246] ARVINTE – GAFTON 2007, p. 405.
[247] Termenul intră și în alte construcții calchiate, precum în expresia: *a avea* ***soț*** *de căsătorie* 'a fi măritată' (*Gen*., 20, 3), vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 405. La Al. Gafton, expresia din urmă intră în rîndul celor care puteau fi dezvoltate de mai multe limbi (în *ibidem*, p. 134). Pe de altă parte, termenul moștenit *soț* 'tovarăș, camarad' putea fi supus unei evoluții semantice, afirmă autorul. Valoarea etimologică, dacă nu depășită, cel puțin coexista cu cea nouă oferită de determinanți care-i aduceau cîte o precizare.
[248] Pentru alte sensuri ale cuvîntului *venit* întrebuințate în PO, vezi ARVINTE – GAFTON 2007, p. 408.
[249] În maghiară, forma reprezintă un omonim morfologic, funcționînd atît ca substantiv, la singular, cît și ca verb, la persoana a III-a, singular. Ca substantiv, termenul are sensul de bază 'urmă', iar, intrînd în diverse contexte, poate căpăta și valori, ca 'amprentă, călcătură, generație' (cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 141).
[250] Cf. lat. *unus populus* (vezi și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 402).
[251] Calcuri înregistrate de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 402.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Un alt cîmp semantic ar putea fi reprezentat de mgh. *chapas* ‘lovitură, izbitură’ care se traduce prin rom. ***izbeală*** (*Ex*., 30, 12), cărui i se lărgeşte sfera semantică prin sensul ‘nenorocire’[252], pe care îl are cuvîntul maghiar. Acelaşi termen maghiar (*chapas*) este tradus, în alte locuri, prin rom. *bătaie,* în: *Cu o* ***bătaie*** *voiu lovi pre faraon* (*Ex*., 11, 1) sau în: ***bătaie pierdzătoare*** (*Ex*., 12, 13). În aceeaşi linie se înscrie şi expresia ***fură bătuţi cu orbire*** (*Gen*., 19, 11), după mgh. *Vaksaggal verettetenec*[253]. Rămînînd în sfera semantică a noţiunii ‘nenorocire’, textul românesc cunoaşte şi cuvîntul ***bici***[254] (după mgh. *ostor* 1. ‘bici’, 2. ‘dezastru’, ‘calamitate’, ‘molimă’– în *Ex*., 9, 14) pentru a exprima această noţiune. La fel, derivatul românesc ***călcătură*** (după mgh. *nyomorusag* – în *Ex*., 3, 17) redă acelaşi sens de ‘apăsare’, ‘nenorocire’, ‘mizerie’, ‘asuprire’, în urma contribuţiei textului lui Heltai. ‘Distrugerea’, ‘nimicirea’ sînt exprimate prin verbul *a pierde*[255], tot prin atribuirea acestui sens existent al echivalentului maghiar *eluesztenye* ‘a pierde’ în: *Domnezeu* ***pierdea*** *pre aceale oraşă* (*Gen*., 19, 29).

Mai mulţi termeni pot fi incluşi în grupul celor referitori la viaţa conjugală. Prin proiectarea unui sens secundar existent în maghiară pentru verbul din *Hály velem* (‘a dormi’, dar şi ‘a întreţine relaţii intime’), se îmbogăţeşte semantic şi corespondentul său românesc, în: ***Dormi cu mine*** (*Gen*., 39, 7)[256]. Cu aceeaşi valoare semantică ‘a avea relaţii sexuale’ este întrebuinţat şi verbul *a intra,* în: ***întră la ea*** (*Gen*., 29, 23 – *Be mene hozzaia*), ***Întră ... la Rahila*** (*Gen*., 29, 30 – *Bemene*). În acelaşi cîmp semantic intră şi expresiile: ***a merge lăuntru*** (*Lăuntru la ea megînd, întăroşe-o – Gen*., 38, 18 – *Be menuen*), ***a întra lăuntru*** (*Gen*., 38, 8), ***a veni lăuntru*** (*Gen*., 38, 16), toate după modele maghiare. Noţiunea ‘a rămîne gravidă’ cunoaşte şi ea mai multe realizări calchiate după maghiară, printre care cu verbul *a prinde*[257], în contextele: ***prinse*** *şi născu un fecior* (*Ex*., 2, 1-2 – după mgh. *fogada* ‘a prinde’, ‘a primi’) şi ***Prinseră-se****...oile...şi fătară pistrui* (*Gen*., 30, 39 – după mgh. *fogadanac*). Un alt verb întrebuinţat pentru ‘a se naşte’, ‘a se înmulţi’ este *a (se ridica)* în contextul: *Mulţi oameni crai* ***rădica-se-vor*** *din ea* (*Gen*., 17, 16), după mgh. *Tamadnac* ‘a se ridica’.

În contextul oficierii unei slujbe, sînt menţionate ***jirtvă de ardere*** (*Ex*., 10, 25) şi ***beutură jirtvă*** (*Ex*., 30, 9) care redau mgh. *Égö* ‘de ardere’, respectiv *Itali* ‘de băut’ *Áldozatot*

[252] Această soluţie de traducere nu numai că i s-a putut părea traducătorului a fi utilă şi inteligibilă cititorului român, dar şi ,,îmbogăţitoare pentru aspectul literar românesc, aflat în formare” (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 142).
[253] Vezi şi calcul *Voiu bate pre tine... cu ciumă* (*Ex*., 9, 15), după mgh. *meg verlec tegedett,* cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.
[254] Cf. şi ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.
[255] Vezi şi *pierdzătoriul.*
[256] Calc consemnat de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.
[257] Alte construcţii calchiate cu acest verb vezi la V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 403-404.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

'jertfă'. Tot așa, ***jirtva curățeniei*** (*Ex*., 29, 37) redă mgh. *tisztito* 'de curățenie'; ***jirtva de foc*** (*Ex*., 29, 25) calchiază mgh. *Tüzesaldozat*, iar ***jirtva de mîncare și de beutură*** (*Ex*., 29, 41) corespund mgh. *Eledeli es Itali aldozat*[258].

Calcurile semantice nu sînt lipsite de efecte stilistice, preluate, deseori, încă din modelele maghiare. Astfel, în maghiară, este destul de frecventă introducerea unor adjective ca mărci ale afectivității în cazul adresării directe[259]. Tiparul este preluat și în română, păstrînd chiar și topica ungurească în sintagmele: ***drag fiiule*** (*Gen*., 43, 29 – după *Szeretö fiam*), ***Drag Doamne*** (*Gen*., 44, 18 – după *Szeretö Wram*), ***Drag tată!*** (*Gen*., 27, 18 – *Szeretö attyam*). La fel se explică și ***bun doamne*** (*Gen*., 23, 6 – după *Ió uram*). Tot cu efecte stilistice se utilizează și avertismentele, amenințările în care figurează ideea 'morții'. Cele mai reprezentative, în acest sens, sînt sintagmele: ***fiiul morției*** (*Gen*., 44, 9 – *halalnac fia*) și construcțiile iterative ***cu moarte veri muri*** (*Gen*., 2, 17 – *Halalnac Halaláual halsz*), ***cu moartea morției veri muri*** (*Gen*., 20, 7 – *halalnac halalaual halsz;* vezi și *Gen*., 26, 11; *Ex*., 19, 12) sau ***cu moarte să moară*** (*Ex*., 21, 12, 17; *Ex*., 22, 19; *Ex*., 31, 14 - *halálal halyon*), cu numeroase ocurențe în text[260].

Adesea calcurile semantice, dincolo de nivelul lexemelor, se răsfrîng și asupra unor sintagme, expresii sau chiar asupra unor structuri mai ample. Din moment ce orice limbă poartă în sine și o anumită modalitate de a privi lumea și de a o explica, este firesc ca în limbile română și maghiară diversele modalități de conceptualizare a lumii să aibă și mijloace de exprimare diferite. Calcurile, așadar, se activează justificat în situațiile în care între limba-sursă și limba-țintă există diferențe de structurare a materialului lingvistic.

Dat fiind caracterul predominant sintetic al limbii maghiare, spre deosebire de română, predominant analitică, unui cuvînt compus unguresc deseori îi corespunde o sintagmă, expresie sau construcție perifrastică românească. În asemenea cazuri, soluțiile de transpunere a termenului sînt mai multe: fie se traduc termenii pe rînd, prin corespondentele lor românești, fie se traduce unul dintre termeni, iar celălalt se împrumută în forma din limba originară (rezultînd un semi-calc), fie se umple semantic un termen românesc deja existent, fie prin

[258] Termenul *jirtvă* mai apare și în calcurile: *jirtvele dăriei de har* (*Ex*., 29, 28), *jirtvă de hrană* (*Ex*., 29, 40), *jirtva împăcăturiei* (*Ex*., 29, 38), cf. V. Arvinte, ARVINTE – GAFTON 2007, p. 398-399.

[259] Această modalitate de exprimare încărcată de afectivitate, specifică limbii maghiare, constituie una dintre „mărcile" traducerii la Al Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 71 ș. urm.

[260] Cf. și M. Roques, în PO 1925, p. XLV, unde autorul discută exemple de imitație servilă a textului maghiar. Cu toate că expresia aparține tradiției biblice (cf. lat. *morte morieris, morte morietur*), prezența acesteia, în formele arătate, în textul românesc acolo unde este prezentă și în modelul unguresc, se poate datora și influenței maghiare. În maghiară, această *figura etymologica* are o vechime deosebită, ea apare în *Halotti beszéd és könyörgés* (1192-1195) - în „*halalnec halalaal holz*" -, dar este și o stereotipie populară, frecventă în basme. Pentru interpretări vezi și *Magyar Néprajzi Lexicon, II,* sub *halálnak halálával halsz (haljon) meg*.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

asocierea unui sens secundar al termenului maghiar, cînd se înlocuiește corespondentul românesc mai apropiat cu echivalentul semantic mai îndepărtat.

Această din urmă soluție se reflectă în sintagma românească ***izvor de fîntînă***[261] (*Gen*., 21, 19) care redă mgh. *kutfeig* (față de vers. lat *puteum aquae*). Este lesne a stabili că primul element al compusului maghiar, *kut*, a fost tradus prin echivalentul său *fîntînă*. Explicarea prezenței lui *izvor* (pentru mgh. *fey, fej*) este oarecum mai anevoioasă. În introducerea acestui termen traducătorii au avut, probabil, în vedere sensul mgh. *fej* 'cap, capăt, punct de pornire', 'punct de plecare', pe care l-au asociat cu *izvorul* (de apă), care, de altfel, aparține aceluiași cîmp semantic (și conceptual) cu *fîntîna*.

Alte exemple pentru cuvinte compuse ungurești redate prin sintagme (construcții perifrastice) românești sînt: ***lemn de brad***[262] (*Gen*., 6, 14 – după mgh. *fenyöfa*), ***cap de dinainte*** (*Ex*., 3, 14 – după mgh. *feiedelemme*), ***cuvînt de zicere*** (*Gen*., 10, 9 – după mgh. *közbeszéd*)[263], ***fapt de ciudă*** (*Ex*., 4, 8 – după mgh. *csodatett*), ***păstoriu de dobitoace*** (*Gen*., 46, 32 - calc după mgh. *barom pasztoroc*), ***țietori de dobitoace*** (*Gen*., 46, 34 – mgh. *barō tarto)*, ***țietor de cinste*** (*Gen*., 41, 34; *Ex*., 5, 6, 10, 14, 15 – după mgh. *tisztarto*)[264], ***loc de lăcuită*** (*Gen*., 47, 11 - după mgh. *lako helt*), ***tăiatul împregiur*** (*Ex*., 4, 26 - după mgh. *környülmetelkedesert*), ***văzătoriul de vise*** (*Gen*., 37, 19 - după mgh. *alom lato*)[265], ***purtătoriul(ui) de grija caseei***[266] (*Gen*., 43, 16, 19 - după mgh. *háza gondgyaviselöienec*, respectiv *haza Gondgya viselyöiehöz*), ***muiare de pat*** (*Gen*., 35, 22 – după mgh. á*gyasa*), ***soț de căsătorie*** (*Gen*., 20, 3 – după mgh. *hazass tarsa*).

Sînt și cazuri cînd calchierea vizează sintagme iterative ungurești, ca în: ***den rudă în rudă*** (*Ex*., 30, 21 – cf. mgh. *nemzetségrül nemzetségre*), unde în versiunea latină apare *semini eius per succesiones*. Tot așa, ***făgăduită făgădui*** (*Gen*., 28, 20) redă mgh. *fogadast fogada* (cf. lat. *vovit etiam votum*)[267].

---

[261] Ca sinonim funcționează în text expr. *capul izvorului* (*Gen*., 14, 7), cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.

[262] Se denumește aici o realitate care nu exista la comunitatea de vorbitori români și, ca atare, nu poseda nici termen pentru aceasta. Astfel, pentru a traduce denumirea materialului de construcție, traducătorul calchiază termenul maghiar. Pentru înțelesuri și alte traduceri vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 141.

[263] Al. Gafton observă că semantica secvenței pare a fi mai apropiată de *Vulgata* (unde apare: *ab hoc exivit proverbium*) decît de versiunea maghiară (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 134 și GAFTON 2012, p. 207).

[264] Sintagma românească s-a putut naște printr-o confuzie a traducătorului privind segmentarea compusului unguresc, cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 144.

[265] Calcuri reprezintă și formele verbale *vădzui vis* după mgh *álmot* 'vis' *látéc* 'văzui'; sau infinitivul *vedeare de de vis* după mgh. *alom* 'vis' *latas* 'vedere'. Cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 408.

[266] Cf. și M. Roques, în PO 1925, p. XLV.

[267] De altminteri, asemenea structuri iterative sînt caracteristice tradiției biblice, multe fiind calchiate, la origine, după textul ebraic și reluate, apoi, în versiunile ulterioare ale *Bibliei*, reduplicarea servind la exprimarea intensității unei acțiuni sau a unei calități sau pentru nivelul calitativ suprem al unei însușiri sau al unui obiect (MUNTEANU 2008, p. 72 ș.urm). Însă această stare de fapte nu reduce cu nimic aportul versiunii maghiare

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Într-o clasă aparte ar putea fi discutate acele situații în care limba-sursă dispune de o clasă morfologică inexistentă în limba-țintă, caz în care redarea sensului exact trebuie să recurgă la alte mijloace, proprii celei din urmă. Este vorba de clasa prefixelor verbale ungurești (*igekötők*)[268], parte de vorbire de sine stătătoare în maghiară, dar care se întrebuințează atașat verbelor, constituind o singură unitate lingvistică analizabilă (un cuvînt compus). Aceste sensuri purtate de prefixe în maghiară sînt redate, cel mai frecvent, prin adverbe sau prepoziții în română. Acest procedeu este însă aplicat, uneori, și în cazuri în care adăugarea unui asemenea element în română ar fi superfluă sau, în orice caz, străină spiritului limbii române[269]. Asemenea exemple sînt: *a acăța* ***într-una*** 'a prinde împreună', *a aduce* ***afară*** 'a scoate din ...' (***ki****-hoz* – în *Ex*., 12, 17), *a (se) aduna* ***într-una*** 'a se aduna, a reuni, a strînge la un loc' (***öszszue****-gyüjt* – în *Ex*., 4, 29), *a alege* ***afară*** 'a separa' (***ki****-választ* – în *Ex*., 13, 12), ***într-una*** *să se cuvină* 'a se potrivi' (***öszsze****–illeni* – în *Ex*., 26, 24), *a goni* ***afară*** 'a alunga' (***el****-bochatani* - *Ex*., 5, 23), *a lăsa* ***afară*** 'a elibera (din închisoare)' (***ki****-bochatac* – în *Gen*., 41, 14), *lepădă* ***gios*** 'a se dezbrăca' (***le****-uete* – *Gen*., 38, 19), *a lua* ***sus*** *(căștiga)* 'a se îngriji de cineva' (***vel****-vōue* – în *Ex*., 2, 25), *a merge* ***afară*** 'a ieși' (***ki****-menni* – în *Gen*., 44, 28), *a merge* ***gios*** 'a merge' (***le****-menni*, în *Gen*., 18, 21: ***alá****-megyec*), *a merge* ***sus*** 'a se duce' (*menyetek-****fel*** – în *Gen*., 44, 17), *a prinde* ***lăuntru*** (ochii) 'a închide' (*fogja-****be*** – în *Gen*., 46, 4), ***afară*** *am scos* (***ki****-hosztam* – *Ex*., 29, 46), *ștearge* ***afară*** (*töröl-****ki*** – în *Ex*., 32, 32). În mod asemănător s-a calchiat și construcția *Luă* ***pre sine*** *(veşmintele),* după mgh. ***reaia*** *vōue* (*Gen*., 38, 19).

O altă sintagmă care calchiază o construcţie maghiară este *cîmp şes* din: *Tot pînă la Faraam pre* ***cîmp şes****, care iaste lîngă pustine* (*Gen*., 14, 6) care redă *lapatz mezeyeig* din limba maghiară, pe cînd în vers. lat. avem un singur lexem: *campestria*. La fel, prin traducere literală s-a constituit sintagma ***apă curătoare*** (*Ex*., 7, 17), după mgh. *folyo* vizet, precum și construcția (*pămînt)* ***curătoriu cu lapte*** *și cu miiare* (*Ex*., 13, 5). Sintagma ***pămînt arătoriu*** (*Gen*., 23, 11) este produsul aceluiași mecanism de traducere, pornit de la mgh. *szántó* 'arător'

---

urmărite pe secvențele arătate mai sus, lucru ce se poate proba, în primul caz, prin absența unei structuri repetative din textul latin, iar în al doilea caz prin întrebuințarea maghiarismelor.

[268] În literatura de specialitate, clasa morfologică maghiară *igekötők* este denumită prin *prefixe* verbale, deși acestea nu se situează exclusiv în poziție inițială față de verb, ci pot apărea și după acesta (vezi ***ki****vigyem* – *vigyem* ***ki*** 'să duc **afară**'). Comună prefixelor românești este valoarea lexicală a acestor particule prin care se formează sensuri noi (de obicei, indicînd direcția acțiunii exprimate prin verb).

[269] Cu toate că, în unele cazuri, termenii românești corespunzători particulelor maghiare care indică poziția nu aduc nici o altă precizare față de verbul însoțit (vezi *a merge* ***gios*** 'a merge' față de *a merge* ***afară*** 'a ieși' unde precizarea adusă de adverb duce la un echivalent verbal care denumește o altă acțiune), calcurile respective nu sînt cu totul nejustificate. Traducătorii cunoscători de maghiară puteau vedea în asemenea structuri o posibilă cale de îmbogățire a modalităților de exprimare în limba română (cf. Al Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 135).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

föld ‘pământ’. În mod asemănător, ***strînsură împreună*** ‘recoltă’[270] și ***stătătoriu de alean*** ‘răzbunător’, ***stătătoriu de băsău*** ‘id.’ (mgh. *boszszuálo*), ***sta-voiu băsău*** (mgh. *boszszut alloc*) redau modele maghiare.

Cealaltă modalitate de manifestare a calcurilor frazeologice este reprezentată de categoria expresiilor. Sînt numeroase și calcurile născute în urma traducerii unor expresii și locuțiuni maghiare. Prin calchierea lor, în română s-a urmărit, probabil, și îmbogățirea limbii prin mijloace de exprimare noi. În astfel de cazuri, din proiectarea structurilor lingvistice maghiare, consolidate într-un interval de timp îndelungat prin repetate asocieri mentale, rezultă îmbinări de cuvinte străine spiritului limbii române, pe de o parte fiindcă acestea s-au produs în mod spontan și brusc în română, nefiind familiare în uz, pe de altă parte datorită modului diferit de conceptualizare a lumii.

Aici se pot menționa construcții ca: ***lăsă ... somn pre*** *(Adam)* ‘a adormi’ (*Gen*., 2, 21 – *Almot bochata,* cf. lat. *inmisit...soporem in Adam*)[271], ***rădicară oaste*** (*Gen*., 14, 2 – urmînd mgh. *hadat tamasztanac,* față de lat. *inirent bellum*)[272], ***au căzdut ... greșală*** (*Gen*., 43, 12 – după mgh. *vétség esett* și nu lat. *errore factum*), ***îmbla în negoț*** (despre bani) ‘a circula’(*Gen*., 23, 17 - după mgh. *aruba iár vala,* spre deosebire de *monetae publicae*), ***îmblară tabăra*** (*Ex*., 19, 2 – după mgh. *tabort* iaranac)[273], ***pune hotar*** (*Ex*., 19, 12 – *vess határt*) sau ***aruncă hotar*** (*Ex*., 19, 23 – *vess hatart*), ***ține prins*** (*Gen*., 43, 14 – după mgh. *fogua tart*), ***vădzu vis*** (*Gen*., 41, 22 – după mgh. *álmot latéc*), ***vedeare de vis*** (*Gen*., 41, 8 – după mgh. *alom latas*)[274].

Un calc semantic avem și în expresia ***cădzu greu***[275] *(această beseadă)* ‘a displăcea’, ‘a nu conveni cuiva’ după mgh. *nehezén esik* (în *Gen*., 21, 11). Același principiu orientează și expresia subliniată din: *Cînd ară fi auzind aceasta,* ***cu greu luară*** *acestea bărbați și foarte se măniiară* (*Gen*., 34, 7), după mgh. *Nehezē vōue,* însemnînd indignarea. Pentru aceeași idee ‘a-i cădea greu’ textul cunoaște și expresia ***greață-i păru*** (*Gen*., 48, 17 – mgh. *nehezen*

[270] Vezi și Viorica Pamfil (în *Contribuții la studiul limbii din Palia de la Orăștie,* în PO 1582-1982, p. 122) unde autoarea adaugă și calcul *pîine grasă* ‘recoltă bogată’(*Gen.*, 49, 20, cf. mgh. *köuer kenyere*).
[271] Expresia ar putea aparține și tradiției biblice (vezi în versiunile după greacă sau slavonă), însă nu este exclus nici faptul ca, pe porțiunea respectivă, să fi fost urmărită versiunea maghiară. Un indiciu ar putea fi întrebuințarea prepoziției *pre* (cf. lat. *in*), care corespunde formal și semantic sufixului verbal unguresc *–re (Emberre*).
[272] Cu toate că expresia se găsește notată și la cronicari, nu este exclus nici ca aceasta să fie datorată textului-sursă maghiar.
[273] Avem de-a face aici cu o ,,echivalare mecanică” (GAFTON 2009b, p. 3). Cel mai probabil, traducătorul nu a înțeles exact despre ce este vorba, de aceea echivalează verbul mgh. *jár* cu corespondentul rom. *a îmbla,* fără să țină seama de faptul că verbul unguresc intră într-o expresie idiomatică.
[274] Unele se găsesc și la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 145. Aceste structuri constituie niște modele de construcție a mijloacelor de exprimare, deschizîndu-se, astfel, ,,o cale pentru ca limba [română] să își îmbogățească mijloacele de exprimare” din care, apoi, norma poate selecta (GAFTON 2012, p. 208).
[275] Pentru alte construcții în care intră verbul *a cădea* vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 393.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

vōue)[276]. Apropiat de acestea este și calcul ***fu de rîs*** *această beseadă* (*Gen*., 19, 14) după mgh. *neuetsés vala é besed*. Iar expresia *a avea limbă grea* 'a vorbi greoi' în: *Grăiesc cu greață și* ***am limbă grea*** (*Ex*., 4, 10) urmărește tot un tipar unguresc *nehez nyeluē*.

Uneori calcurile românești sînt imitații ale unor construcții, la rîndul lor calcuri în maghiară. Acestea apar mai ales în situații în care traducătorii versiunii maghiare, negăsind echivalente pentru unii termeni ebraici, inspirîndu-se și din alte surse (germană, de exemplu), au creat cuvinte noi pentru a reda noțiunile respective, iar traducătorii *Paliei*, la rîndul lor au ales drept model aceste calcuri ungurești față de termenii latinești, ca, de pildă, forma *az Eluesztöt*[277], redat prin ***pierdzătoriul*** (*Ex*., 12, 23), față de lat. *percussorem.* Alteori, traducătorii textului românesc, neavînd termeni pentru a reda unele cuvinte latinești, optează pentru forme ungurești, ca în ***făpturi luminoase***[278] (care redă mgh. *vilagosito állatoc – Gen*., 1, 16, față de lat. *luminaria*) sau ca în construcțiile eufemistice ***trupul de rușine***[279] și ***trupul rușiniei*** (pentru mgh. *szömermes testét – Gen*., 9, 23, spre deosebire de lat. *verecunda, virilia*). De altfel, termenul rom. *făptură* intră și în alte sintagme, ca: *făpturi de aur* (*Ex*., 35, 22), *făptură de miroseală* (*Ex*., 30, 37), toate fiind rezultatul unor calcuri după maghiară.

III. 3. 1. 1. 1. 1. 2. 2. Calcuri gramaticale[280]

Sub variate aspecte morfo-sintactice, textul românesc se edifică - în unele segmente exclusiv, în altele parțial - pe baza versiunii maghiare, cu sau fără consultarea celei latinești. Amprentele structurii lingvistice maghiare urmărite sînt uneori foarte evidente, chiar ostentative[281] pe alocuri, alteori foarte subtil implementate în construirea unei structuri lingvistice românești. Oricare ar fi situația, trăsăturile predominant caracteristice sau chiar specifice doar limbii maghiare se întrețes în întreaga traducere românească, producînd un text

[276] Tot așa, *a-i fi cuiva greu* în: ***Nu-ți fie greu*** *de fecior...* (*Gen*., 21, 12) după mgh. *ne legye nehez* se întrebuințează cu sensul 'a regreta, a-i părea rău', cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 396.

[277] Termenul denumește entitatea responsabilă de executarea celei de-a zecea plăgi care a lovit Egiptul, iar forma s-a creat, probabil, din verbul *elvész, elveszt* 'a (se) pierde, a pieri, a dispărea, a muri'. Traducătorul român, urmînd forma ungurească, operează un calc lexical de expresie, adăugînd la verbul de bază (care s-a ales conform nuanței de sens urmărite) sufixul de agent, ca și în maghiară (cf. și Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 135-136; vezi și GAFTON 2012, p. 209).

[278] Dacă s-ar fi urmărit pe deplin forma ungurească, cu sufixul de agent / adjectival, mai corect ar fi fost **făpturi luminătoare* (cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 136).

[279] Pentru detalii privind lexemele și expresiile cu caracter eufemistic vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 137-140 și *idem* 2012, p. 209-214.

[280] Se încadrează aici *calcurile morfologice* (observabile în flexiunea unor cuvinte, în special, verbe) și cele *sintactice*, situații în care textul românesc imită construcții morfo-sintactice maghiare, păstrînd, uneori, și topica maghiară. Un bogat material pentru acestea oferă ARVINTE – GAFTON 2007, p. 208-224 (cap. *Sursa maghiară*).

[281] „Traducătorul român acționa uneori ca și cum ar fi fost nevoit să demonstreze cuiva că sursa maghiară este utilizată" (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 87).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

inteligibil pentru cititorul român, deși, în unele locuri, porțiunea respectivă este mai puțin de înțeles, datorită îmbrăcării unei forme nefamiliare sau chiar obscure.

La nivelul morfologic, calcurile sînt reprezentate, mai ales, de clasa verbelor. În multe cazuri, flexiunea verbală românească adoptă, aproape în mod servil, flexiunea ungurească. Este situația trecutului perifrastic maghiar cu auxiliarul *vala* (sau sub aspectul condițional *volna*) care este redat prin mai mult ca perfect perifrastic în română, de tipul: ***era slujitu*** – *szolgatanac vala,* ***era beutu*** – *ittanac vala,* ***era grăitu*** – *beszellet vala*[282]. În unele cazuri, verbele sînt întrebuințate cu regimul cazual predominant al limbii maghiare, cum este verbul *a îngădui* cu dativ, deși nu cu totul străin limbii române. Astfel secvențele: *Tot ce va zice Sara* ***îngăduiaște ei*** (Gen., 21/12, cf. mgh. *engedgy öneki*), ***Ai îngăduit glasului*** *mieu* (Gen., 22/18, cf. mgh. *az én szamnac engedtel*), *Iacov* ***au îngăduit tătîni****-său* (Gen., 28/7, cf. mgh. *engedet volna az ö attyanac*), *Iosif* ***nu îngădui ei*** (Gen., 39/10, cf. mgh. *nem engede neki*) par să redea modul de exprimare ungurească cu acest verb[283]. În mod asemănător, verbul din expresia *a-i face (un) bine cuiva,* cu regim de dativ în română, cunoaște în text și întrebuințarea cu acuzativ în: *Și* ***să fac bine cu*** *el* după mgh. *iól tegyec véle*. Tot așa, *nu* ***credea lor*** (*Gen*., 45, 26) reflectă regimul cazual specific verbului maghiar din *nem hiszen vala nekic,* căci, în română, caracteristic este acuzativul cu acest verb. În aceeași situație se află și verbul din: ***N-ai cruțat feciorului*** *tău cel unul* (*Gen*., 22, 16) după *nem keduesztel a te egyeten fiadnac*. Un mecanism asemănător se observă și în: ***se vor da cătră*** *vrăjmașii noștri* (*Ex*., 1, 10), unde verbul în acuzativ exprimă 'a trăda', 'a trece de partea inamicului', după formularea mgh. *a mi ellensegeinkhoz adnaia magát*. Mai puțin obișnuit în română este și verbul *a strica* urmat de un nume în dativ, ca în: ***să stric voao*** 'a-i face rău cuiva' (*Gen*., 31, 29), după mgh. *hogy arthatnèc tünektec*. La fel de neobișnuit este regimul cu care apare verbul în: *Ce ei nu* ***ascultară lui*** *Moisi,* prin influența unui verb cu dativ în maghiară *De öc nem engedénec Mosesnec*. Aceeași situație se ivește în: *să* ***veți asculta besedzilor*** *meale* (*Ex*., 19, 5), după *ha engedtec az én beszédemnec*.

[282] Construcțiile cu *a fi + gerunziu / participiu* pentru forme de trecut sînt de proveniență ebraică de unde au fost calchiate în felurite limbi (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 150). Astfel, asemenea construcții puteau fi cunoscute românilor și anterior PO, prin textele slavone, de pildă. Cu toate acestea, întrebuințarea acestei forme de trecut perifrastic putea fi întărită de influența textului maghiar, căci româna cunoaște și forme sintetice – vezi *era poruncit* (*Ex*., 36, 1) față de *porîncise* (*Ex*., 39, 1), deși pentru ambele situații textul maghiar prezintă exprimarea perifrastică. Aceste cazuri de adaptare „absolut sclavică a flexiunii ungurești" au fost consemnate și de I. Popovici, în POPOVICI 1979, p. 275.

[283] În mod evident, tiparul de construcție cu dativ în loc de acuzativ nu se revendică de la influența maghiară, întrebuințarea verbelor cu regim de dativ în loc de acuzativ fiind frecventă în perioada veche. Însă exemplele concrete în care un verb românesc se folosește cu un regim mai puțin obișnuit pentru sistemul său, caracteristic pentru valențele verbului maghiar, se pot datora sursei maghiare, cel puțin în secvența aceea restrînsă în care acesta apare.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Tot aici s-ar putea menționa și alte exemple în care utilizarea verbului în contextul unui acuzativ, deși nu incompatibilă cu româna, trădează influența maghiară, ca în: ***giurase…pre*** *feciorii* (*Ex*., 13, 19), care redă factitivul mgh. *esköte...fiait;* ***izbîndi-voiu pre ei*** (*Ex*., 15, 9), după expresia *Ki töltem boszszumat raytoc*; sau ***Năvălească pre*** *ei frică* (*Ex*., 15, 16), corespondentul unei alte locuțiuni maghiare: *Bochass félelmet reaioc*.

În alte situații, calcurile reflectă, mai mult sau mai puțin, nepotrivirea claselor morfologice ale celor două limbi, fie datorită inexistenței într-o limbă a unei clase existente în cealaltă, fie datorită non-identității acestora, corespondențele stabilite fiind, prin urmare, străine spiritului limbii în care se traduce. Astfel, se poate menționa aici problema ridicată de prefixele verbale maghiare care, deși nu există în română, poate fi ușor soluționată, acestea fiind redate, de cele mai multe ori, fie prin prepoziții, fie prin adverbe în română. Sînt însă și cazuri cînd prin redarea unui prefix verbal maghiar printr-o prepoziție sau printr-un adverb românesc rezultă construcții în care sistemul de organizare maghiar rămîne puternic marcat (vezi calcurile *supra*). O dificultate apare și atunci cînd se poate realiza corespondența între două clase morfologice diferite în cele două limbi, echivalate, în genere, pe baze semantice. În această situație se află sufixele maghiare redate prin prepoziții românești. Cu toate că, de cele mai multe ori, această modalitate de a depăși un impas întîlnit în calea traducerii este funcțională, există și situații în care, prin această reproducere, se generează construcții mai puțin familiare limbii române, fie pentru că prepoziția folosită conferă o altă nuanță contextului în română, fie deoarece contextul acela se utilizează fără prepoziție sau cu o alta în română. În plus, se poate întîmpla ca echivalența respectivă să fie funcțională în română în alte contexte, nu și în cel în care se introduce în segmentul respectiv. Așa se explică calcul din: *Să neștine fata sa pre slujbă* ***în*** *preț o va vinde* (*Ex*., 21, 7), unde structura prepozițională *în preț* redă forma afixată mgh. *árr**on*** ‘cu bani’, ‘cu preț’. Tot așa s-a putut produce și *să răspundzi* ***în*** *leage* (*Ex*., 23, 2), după mgh. *felely à Töruen**be*** ‘în lege’. La fel, *Sta* ***în*** *vis pre ținărmurele apeei* (*Gen*., 41, 17) reproduce mgh. *alloc vala almö**ba***, adică ‘visam că stau..., în visul meu stăteam...’. Aceeași structură, cu un alt termen românesc, se găsește și în: *Zise Domnul lui* ***în*** *somn* (*Gen*., 20, 6) după *Monda az WR álma**ba** öneki* (față de *dixitque ad eum Deus*).

În numeroase rînduri, cuvintele sînt doar traduse și puse în ordinea în care acestea apar în textul maghiar, urmînd, așadar topica unguréască[284]. Caracteristică pentru maghiară este ordinea determinant – determinat, pe cînd în română este tocmai invers. Astfel, unele

[284] În principiu, aici se are în vedere nivelul restrîns al sintagmelor, cu referire, mai ales, la grupul verbal și complinirile acestuia. Pentru topica urmărită pe o porțiune mai amplă vezi mai jos.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

construcții atributivale sau de complement urmăresc în mod vădit versiunea maghiară, precum: *în mare bucurie va fi – nagy örembe leszen* (*Ex.*, 4, 14); *de bună miroseală – ió illatú* (*Ex.*, 25, 23); *în tabără lăcuiia – Tamarba laknac vala* (*Gen.*, 14, 7)[285], deși ordinea inversă este și ea prezentă (*lăcuiia în zăpodiia Amoreului – Amorreus völgyébe lakic vala – Gen.*, 14, 13)*; că Domnul cruța lui – hogy az WR kedvezne öneki* (*Gen.*, 19); *gios nu vom mearge – alá nem megyünc* (*Gen.*, 44); *luați sus pre tată vostru – vegyetek fel a tü attyatokat* (*Gen.*, 45); *gioară dară mie – Eskedgyelmeg tahat ennekem* (*Gen.*, 47, 31); *mierse sus dereptu aceia Iosif – Felmene ezokaert Ioseph* (*Gen.*, 50); *cui tine uraște – a ki tégedet gyülöl* (*Ex.*, 23)[286]; *cine pre noi den Egiptu afară aduse – ki münket Egiptus földeböl kihozot* (*Ex.*, 32); *Bine iaste mie lucrul – Iol vagyon dolgom* (*Gen.*, 30, 13); *Bine făcu – Iol tön* (*Gen.*, 12, 16), *Cu obrazul pre pămînt plecă – Artzel a földre borula* (*Gen.*, 19, 11).

Textul *Paliei* prezintă și alte construcții sintactice mai puțin compatibile cu structura limbii române. De altfel, exemplele sînt atît de numeroase, ivindu-se la tot pasul, încît înșiruirea lor completă ar ocupa un spațiu prea larg, motiv pentru care, în continuare, se vor prezenta doar unele, selectate fie pentru reprezentativitatea lor, acestea repetîndu-se în diverse contexte, fie pentru că tiparele ungurești sînt puternic marcate în ele.

Poate cele mai vizibile urme pe care influența maghiară le-a lăsat asupra construcțiilor sintactice românești se constată la nivelul conectorilor, utilizați uneori (și) ca elemente discursive. Se observă, de pildă, întrebuințarea, uneori forțată, a adverbului relativ *cum*[287] cu valoare conjuncțională, fiind corespondentul formal al conjuncției mgh. *hogy* (echivalent cu lat. *ut*). Astfel, se întîmplă ca, în loc de conectorii specifici *încît / ca…să*, rom. *cum* să introducă, asemenea conjuncției maghiare, o finală, ca în: *Și puse Domnul pre Cain un semn, **cum** nimea să ni-l ucigă* (*Gen.*, 4, 15) *– Es az WR Iegyet vete Cainra, **hogy** senki azoc közzöl ötet meg ne ölneyé*; sau în: *Cine afară am scos ei den țara Eghipetului, **cum** între ei să lăcuiesc* (*Ex.*, 29, 46) *– ki hosztam öket Egyiptusnac földéböl, **hogy** köztetec lakiam*. De asemenea, există și situații cînd în text *cum* nu corespunde echivalentului său maghiar *hogy*, ci unui alt conector, și anume *miképen*, ca în: *Și Domnul căută de Sara, **cum** era zis, și așa făcu cu ea **cum** era zis* (*Gen.*, 21, 1) *– ES AZ WR meg latogata Sarat **miképen** meg mondotta vala, es vgy chelekedéc ö vele, **miképen** meg mondotta vala*. Obișnuită este în maghiară utilizarea

[285] Prezența sintagmei „*în tabără*” în loc de „*în Tamar*”, cum era traducerea corectă (cf. și vers. lat. *qui habitabant in Asasonthamar*) se poate datora, în opinia lui M. Roques, unei corectări ulterioare care nu se mai raporta la textul original (în PO 1925, p. XLV).

[286] Înregistrat de I. Popovici printre „formele străine spiritului limbii române” care dovedesc că originalul era maghiar (în POPOVICI 1979, p. 276).

[287] Valorile acestui conector, precum și echivalările formale oarecum mecanice cu mgh. *hogy* sînt prezentate de către Al Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 73 și.urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

lui *hogy* pentru a introduce o completivă directă, iar prin influența acesteia și *cum* se îmbogățește cu această valoare, ca în: *Plăcu lu Moisi* ***cum*** *cu acest om să rămîie într-una* (*Ex*., 2, 21) - *Tetzéc Mosesnec* ***hogy*** *ez emberrel együtt maradna*". Se întîlnește și introducerea completivei prin *cum că,* fiind echivalentul lui *hogy*, în: *Și cînd văzu* ***cum că*** *nu poate învince...* (*Gen*., 32, 25).

Alte asemenea elemente de relație sînt: ***După aceea*** (*Gen*., 8, 19 – *Annakutanna),* ***Așa*** (*Gen*., 12, 5 – *Eképen*), ***În acest chip*** (*Gen*., 31, 20, foarte frecvent utilizat – *Ekepen*), de obicei, în poziții inițiale; ***derept acea*** (*Gen*., 17, 23, cu numeroase ocurențe, după mgh. *azokaert*), cu variantele ***derept aceaia*** (*Gen*., 50, 25), ***derept aceasta*** (*Gen*., 19, 32 – *Ezokaert*), sau *încă* în: *Lot* ***încă*** *mearse cu el* (*Gen*., 12, 4 – *Lotth****is*** *elmene vele*), în poziție mediană. Reprezentativ pentru influența maghiară și avînd o frecvență considerabilă, este *iară* utilizat drept echivalentul mgh. *kedig*, particulă specifică limbii maghiare, unde aceasta apare doar intrapropozițional (de regulă, după pronume). Față de aceasta, în română, *iară* poate, în egală măsură, introduce o propoziție, ca în: ***Iară*** *aceasta este legătura care voi țineți între mine și între voi...* (*Gen*., 17, 10) - *Ez* ***kedig*** *az én Kötesem, mellyet tü meg tarchatoc, én közettem s tü közettetec*. Firește, numeroase sînt și exemplele cînd acest constituent apare imediat după poziția inițială ocupată de un pronume, ca în: *El,* ***iară****, zise lor* (*Gen*., 24, 56) – *Ö* ***kedig*** *monda*; sau în: *Eu,* ***iară****, o bucățea de pîine aduce-voiu voao* (*Gen*., 18, 5) – *En* ***kedig*** *egy falat kenyeret hozoc tünektec*. Frecvente sînt și cazurile în care conectorul se situează undeva în interiorul propoziției ca în: *Adunară,* ***iară****, într-o grămadă broaștele* (*Ex*., 8, 14) – *Rakásba gyüytec* ***kedig*** *à békákat*, unde, în textul latin, avem un *și* narativ. În asemenea cazuri, *iară* funcționează, mai degrabă, ca un element discursiv, fără valoare gramaticală propriu-zisă, asemenea mgh. *kedig*, care se aseamănă unui modalizator. Aceste construcții s-au produs, de fapt, prin extinderea unor valori semantice (cvasi)echivalente în română și maghiară (de pildă, cea adversativă sau conclusivă) a acestor elemente de legătură și asupra altor situații în care traducătorilor li s-a putut părea acceptabilă această procedură[288]. Utilizarea lui *iară* cu rol sintactic, avînd valoare adversativă, apare în: *Temură* ***iară*** *moașele pre Domnedzeu,* secvență orînduită după structura sintactică maghiară cu verbul *a teme* cu acuzativ: *De à Babac féléc az Istent*. În acest sens, vezi și *temu pre cuvîntul lu Domnedzeu* (*Ex*., 9, 21) – *Isten beszédet fele*. Influența maghiară, privind întrebuințarea acestui element de

[288] Pentru situații de asimilare atît a modelului maghiar cît și al celui latin, rezultînd constituirea unei versiuni eterogene sau chiar a uneia noi vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 79 ș. urm. Exemple pentru traducere prin compilație vezi și în GAFTON 2012, p. 239-252.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

relație, este vădită și datorită faptului că, în versiunea latină, de cele mai multe ori, nu apare nici un element de legătură.

În afară de elemente de relație, influența maghiară poate fi surprinsă și în modul de organizare al constituenților propoziționali, rezultînd propoziții sau chiar fraze întregi românești care reflectă sursa maghiară[289]. Printre indiciile, la nivel sintactic, ale acțiunii de constrîngere a textului maghiar se pot menționa: topica, apariția unor forme flexionare incompatibile sau mai puțin obișnuite în limba română, respectiv, alăturarea neobișnuită a acestora, prezența sau absența unor termeni în textul tradus față de izvorul latin. Adesea aceste mărci se prezintă simultan în aceeași secvență.

În numeroase cazuri, topica[290] specifică limbii maghiare este urmărită de către traducătorii textului român, atît deoarece, în unele versete, acea modalitate de organizare era considerată mai adecvată decît cea latinească, cît și fiindcă formele cuprinse în asemenea versete li s-au putut părea potrivite în redarea textului, pe de o parte, și pentru edificarea cititorilor, pe de altă parte. Astfel, recunoaștem sursa maghiară în: *Hotarăle a lor era de la Sidon prin Ghera, tot pînă la Gaza, pînă sosesc la...* (*Gen*., 10, 19) după: *Az ö hataroc vala Tidontol fogua Gerar által mind Gazaig, mig iuttnac,* și nu precum în: *factique sunt termini Chanaan venientibus a Sidonc Geraram usque donec ingrediaris*. Structurarea materialului lingvistic românesc se potrivește cu cea maghiară și în: *Și Sim, cine-i frate lui Iafet, și tatăl a toți ficiorilor lui Eber, rodi ficiori* (*Gen*., 10, 21), ca în: *Sem is, ki Iaphetnec báttya es Ebernec minden fiainac attya, fiakat nemze*, spre deosebire de: *De Sem quoque nati sunt patre omnium filiorum Eber fratre Iafeth maiore*. Prezența textului maghiar este mai accentuat marcată în contextele: *Și tare pre bărbat Lot năvăliră* (*Gen*., 19, 9) - *Es erössen rea tudulanac a Firfiura Lothra*; sau în: *Cine pre noi den Eghipet afară aduse* (*Ex*., 32, 1) - *ki münket Egiptusföldeböl kihozot*. În: *Cine va vărsa sînge de om, aceluia sîngele prin omul să se vearse* (*Gen*., 9, 6) – *Aki Ember vért ont: Annac vere Ember által ontassec ki*, păstrarea ordinii cuvintelor așa cum ele apar în maghiară duce și la alăturarea neobișnuită a unor forme flexionare, ca *aceluia sîngele*. O situație asemănătoare se găsește în: *Că acestora era cu Avraam legătură* (*Gen*., 14, 13) – *Ezeknec Abrammal Kötésec vala* unde forma *acestora* redă *ezeknec*. La fel se păstrează ordinea cuvintelor în: *Legătură puse Domnul cu Avraam* (*Gen*., 15, 18), după mgh. *Kötest tön az WR Abrammal*, unde termenul *legătură* este, de asemenea, un calc după mgh. *Kötest* 'alianță'. Tot așa, secvența *Care se-au ție arătat* (*Gen*., 35, 1) traduce cuvînt cu cuvînt *a ki*

[289] „Dificultățile de care s-au izbit primii noștri traducători, pentru a reda nuanțele și delicatețele textului biblic, au fost deseori ocolite prin reproducerea servilă a frazeologiei originalului slavonesc sau unguresc, fără preocupare de inteligența textului" (ROSETTI 1931, p. 127).
[290] Vezi exemplele de pasaje mai ample și în POPOVICI 1979, p. 276-278.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

teneked meg ielenéc, cu plasarea dativului înaintea verbului (față de ordinea lat. *qui apparuit tibi*). Topica ungurească se regăsește și în: *Spuse Faraon lu Iosif visul dzicînd* (*Gen*., 41, 17) care corespunde porțiunii maghiare: *Meg beszelle Pharao Iosephnec (az álmot moduan*), cu implicații morfologice, cum ar fi întrebuințarea gerunziului în română, după forma corespunzătoare maghiară *moduan,* adică întrebuințînd aspectul imperfectiv[291], față de exprimarea printr-un timp perfect (încheiat) în latină: *narravit ergo ille quod viderat*. Modul de organizare internă a materialului lingvistic într-o secvență unitară, așa cum apare în textul maghiar, se reflectă și în: *(fură...) și trîmbiteei foarte mare glas și toată dihania cutremurase în tabără* (*Ex*., 19, 16) care redă *es kürtnec igen nagy zöndülése: Es mind az egesz nép meg rettene a taborba*.

Prezența în textul românesc a unor cuvinte care sînt absente în fragmentul latinesc dar figurează în versiunea maghiară este un argument care dovedește, fără echivoc, influența exercitată de maghiară pe porțiunea respectivă, așa cum se întîmplă în: *Blăstemat să fie Hanaan și să fi sluga **a toți** slugilor între frații lui* (*Gen*., 9, 25) – *Atkozott legyen Canaan, es legyen **minden** szolgaknac szolgaya az ö attyafiai közett,* unde cuvîntul subliniat lipsește din sursa latină: *servus servorum erit fratribus suis*. În mod asemănător, există unele deosebiri (lexicale și morfologice) între versiunea maghiară și cea latină, care constituie probe pentru a susține că traducătorul român a optat pentru cea maghiară în secvența: *Avraam aşişi căzu pre obrazul lui* (*Gen*., 17, 3) – *Abram leg ottan ortzayara borula,* față de: *cecidit Abram pronus în faciem,* unde rom. *aşişi* redă mgh. *leg ottan*, în latină fiind adjectivul *pronus,* iar prepoziția *pre* introdusă în textul românesc corespunde sufixului mgh. *–ra,* și nu prepoziției *in*. Contrucția se repetă și sub forma: *cu obrazul pre pămînt plecă* (*Gen*., 19, 1) unde se redă tot o structură ungurească: *artzel a földre borula*. La fel, se constată diferențe de nuanță semantică între termenii latinești și unguresti utilizați în cele două surse, ceea ce dovedește inspirația traducătorilor români din textul maghiar în porțiunea: *În Sodom și în Gomor iaste prea tare strigat și păcatele lor tare se-au îngreoiat* (*Gen*., 18, 20) – *Sodomaba es Gomorraba a Kialtas igen nagy, es az ö bünec igen meg nehezültenec,* unde superlativul se exprimă prin *tare* după mgh. *igen,* față de lat. *multiplicatus*, substantivul *strigat* redă mgh. *Kialtas,* iar verbul *se-au îngreoiat* corespunde, în mod evident, mgh. *meg nehezültenec,* spre deosebire de lat. *adgravatum est*. Construcția *înlăuntru în oraşu* (*Gen*., 18, 26) redă exprimarea tipic ungurească, cu valoare emfatică, a unei indicații de direcție prin repetarea aceluiași sens prin

[291] Sufixele deverbale maghiare *–ván, -vén* poartă în sine sensul 'în mod continuu', 'fără întrerupere'. Verbele la care se atașează formează o clasă morfologică aparte în maghiară, *határozói igenév*, care îi corespunde, în mare parte, *gerunziului* românesc.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

adverb și sufixul corespondent *ben a varosba,* față de lat. *în medio civitatis*. Apropiată de izvorul maghiar este și secvența: *Derept aceaia **găti uspăț lor** mîncare și beură* (*Gen*., 26, 30), ca în: *Azokaert vendegséget keszite önekic, öuec es iuanac* (față de lat. *fecit... convivium*). Tot așa: *Să ți se afle voia* redă mgh. *Talályac kedued nalad* (*Gen*., 30, 27) și nu lat. *inveniam gratiam in conspectu tuo*[292]. Construită în mod asemănător, valorificînd echivalența semantică între rom. *a afla* și mgh. *talál* este secvența: *Cum să aflu milă la Domnezeu* (*Gen*., 33, 8), după: *Hogy kegyelmet talalnec az én Wramnal,* față de lat.: *invenirem gratiam coram domino meo*, unde și structura prepozițională latinească este diferită, de altfel, nu cu totul străină limbii române (vezi în alte locuri formularea *înaintea* Domnului meu). Fără îndoială că fragmentul sub *Gen*., 31, 20: *În acest chip **fură** Iacob **inima** lui Laban Siriianului,* urmărește întocmai versiunea maghiară: *Ekepen **lopa meg** Iacob Syriabeli Labánac **szüuet**,* ceea ce reiese și din alegerea expresiei verbale ce nu se regăsește în textul latin. Prezența pronumelui de întărire *însuși* în: *Și numai el rămase însuși* (*Gen*., 32, 24) constituie o marcă a traducerii după maghiară: *Es chac ö maga egyedül marada*, unde se găsește corespondentul pronumelui menționat, *maga* (față de lat. *remansit solus*). Textul maghiar și-a lăsat amprenta vizibilă și asupra seriei de sub *Gen*., 45, 5: *Că derept rămasul vostru m-au slobodzit Domnedzeu încoace înaintea voastră*, după versiunea maghiară: *Mert à tü meg maradastokert bochatot engemet ide az Isten tü elöttetec*, unde *rămasul* este o formație după mgh. *meg maradastokert*. Alegerea unor cuvinte mai apropiate semantic de cele găsite în fragmentul corespunzător maghiar iese în evidență și în: *Să cunoști între ei atare bărbați înțelepți, bizuiaște pre ei dobitoacele meale* (*Gen*., 47, 6), construit după mgh.: *Ha ismersz közettec okos firfiakat, bizd azokra az en barmaimat* (față de lat.: *Si nosti esse in eis viros industrios constitue illos magistros pecorum meorum*). Construcția: *Pasă și vă iară în Eghipet* (*Ex*., 4, 19) corespunde structurii maghiare: *Menyel es meny ismet Egiptusba,* fapt marcat prin intercalarea lui *iară* asemenea lui *ismet,* ceea ce în versiunea latină lipsește (vezi *vade revertere in Aegyptum*). Urmărirea pas cu pas a structurii maghiare se observă și în: *În patru coarne și îndoită fie, de o palmă în lung să fie, latul încă de o palmă* (*Ex*., 28, 16) după: *Négyszegü es kétzer legyen: Egy tenérni legyen à hoszsza, à széleis egy tenérni*, ceea ce reiese, pe de o parte din repetarea construcției *de o palmă...*(care în versiunea latină se evită prin formularea: *tam in longitudine quam in latitudine*), pe de altă parte prin introducerea lui ***încă*** pentru particula mgh. –***is*** (*szélе**is***). Modelul pentru fragmentul: *Așa stătu nărodul de aducere darure* (*Ex*., 36, 6) este,

[292] Pentru interpretări, precum și pentru formulări din versiunile moderne ale acestui segment vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 210 ș. urm.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

evident, textul maghiar: *Eképen szünéc meg à nép az aiandoc hozastol,* și nu cel lat.: *Sicque cessatum est a muneribus offerendis*.

Similare cu situațiile de mai sus - unde deosebirile, fie și de nuanță, la nivelul modului de construcție a propozițiilor sau al lexemelor utilizate în cele două surse ale textului românesc funcționează drept mărci ale traducerii – sînt și următoarele segmente[293], mai reduse ca întindere: *rogu-te să nu fie sfadă* (*Gen*., 13, 8) – *Kérlec ne legyen versönges*, și nu: *ne quaeso sit*; locul marcat prin prepoziție este ca în versiunea maghiară în: *care iaste* ***lîngă*** *pustine* (*Gen*., 14, 6) – *melly a puszta* ***mellett*** *vagyon* și nu: ***in*** *solitudine*; tot așa, repetarea aceleiași noțiuni 'a comunica' prin două lexeme diferite, în aceeași secvență, arată corespondența textelor român și maghiar în: *Și* ***grăi*** *Domnedzeu cu el, și aceasta* ***dzise*** (*Gen*., 17, 3) – *Es* ***szola*** *az Isten öuele es eszt* ***monda***. Izvorul latinesc nu conține nici un determinant al substantivului *oraș,* textul maghiar și, în urma acestuia, și cel român, în schimb, prezintă un asemenea constituent în: *Și muri în cel orașu* ***dentîiu*** (*Gen*., 23, 2) – *es meg hala a* ***fö*** *varosba* (față de: *et mortua est in civitate*).

Deși singure neconcludente, apariția mai multor maghiarisme într-o secvență mai restrînsă poate fi încă un semn al dominanței textului maghiar, ca în: *Va* ***lăcui*** *în* ***aleanul*** *a toți frații* (*Gen*., 16, 12) – *minden ö attyafianac elenekbe lakic*, iar *minden* tradus prin *a toți*.

Adesea, în urma calchierii unor secvențe ungurești, se obțin construcții mai ample, păstrîndu-se uneori chiar și ordinea cuvintelor așa cum apare aceasta în textul maghiar, cu implicații morfosintactice, precum în: ***Căndu-ți va fi lucrul bine*** *și* ***fă milă cu mine*** (*Gen*., 40, 14) după mgh. *Mikor* 'cînd' *ióI* 'bine' *leszē* 'va fi' *dolgod* 'lucrul tău' și *tegy* 'fă' *irgalmassagot* 'milă' *velem* 'cu mine'. Deseori, în asemenea cazuri rezultă structuri lingvistice greu de înțeles, dacă nu chiar ininteligibile pentru vorbitorul român, cum se întîmplă în: ***Prădatu-m-ați de către feciorii mei*** (*Gen*., 42, 36), după mgh. *Meg fosztatoc* 'a prăda' *az én gyermekimtöl* 'de către feciorii mei'. Un alt exemplu apare în: *Iosif aduse lăuntru și pre tată-său și-****l stătu pre el înaintea lu faraon*** (*Gen*., 47, 7), după mgh. *es alatta Pharao eleibe*. Deși foarte asemănătoare și în versiunea latină, în construcția: ***protivitoriu va fi aleanășului tău și turburătoriu cui tine turbură*** (*Ex*., 23, 22 – *ellensége leszec à te ellensegidnec, es à téged haborgatoknac haborgatoia*), în mod evident este pus la contribuție izvorul maghiar, ceea ce reiese din alegerea lexemelor *protivitoriu* și *aleaneș* (în lat.: *inimicus ero inimicis tuis*) sau a lui *turburătoriu,* mai apropiat de mgh. *haborgatoia*.

[293] Unele dintre acestea sînt discutate și de către Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 166-167. În aceste fragmente, diferitele modalități de construcție a enunțului, precum și deosebirile în elementele lexicale utilizate constituie mărci în măsură să indice filiația textelor.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

Unele secvențe sînt chiar mai ample, precum: ***Îmblară*** *tabăra acolo împrotiva muntelui // Și Moisi iară sus mearse pre munte către Domnedzeu* (*Ex*., 19, 2-3) - *Es tabort iaranac ot à hegy ellenébe // es Moses felméne az Istenhöz*[294]. Există și cazuri în care o parte a unei secvențe este asemănătoare în textele latin și maghiar, iar cealaltă diferită, unde aceasta din urmă poate indica sursa maghiară preponderent utilizată, ca în: *Pre carea cînd o ară fi văzînd Șikhem Heteuși, ficiorul lui Hemor, carele* ***era domn acelui ținut*** (*Gen*., 34, 2), traducere după: *Melyet mikor latott volna Sikhem Heueus Hemornac fia, ki* ***annac à tartomannac feiedelme vala*** (și nu ca în: *princeps terrae illius*)[295]. Finalul secvenței diferă de versiunea latinească și în: *Că în șase dzile au rodit Domnul ceriul și pămîntul, ce* ***în a șaptea dzi se odihni și se înnoi*** (*Gen*., 31, 17), precum în: *Mert hat napon terömte az WR à Mennyet es à Földet: De* ***à hetedic napon meg nyugueéc es meg vyula*** și nu ca în: *...in septimo ab opere caessavit*[296].

Tot pe baza unor diferențe înregistrate în textele celor două surse se poate observa cum versiunea maghiară iese în prim plan, în: *Și cînd featele aceaste îndărăptu se înturnară la tatăl său, dzise tată-său: Cum ați* ***astădzi*** *așa curund venit acasă* (*Ex*., 2, 18), precum în: *Es mikor è leanyoc az ö attyokoz tértenec volna, monda az ö attyoc: Hogy iöttetec* ***ma*** *ilyen hamar haza.* În ambele este prezent temporalul (mgh. *ma* – rom. *astădzi*), ceea ce din textul latin lipsește (vezi: *patrem suum dixit ad eas cur velocius venistis solito*), iar utilizarea verbului *a (se) turna, a (se) înturna* redă, în majoritatea cazurilor, mgh. *(meg) tér, tértenec* (vezi lat. *revertissent*).

Cu toate că nereprezentativă, sub *Gen*., 37, 2, se găsește o greșeală de traducere care, la rîndul ei, poate servi drept dovadă a consultării textului maghiar, fără a ține seama de versiunea latinească. Astfel, numărul anilor lui Iosif se indică greșit, în: *Cînd Iosif de* ***doisprezece*** *ară fi – Mikor Ioseph* ***tizenhét*** *sztendös volna,* confuzie ce se datorează asemănării formale între numeralele ungurești *hét* 'șapte' și *két* 'doi', ceea ce nu se prezintă în lat. *sedecim*[297].

Procedeul de traducere prin calchiere, deși foarte bine reprezentat în text, nu produce decît rareori efecte durabile. Cele mai multe calcuri sînt soluții doar temporare care nu

[294] Vezi și POPOVICI 1979, p. 276.
[295] Partea finală latinească se apropie de *Septuaginta*, cum observă Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 171.
[296] Această diferență între cele două surse-model permite relaționarea pasajului românesc de cel maghiar (cf. și Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 172).
[297] Cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 209.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

depășesc cadrul textului în cauză, eventual, graiul unei regiuni, și foarte puține intră în limbă drept constituenți permanenți[298].

III. 3. 1. 1. 1. 1. 3. Presiunea textului maghiar asupra dinamicii interne a limbii române

Alături de împrumuturile maghiare, respectiv de calcurile după modelul maghiar, în textul *Paliei,* pot fi surprinse și urmele altor tipuri de influențe, exercitate fie de către limba maghiară, în ansamblul ei, fie de către textul-sursă, în special. Unele dintre acestea țin de aspecte formale, altele de dinamica internă a limbii române.

Un asemenea exemplu îl constituie atașarea unor sufixe, de origine maghiară, la cuvinte românești. Firește, aceste sufixe trebuie să fi fost deja productive în cadrul limbii române, altfel zis, proprii sistemului de derivare a acesteia, cunoscînd o circulație mai largă în graiul vorbit. Astfel, sufixul *-șug* (var. *-șig*) < mgh. *–ság, -ség* se regăsește în cuvinte ca: *ieftenșug* (cu var. *eftinșug*)*, prietișug*. De altfel, în secolul al XVI-lea, *-șig*/*-șug* este un fenomen caracteristic regiunii bănățene-hunedorene care, ulterior, și-a lărgit sfera de întrebuințare. Derivate cu un sufix de proveniență maghiară (rom. *-aș* < mgh. *-és*) sînt și cuvintele: *sutaș, trufaș, unchiaș*.

Unele cuvinte cu finalul *-us*/*-uș* , *-os*/*-oș*, desemnînd popoare (*Amorreoșilor*, în *Gen*. 15, 16; *Heteuș*, în *Gen*. 23, 10) sau nume comune (*sicluș* și var.), reflectă procedeul de transcriere a cuvintelor latinești în limba maghiară (cf. și *teteluș*). Asemenea forme au putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar, care a supus deja unui tratament fonetic termenii latinești, fie din izvorul latin, formele fiind alterate de traducători familiarizați cu sistemul de transcriere unguerească. Oricum ar sta lucrurile, ceea ce rezultă indică în mod clar exercitarea influenței maghiare.

În textul PO, nu întotdeauna se poate stabili fără echivoc modelul urmărit de către traducători pe o anumită porțiune, cu atît mai mult cu cît se poate întîmpla ca în cadrul aceluiași segment, unde este dominant unul dintre izvoare, să găsim un element care reflectă tocmai influența celeilalte versiuni. La fel de anevoios ar fi să ne pronunțăm în favoarea unuia dintre izvoare în situații cînd cuvîntul luat în vedere, identic sub aspect semantic, are forme foarte asemănătoare în latină și maghiară, datorită unei surse comune (ebraica) și pătrunderii

[298] Alături de PO, un alt text românesc vechi în care calcurile după limba maghiară sînt deosebit de numeroase este *Fragmentul Todorescu* (exemple vezi la Ion Gheție, în *Studiu lingvistic* la *Fragmentul Todorescu,* în TEXTE ROM. p. 278-279, 314-320). Prezența calcurilor în acest text derivă, ca și în cazul precedent, din existența unui original maghiar (de fapt, mai multe culegeri ungurești) după care s-a efectuat traducerea. Din moment ce calcurile pot fi urmărite și dovedite ca atare *in praesentia,* pentru alte texte românești nu se poate proba prezența calcurilor ungurești. Acesta, firește, nu înseamnă neapărat că nu s-ar fi putut realiza calcuri și pe baza materialului lingvistic popular, viu. Un asemenea calc ar fi, spre exemplu, întrebuințarea, în nordul țării, a adjectivului *singur* cu sensul ‘dumneata’, după mgh. *maga* ‘însuși’, ‘singur’ (HRISTEA 1968, p. 153).

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

pe cale cultă. Așa se întîmplă, de pildă, în cazul termenului *efa* ‘unitate de măsură (în special pentru cereale)’. În *Ex.*, 16, 32-33 se precizează că *gomerul* era întrebuințat pentru măsurarea manei, iar după aceea se introduce cuvîntul *efa*, în: *Gomerul iară a dzeacea parte de efa era* (*Ex.*, 16, 36). Corespondentele acestuia sînt: *epha*, în textul maghiar (*A Gomer kedig az Ephanac tizedic resze*), și *oephi* în versiunea latină (*Gomor autem decima pars est oephi*). Cu toate că propoziția pare să urmărească modelul latin (vezi topica), nu este exclus ca termenul în discuție să fi intrat în textul românesc facilitat de cel maghiar, de care, de altfel, se apropie mai mult în ceea ce privește planul fonetic. Prin urmare, textul maghiar își poate exercita influența asupra unui cuvînt românesc și din punct de vedere formal. Este de remarcat şi faptul că termenul nu este consemnat în nici un alt text din perioada în care se înscrie *Palia* (cf. INDICE XVI, p. 151). La fel, termenul românesc *gomer* pare să redea cuvîntul maghiar *gomer* iar nu pe cel latin *gomor*.

Mai ușor de tratat sînt acele situații cînd întrebuințarea unui cuvînt, deși de altă origine în limba română, a fost, în mod evident, influențată de ocurența lui în textul maghiar. Acesta este cazul lui *formă*, de origine latină, care apare în sintagma *în formă de migdeale* tocmai sub influența prezenței lui și în textul maghiar (*Ex.*, 25, 34 – *mondolaformara*), căci, de fiecare dată, în versiunea latină, avem o sintagmă cu un alt cuvînt: *in nucis modum*[299].

Tot astfel, opțiunea pentru termenul *zălog* (< sl. *zalogŭ*), în: *Dă-mi dară ceva* ***zălog*** (*Ex.*, 38, 17) putea fi favorizată de apariția mgh. *zalagot* în textul lui Heltai. La fel, *medelnița* ‘lighean’ (vezi CADE, s.v.) în: *Feace și ... **medelnițele**... toate aceastea de arame le feace* (*Ex.* 38, 3) poate să fi fost întrebuințat (format prin analogie cu *cadelniță*)[300] sub orientarea modelului maghiar *medentze*. În mod asemănător, ori de cîte ori apare termenul *păharnic* (*Gen.*, 40, 1, 2, 5, 21), în textul maghiar avem corespondentul (chiar posibilul etimon) *poharnok.* Termenul în discuție a fost explicat de obicei printr-un etimon vechi slav (vezi CADE, în SD printre termenii intrați prin influența bulgărească și sîrbească), dar nimic nu ne împiedică să presupunem că ar putea fi vorba de un derivat, *păhar-nic* (< mgh. *pohár-nok*), de la *păhar* (< mgh. *pohár*, de altfel, acceptat în dicționare printre posibilele etimoane), cu înlocuirea sufixului unguresc cf. mgh. *álnok* > rom. *alnic*. Prezența lui *pogacha* în versiunea maghiară (*Ex.*, 12, 39) putea favoriza introducerea termenului rom. *pogaci* în acel context, alteori redat prin *pîine* (*Gen.*, 18, 6). Influența maghiară (chiar și etimologia maghiară) se

[299] De altfel, de-a lungul Evului Mediu, în mod indirect, prin unguri, au ajuns, să fie cunoscute cîteva latinisme, în special în domenii oficiale, cu referire la viața politică, la relațiile diplomatice, precum: *cancilarie, corună, gobărnator, secretariu* (O. Densusianu, *ILR, II*, p. 352).
[300] POPOVICI 1979, p. 248.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)

poate accepta și pentru *tabără* (< mgh. *tábor*)[301], cu o frecvență destul de mare, mai ales că acesta intră și în expresii specifice limbii maghiare imitîndu-le, precum în: *îmblară tabăra* (*Ex*., 19, 2). O etimologie polonă este înregistrată pentru *comornic* 'șeful unei armate' (vezi CADE, s.v. *comornic*1), dar, în: *Putifar, **comornicul** lu Faraon* (*Gen*., 37, 36), ocurența poate fi stimulată de prezența în text a termenului maghiar *komornik* (în vers. lat.: *eunucho*).

Oarecum asemănător se prezintă și situația cuvintelor *cămară* (în: *mearse în **cămară**, Gen.* 43, 30, cf. mgh. *kamoraba*) și *tălmaci* (în: *grăise cu **tălmaciu**, Gen.* 42, 23, cf. mgh. *tolmach*), cazuri în care, în textul maghiar, formelor românești le corespund posibilele lor etimoane. Sînt și situații în care termenul ridică problema etimologiei multiple (și) deoarece, în textul maghiar, nu apare etimonul maghiar sau, cel puțin, nu în același loc cu forma românească. Nici în aceste cazuri originea maghiară nu poate fi exclusă cu totul, cum este cazul pentru *călăujii*[302] (sg. *călăuz* 'însoțitor', cf. mgh. *kalauz*), în: *și **călăujii** a toată gloateei sale,* cf. mgh. *ö egesz seregénec mindē hadnagyiual egyetembe, Ex*., 14, 7); *a pîrî,* în: *acolo se era **pîrîți*** (*Gen*., 26, 20, cf. mgh. *ott patuarkodtanac vala*), termeni plasați, de altfel, printre elemente ungurești de unii cercetători[303], ca și *plașcă*[304] 'mantie, maramă, basma', în: *Iafet luară o **plașcă*** (*Gen*., 9, 23, cf. mgh. *Iaphet vönec egy palástott*).

O etimologie multiplă sau comună în română și maghiară se poate constata și în cazul lui *ciudă*[305], în care termeni cu etimoane diferite pot intra în concurență. Astfel, termenul poate fi de origine slavă în română (ca și în maghiară), intrat înainte de momentul PO. Nu este exclus însă ca acesta, la momentul respectiv, să fi avut o circulație mai restrînsă, fiind, eventual, parte din vocabularul pasiv care, în urma contactului cu maghiarii, s-a reactualizat prin prezența lui în maghiară. Astfel, deși de origine slavă, pentru vorbitorul român care întrebuința acest cuvînt putea fi resimțit ca de origine maghiară, căci pentru el nu sursa primară contează, ci numai cea imediată. Așadar, prin filieră maghiară, acest element și-a putut întări poziția în sistemul limbii române, cîștigînd în frecvență. Cu toate că nu avem dovezi solide pentru a susține cele spuse, o anumită valoare probatorie o are faptul, verificabil, că în textul PO termenul maghiar *choda* își găsește, la tot pasul, reflexul în rom. *ciudă*.

[301] În versiunea latină avem formele *castris, loco castrorum* (*Ex*., 19, 16, 17).
[302] Vezi SD, s.v. *călăuz*. Asupra acestui termen vezi și POPOVICI 1979, p. 247.
[303] Vezi ROSETTI 1931, p. 145; POPOVICI 1979, p. 247-251.
[304] La Al. Gafton, termenul figurează printre cuvintele de origine maghiară (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 96).
[305] Vezi și discuția lui Al. Gafton asupra situației acestui termen, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 98.

BDD-B6-05 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:22:25 UTC)